

TEN GELEIDE

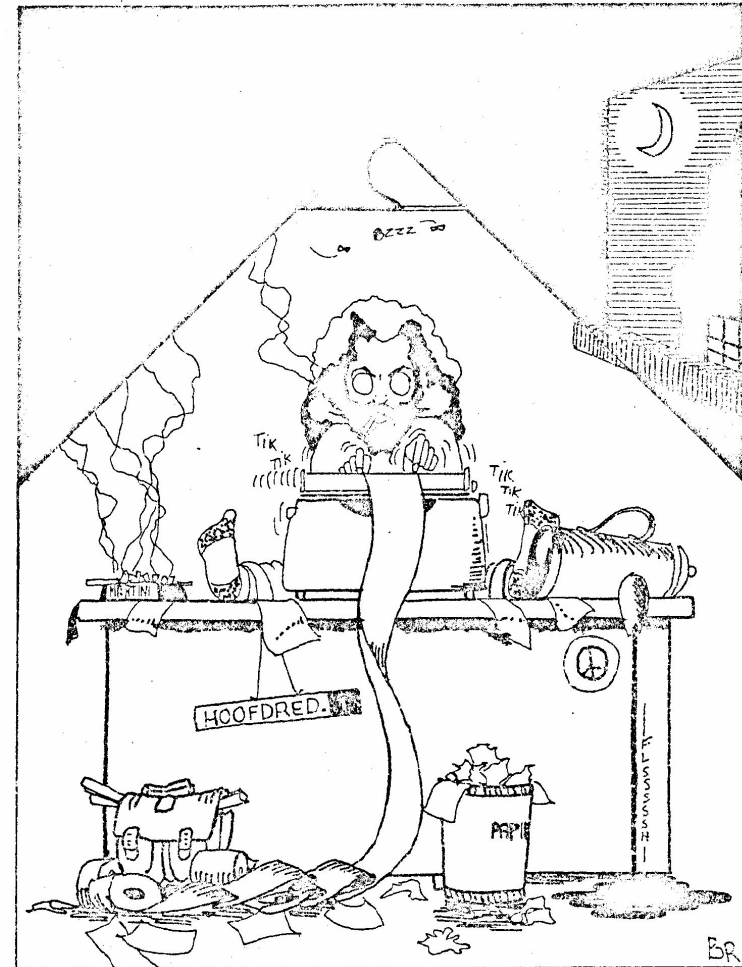
door DE REDACTIE

Misschien hebt u bij het aantreffen van ons tijdschrift in uw brievenbus even raar opgekeken hebben. Het lezen van de ondertitel zal u echter veel verduidelijkt hebben. "Historische bijdragen" is niet meer! Maar dat betekent allerm minst dat de redactie er het moede heemkundige hoofd bij heeft neergelegd. Onder de nieuwe titel "Actum Tilliburgis" en met een nieuwe schrijfmachine - tot grote vreugde van typist, drukker en waarschijnlijk ook lezer - zal er geestdriftig verder gewerkt worden. De redactie hoopt en vertrouwt er op dat onze trouwe kring van belangeloze medewerkers, die hier nog eens onze hartelijke dank ontvangen, zich staande houdt en zelfs nog uitgebreid wordt.

Nu eerst iets over de nieuwe naam van ons tijdschrift. In de vorige jaargang heeft de redactie opgeroepen tot het vinden van een nieuwe benaming, omdat de oude voorbijging aan het wezen van de heemkunde, die immers de geschiedenis slechts als een, overigens belangrijke, hulpwetenschap dient te hanteren. Er kwamen jammer genoeg geen suggesties binnen. Bij de redactie leefde de gedachte om een naam te ontlenen aan de oudste vermelding van Tilburg. In een oorkonde van 21 mei 709, opgenomen in het twaalfde-eeuwse "Liber aureus" of gouden boek van de abdij van Echternach, staat onder andere: "Actum publice Tilliburgis". Dit moet naar alle waarschijnlijkheid vertaald worden met: "Gedaan in het openbaar in (de) Tilburg (en)" (1). Hoewel ons blad alle openbaarheid wil betrachten, leek ons deze vermelding als titel wel wat al te lang en zodoende werd "publice" weggelaten en bleef "Actum Tilliburgis" over. Voor het titelhoofd werd het in het "Liber aureus" gebruikte lettertype nagebootst voor zover de leesbaarheid dit toeliet. We hopen dat onze lezers zich met deze nieuwe titel even ingenomen zullen voelen als wij.

(1) Vgl. P.C. BOEREN. Het hart van Brabant, Tilburg, 1942;

H. HARDENBERG, Het ontstaan van de vrijheid Tilburg, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg, 1955, blz. 31.

Dees is getiept op 't nuw mesjien.
Dè is veul schonder, dè kunde zien.

BEROEPSCHRIFT

Hier volgt de letterlijke tekst van het beroepschrift, dat door onze kring aan Gedeputeerde Staten werd gericht, tegen het raadsbesluit van de gemeente Tilburg van 6 november 1972 met betrekking tot het bestemmingsplan "Het Zand".

Aan het College van Gedeputeerde Staten
der provincie Noord-Brabant Provinciehuis
's-Bosch.

Tilburg 28 november 1972.

Hoogedelgestrengere heren,

onder verwijzing naar ons bezwaarschrift aan de Raad van de gemeente Tilburg tegen het bestemmingsplan "Het Zand", tekenen wij hier beroep aan Bij Uw College tegen het genoemde plan.

Vooreerst willen wij onverkort handhaven de argumenten vervat in ons bezwaarschrift. Deze argumenten vullen wij aan niet onderstaande kanttekeningen.

Met ingang van 2 mei 1972 heeft ter gemeentesecretarie Tilburg ter inzage gelegen het ontwerp van een bestemmingsplan genaamd "Het Zand", welk plan:

A. Strekt tot aanpassing van de bepalingen van de Wet op de ruimtelijke ordening., van de uitbreidingsplannen "Het Zand I" en "Het Zand II",

B. Voorts betrekking heeft op;

1. de gronden gelegen ten noorden van de spoorlijn Tilburg-Breda en thans begrepen in het bestemmingsplan "Station-West"

2. Het gebied dat wordt omsloten door de Alleenhouderstraat, de Reitse Hoevenstraat, de Dr. Deelenlaan, het Wilhelminakanaal, de Gorinchemsebaan en de Ringbaan West, welk gebied thans begrepen is in het bestemmingsplan "De Hasselt".

Tegen dit plan heeft het bestuur van de Heemkundekring Tilborgh op 29 mei 1972 een bezwaarschrift ingediend bij de Raad van de gemeente

Tilburg, onder verwijzing naar het rapport "De Groene Long" dat werd uitgebracht over het betreffende gebied door de werkgroep Leefbaarheid Tilburg.

Een afschrift van dit rapport alsmede van ons bezwaarschrift treft U hierbij aan.

Het gehele onder punt 2 genoemde gebied is bestemd voor bijzondere bebouwing (scholen e.d.), met een bebouwingspercentage van 15 % en gedeeltelijk een van 30 %.

Wij menen, dat bij een zo lage bebouwingsgraad, de door ons bedoelde panden, voormalige wevershuizen aan de Reitse Hoevenstraat en de boerderij De Bokhamer, alsmede het oude stratenpatroon van de Bokhamerstraat en Herstalsestraat zonder bezwaar gehandhaafd kunnen blijven.

De genoemde panden hebben een zekere cultuur-historische waarde, waarvoor Monumentenzorg ook belangstelling toont.

Ook omvat het bestemmingsplan dat gedeelte van de gemeente waarin voor een groot deel, de oudste nog bestaande, structuur van de herdgang te herkennen valt.

Dat de overgrote meerderheid van de bevolking van Tilburg ons standpunt deelt bewijst het enthousiasme en de financieel zeer grote bijdrage welke de burgerij heeft gegeven voor de restauratie van de Tongerlose Hoef en de Hasseltse Kapel, welke beide objecten met hulp van Monumentenzorg zijn gerestaureerd. De twee bovengenoemde gebouwen zijn gelegen in hetzelfde gebied van het bestemmingsplan onder punt 2 genoemd, tevens liggen daar in de Kasteelhoeve en de Oliemeulen, waarvan de laatste op de Monumentenlijst staat.

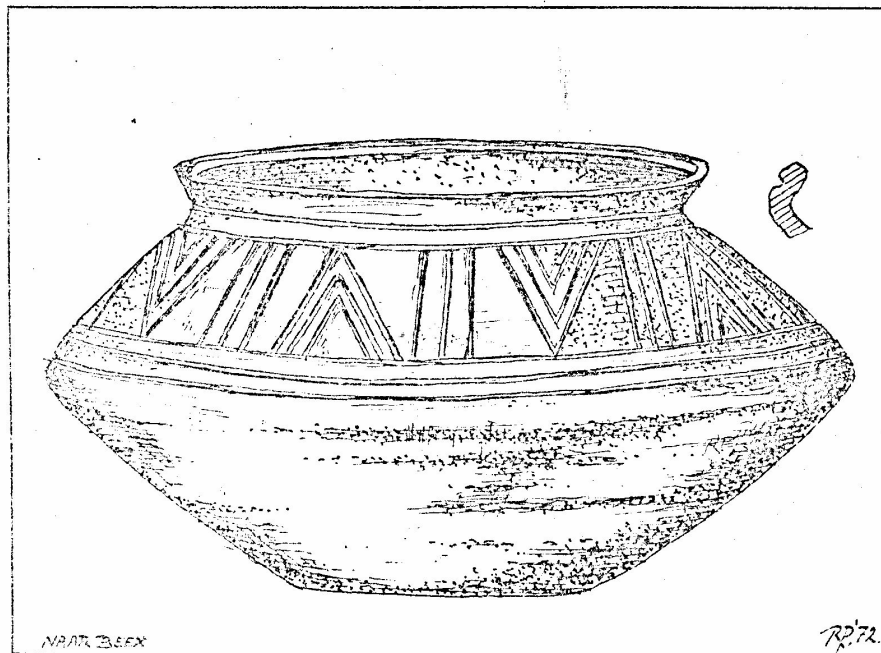
In de vergadering van de Raad van de gemeente Tilburg, gehouden op 6 november 1972 werd ons bezwaarschrift door de Raad ongegrond verklaard. Hierbij dient opgemerkt te worden dat: na ampele overwegingen 13 stemmen tegen het pre-advies van B. en W., en slechts 16 stemmen vóór werden uitgebracht. Dit laatste bij enkele stemmers schoorvoetend, na vage beloften van B. en W., om slechts één van de genoemde panden, n.l. de boerderij de Bokhamer, proberen te handhaven door opnemng van het gebouw in een schoolcomplex, ofwel dit gebouw

over te plaatsen naar het Hasseltplein. In beide gevallen moet het wel gedaan worden door particulier initiatief.

Redenen waarom wij ons, als bestuur van de Heemkundekring Tilborgh, tot U, geacht College, wenden met dit beroepschrift tegen het raadsbesluit van de gemeente Tilburg de dato 6 november 1972.

Met de meeste hoogachting, namens het bestuur van de
Heemkundekring Tilborgh,

(w.g. H.W. Vereijken)
secretaris.

REP E R T O R I U M T I L B U R G S E

P R E - E N P R O T O H I S T O R I E V I

door RONALD PEETERS

URNENVELD UIT DE VROEGE IJZERTIJD IN HET WANDELBOS

In een van de mastbossen van de familie De Wijs aan de "Heistraat" werd in april 1939 bij grondwerkzaamheden door de heer Adr. de Wijs een urn gevonden met crematieresten.

Het graafwerk werd terstond stopgezet en deskundigen werden gewaarschuwd. Bekende prehistorici zoals de heer Willems en dr. F.C. Bursch bezochten de vindplaats. Dr. F.C. Bursch, destijds conservator van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden, die op 2 mei 1939 de vindplaats bezocht, beloofde eind juni van dat jaar ter plaatse een opgraving te verrichten. Uit navraag bij het Rijksmuseum bleek dat deze opgraving nooit is uitgevoerd.

Met grote zekerheid kan men wel zeggen dat de in 1939 gevonden urn deel uitmaakte van een urnenveld uit de vroege ijzertijd ($\pm$ 800 jaar voor Chr.), dat door de bebouwing wel voor een groot deel onherstelbaar verwoest zal zijn.

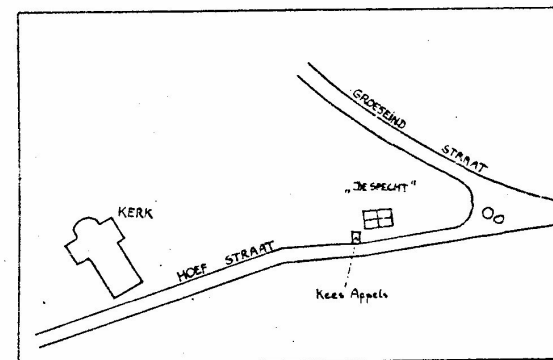
De urn heeft een versiering op de schouder en is 12 cm hoog, 21 cm in doorsnede en heeft een halswijdte van 17 cm.

Tot nu toe is deze urn de enige vondst in Tilburg uit de ijzertijd. Aanvankelijk werd de urn door de heer L.G. de Wijs voor zover mogelijk gerestaureerd, doch de vondst verkeert nu weer, naar wij hebben vernomen, in slechte staat. De eigenaresse van deze ijzertijdvondst is de familie De Wijs.

Volgens mededeling van de provinciale archeoloog, de heer G. Beex, is de vindplaats gelegen in de wijk Wandelbos te Tilburg. De exacte situering is: topografische kaart nr. 50 F, coördinaten 130.790 x 398.975. Het kadasternummer was destijds (1955): sectie F, perceel 2404.

VERMELDINGEN IN DE LITERATUUR

1. Nieuwe Tilburgsche Courant van 1 en 2 mei 1939.
2. L.G. de Wijs, De geschiedenis van de Hasseltse kapel, Tilburg, 1939, blz. 59.
3. L.G. de Wijs, Tilburg its history, Tilburg, 1945, blz. 11.
4. G. Beex, Tilburg en omgeving in praehistorische tijd, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg, 1955, blz. 21 en afb. IVe.
5. Gids van de tentoonstelling "Van heidorp tot industriestad", stenciluitgave, Tilburg, 1955, blz. 5 (de urn was in het paleis-raadhuis te Tilburg op deze tentoonstelling voor de eerste en de laatste keer te zien).
6. Pierre van Beek, Wat Brabants bodem bewaarde, in: Het Nieuwsblad van het Zuiden van 21 maart 1969.

De ligging van "DE SPECHT"

MEMOIRES VAN EEN 76 - JARIGE UIT ZIJN KINDERTIJD

door M. VAN DEN DRIES

Ik werd geboren op 27 juni 1896 in de Hoefstraat, waar nu, in 1972, de school staat. De moeder van mijn moeder was mijn peet.

Zoals zovele huizen vroeger een naam hadden, zo werd ons huis "de Specht" genoemd. Het stond ongeveer zes meter van de straat en had vier woningen. Aan de voorkant, waar een deur toegang tot de rechts gelegen woning verschafte, woonde Sjef de Kok, van beroep wever, grootvader van het latere gemeenteraadslid Janus de Kok. Aan de rechterkant van zijn deur was een raam met kleine ruitjes, terwijl er aan de linkerkant twee ramen waren. Naast De Kok, in hetzelfde huis, woonde Martin van Son, die aan de voorkant één raam had en aan de zijkant vanaf de hoek een klein raampje van het opkamertje, daarnaast zijn buitendeur en dan nog een groot raam, waarachter hij elke dag schoenen zat te lappen.

Aan de achterzijde van het huis woonde naast Martin van Son Jan Appels met zijn vrouw Jaantje. Zijn broer Kees, die eigenaar van het huis "de Specht" was, woonde met zijn twee zusters Kee en Ant in een huisje dichterbij de kerk, waar nu het patronaatsgebouw staat. De twee kwezens op het Smidspad waren ook zusters van Jan en Kees. Een broer van hen, bijgenaamd Snuitje Appels, woonde op de markt.

Wij woonden in het huis aan de achterkant naast Jan Appels met een toegangsdeur en aan elke kant een raam. Aan de zijkant was ook nog een raam. Alle ramen van het huis hadden vensterluiken, die men van binnen met een pin kon afsluiten.

Elke woning had een grote kamer met bedstee, behalve die van Martin van Son, die een opkamer met bedstee had, waar plavuizen in de vloer lagen.

Bij ons in de kamer stonden twee weefgetouwen, maar ik heb er nooit op zien weven. Vader had er een verscot tussen gezet, zodat ze niet te zien waren. Het huis had een rieten dak, maar op ons gedeelte lag

ongeveer twee meter pannen. De huur van onze woning bedroeg 12 stuiver per week.

Achter het huis stond een grote lindeboom, die men slechts met twee man kon omspannen. De tuin, die men gebruikte voor het telen van groenten en vroege aardappelen, liep tot aan de Groeseindstraat. In deze tuin stonden nog een pereboom met steenperen, een pruimeboom en besse- en knoezel(= kruisbesse-, red.)struiken. Op de schoppen lag een grote druivelaar.

Elk jaar hadden we een varken, dat met Kerstmis geslacht werd. Verder nog twee geiten en een grote trekhond, waarmee vader 's zondags met ons uit rijden ging. 's Zomers gingen we voor het vee, dat we goed verzorgden, gras snijden en in de herfst in de Rauwbraken bunt en bladeren krabben. De Rauwbraken was slechts tien minuten gaans. De vrouw van Sjef de Kok, bijgenaamd "de kreupele Kee", ging dan altijd mee. Zij droeg bij die gelegenheid twee grote zakken, waarvan de een met een band om het middel en de ander met een band om het voorhoofd bevestigd werd.

Op de akker teelden wij ongeveer 20 roeden aardappelen. De daarvoor benodigde mest was er wel. Het aardappelen zetten kwam een spaaiër doen, die van de ene burger naar de ander ging. De onze heette Drik van Rooij, die tevens grafmaker was, eerst in den Besterd en later in de Hoefstraat. Waar hij gespaaid had, moesten wij de ril slaan, dit wil zeggen de kluiten stukslaan, dan een schuine kant maken en daarna de aardappelen er in drukken met daarover de mest. Dit slaan van de ril deed men met een riek met platte tanden, waarmee men later ook de aardappelen rooide. Dat was hard werken, want men moest de spaaiër bijhouden. Eerst deed moeder dit alleen, maar later hielpen we mee. Als dit karwei geklaard was, dan gingen vader en ik de grond oprijven met een grote hark met houten tanden en verder aanaarden en wieden enzovoorts.

Als de aardappelen gestoken moesten worden, deden we allen mee. Bij goed weer gooiden we de aardappelen in rijen op het land om ze eerst te laten drogen en daarna in zakken te doen. Men noemde dit het steken in spreij.

Bij slecht weer stak men ze in de mand en droogden we de aardappelen thuis. De grote aardappelen waren voor de consumptie, terwijl de kleine voor het vee dienden.

Het gedeelte van de Hoefstraat , waar wij woonden, zag er als volgt uit. De keiweg bestond uit kinderkopjes, waarlangs aan beide zijden een zandpad liep, waarop de mensen de ketting droogden als ze pas gelijmd was. Zo ook deed onze buurman Piet de Kok. Of er riolering lag, kan ik me niet zo goed herinneren, maar ik geloof, dat er gresbuizen gelegd waren. Wel weet ik, dat er grote buizen gelegd werden, waar wij altijd graag doorheen kropen.

De huizen hadden geen dakgoot en als ze er een hadden, dan liep de buis tot op de grond.

Ook hadden alle huizen een stoepke voor de deur en een twee stenen brede strook langs het overige gedeelte van het huis.

Waar geen huizen stonden, lag langs het zandpad een sloot met schaarhout erin. Met dit schaarhout als stuurknuppel kon men dan over de sloot wippen of erin.

Als er in de straat een ernstig zieke was, bedekte men de keiweg met run, dit is gemalen eikeschors, dat leerlooiers gebruiken. De run verminderde het geluid van hobbende karren.

In de Hoef straat stond, tegenover de plaats waar nu de bejaarden-woningen bij de kerk staan, een steenoven op een behoorlijke afstand van de straat. Tussen de oven en de straat stonden de gebakken stenen naar soort opgestapeld. Hier kon men heerlijk "piepeltje", dit is verstoppertje, spelen. Achter en naast de oven lagen pleinen, waar de gevormde stenen in de zon te drogen werden gelegd. Daarna verhuisden ze naar de loodsen, die er naast stonden.

Achter de loodsen stond de machine, die het leem met fijn maaszand vermengde en de stenen vormde. Aan de linkerkant, recht tegenover ons, had men de leemhoop, die men 's zomers afhaalde met behulp van kipwagentjes met trekpaarden. 's Winters werd de leemhoop weer opgehoogd. De leem werd ook weer met kipwagentjes met paard aangevoerd vanuit de Rauwbraken uit de leemputten ten zuiden van café Kluitmans en café "het Brouwerke".

Op die leemhoop of -berg, die wel vijf meter hoog was, kon men fijn spelen. Wij maakten daar glijbanen op en gingen dan op een klomp zitten om er vanaf te glijden, Schoot de klomp er onderuit, dan kwamen we met een lemen zitvlak thuis en was Leiden in last.

Ook reden we graag met de kipwagentjes van de leemhoop af, tenminste als ze niet aan de ketting lagen. Dat ging fijn en hard en we dreven wel tot aan de Heikantse baan uit.

De steenoven was eigendom van Neliske Claasen, bijgenaamd "de suikersteel". Hij had een achtenswaardige lengte en het over hem in omloop zijnde gezegde "Hij jankt, omdat hij niet in de schoorsteen kan kijken" hield daar zeker wel verband mee. Neliske bezat verder nog verschillende boerderijen. Op een dier boerderijen woonde hij met zijn vrouw, die het werk deed. Hijzelf voelde niets voor boeren en deed er dan ook niets aan. Ze hadden een vaste knecht en een meid. Later zijn ze van de boerderij naar een herenhuis tegenover timmerman Remmers getrokken. Dat huis had hij laten bouwen.

De andere boerderijen verhuurde hij aan zetboeren. Nelis is ook nog lange tijd gemeenteraadslid geweest.

In onze jonge tijd vermaakte de jeugd zich met diverse spelletjes. Ik zal er hier enige bespreken.

Allereerst werd er heel veel "piepeltje", dit is verstoppertje, gespeeld. Dat kwam vooral, omdat men zich zo goed tussen de stenen van de steenoven kon verstoppen. Daaraan deden zowel jongens als meisjes mee.

Het "baren" was alleen voor de jongens. Op straat werden dan drie strepen overdwars getrokken, die nogal ver uit elkaar lagen. Aan beide kanten buiten het perk stond een gelijk aantal spelers. De bedoeling van het spel was, dat een speler het gebied van de tegenpartij moest bereiken zonder door een tegenspeler te worden afgetikt. Dat aftikken kon alleen gebeuren, als beide spelers in een zelfde strook waren. Bereikte een speler het gebied van de tegenpartij, dan kon hij weer terug naar zijn eigen gebied, maar werd hij afgetikt, dan moest hij langs de zijkant gaan staan tot hij verlost werd. In het begin van het spel ging het langzaam aan, maar geleidelijk ging het steeds sneller en gewoonlijk draaide het op ruzie uit.

In mijn jeugdijaren werd er ook veel "gereept" met ijzeren repen of hoepels. 's Avonds tegen het donker spanden wij vetpezen om de repen; dat waren versleten pezen van de spil van de selfactmachines uit de textielindustrie, die door de zogenaamde "vethollen" of draadmaken bediend werden. Die pezen waren vettig van de olie en werden juist

daarom voor die hoepels gebruikt, want we staken die vetpezen aan en verkregen zo hoepels met prachtig gloeiende randen. Sommigen spanden ook binnen de hoepels pezen in de vorm van een ster of een andere figuur om een nog mooier effect te verkrijgen. Het was een mooi gezicht, die dwarrelende en suizende spiralen van licht op de straat, maar stinken deden ze wel.

Er werd ook gevoetbald met ballen garen. Als dat garen afrolde, viel er wel eens een over het stoepke.

Vaak werd er ook gehaktold, maar ook werd er spel met haktollen bedreven. Een zo'n spel was, dat er in het zand een kring gemaakt werd met daarin weer een kleinere kring. De pees werd nu om de haktol gedraaid en in de kring geworpen. Bleef hij binnen de buitenste kring liggen, dan verhuisde hij naar de binnenste ring. Men moest hem nu met een nieuwe haktol eruit zien te stoten. Als dit gelukte, dan bleef hij eigendom van de speler, anders ging hij weer terug naar de binnenring. Een haktol had de vorm van een kegeltje, in tegenstelling tot een drijftol, die meer de vorm van een paddestoel had.

Ook pantomime was een geliefd spel onder de jeugd. Daaraan deden meisjes ook mee. De bedoeling was, dat men uit de beweging van de speler moest raden, wat voor handeling of bezigheid hij of zij daarmee uitdrukte.

Meisjes sprongen ook graag in een lang touw, dat over de volle breedte van de straat rond werd gedraaid.

Door vooral oudere jongens werd er ook veel "gebeugeld". Men moest dan een zware ijzeren bal met een zogenaamde beugelplank door een ijzeren achtvorm zien te slaan. Dat spel heb ik zelf wel gezien, maar nooit zelf beoefend, omdat het, toen ik daarvoor oud genoeg was geworden, niet meer beoefend werd. Ook het "midje steken" was zeer in trek. Daarvoor trok men een streep, de zogenaamde meet, hetgeen grens betekent. Twee spelers probeerden elk een vastgesteld aantal centen zo dicht mogelijk vóór de meet te werpen. Als alle centen geworpen waren, kreeg de speler die het dichtst vóór de meet had gegooid alle centen die over de meet lagen. Daarna gooide de winnaar alle centen die vóór de meet lagen omhoog en mocht die centen houden, die hij bij "obbes of mis" (kruis of munt) geraden had. In plaats van centen gebruikten wij de schijven van de

blikken pijpen garen (z.g. schiereven, red.) van de selfactmachines, maar de ouderen deden het met centen.

Het "kaaischeuten" of knikkeren werd zowel door jongens als meisjes beoefend. Vroeger hadden ze voornamelijk gebakken knikkers, maar later zijn geleidelijk de glazen daarvoor in de plaats gekomen.

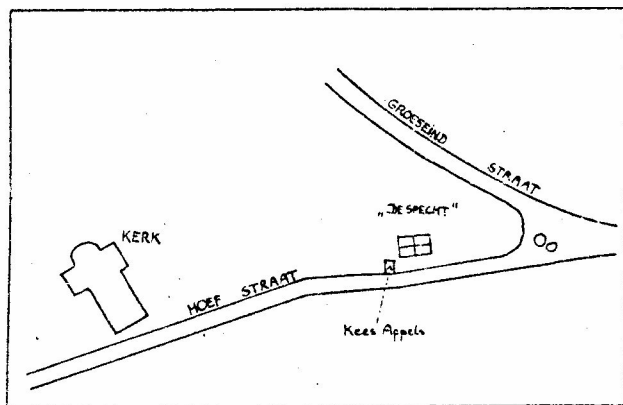
"Paapsteken", ook wel steentje kletsen genoemd, werd hoofdzakelijk door de groten beoefend. Ieder legde een cent op een grote kei of steen. Men gooide dan met een ijzeren bal naar de steen. Wiens bal dan het dichtst bij de steen lag en niet door een andere bal geraakt werd - want dan werd men uitgeschakeld - mocht zijn bal op een cent van beven op de kei laten vallen. Raadde hij, 'na het uitspreken van "obbes of mis", welke kant van de opspringende cent boven kwam te liggen, dan mocht hij doorgaan en de bal weer op een cent laten vallen. anders begon men van voren af aan.

"Pinkereren" werd veel door jongens gespeeld. Men had hiervoor een rond houtje van ongeveer 20 cm lengte. Aan de uiteinden maakte men een spitse punt. Verder had men een plankje met steel nodig. Een der jongens, die in een kring moest gaan staan, legde het ronde houtje op de grond en sloeg dan met het plankje op een der punten, waardoor het houtje opsprong. Dan sloeg hij met zijn plankje het houtje buiten de ring. Daar, waar het terecht kwam, raapten de anderen het op en probeerden het weer in de ring te gooien. Dat was niet altijd gemakkelijk, omdat degene, die in de ring stond, het houtje moest proberen terug te slaan. Maar als het in de ring viel, was degene die het erin gegooid had aan de beurt om in de ring plaats te nemen.

Stelten lopen werd ook veel gedaan en niet in het minst door gehaide meisjes.

Wanneer er een optocht van de H. Kindsheid of propaganda voor de missie of processie in of buiten het kerkgebouw was geweest, kon men er vast van op aan, dat er ook door kinderen optocht of propaganda werd gehouden. Hieraan deden alle kinderen mee, zowel groot als klein, zowel jongens als meisjes.

Slooike (slootje) springen en dokkelen (pootje baaien) was eveneens een geliefde bezigheid. Zwemmen echter was er niet bij. Dat werd als zondig beschouwd.

De ligging van "DE SPECHT"

Noot van de redactie:

Reeds in 1737 wordt de Specht vermeld. De eigenaren waren toen Peter de Rooy en de weduwe van Cornelis de Kort. In 1776 wordt Adriaan Appels als huurder voor het eerst genoemd. In 1807 is een zekere Cornelis Appels eigenaar en bewoner. Bovenstaande gegevens zijn ontleend aan het huizenregister van de Veldhoven, berustend in het Tilburgse gemeentearchief.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-4, blz. 9 - 13

HOE JANTJE VAN OS LEERDE SCHRIJVEN

door WIM VAN HEST

den ouden sal men eeren
den jongen sal men leeren
den wijzen sal men vragen
den sotten sal men verdragen

Het is zeer goed mogelijk dat dit rijmpje u niet onvertrouwd oren klinkt. Misschien kunt u de inhoud ervan volledig schrijven. Maar weet u ook dat deze regels al eeuwenoud zijn? Al zo'n kleine driehonderd jaar geleden werden deze wijsheden ijverig op papier gezet door de Tilburgse jeugd.

Bij het doorlezen van de begraaflijst over de periode 1686-1700 werd onze aandacht getrokken door de omslag daarvan. Die bestond namelijk uit een verzameling papiertjes die volstonden met dergelijke versjes en rijmpjes.

Het kan bijna niet anders of dit zijn blaadjes, waarop we de vruchten zien van het schrijfonderwijs van die dagen. Alles wijst in die richting.

De teksten worden talloze malen herhaald. De zinnestukjes keren regelmatig terug in allerlei schriftsoorten. In de marge schreef de schoolmeester bepaalde letters of woorden nog eens voor. Hier en daar tussen het werk van de jonge schrijvertjes werden verbeteringen aangebracht, die door de pupillen dan weer - met wisselend succes - werden nagebootst. Ook komen we van tijd tot tijd het hele alfabet tegen.

Zo krijgen we een indruk van de manier waarop in de zeventiende eeuw onze voorouders werden ingewijd in de moeilijke kunst van het schrijven.

Dat deze blaadjes met schrijfoefeningen gebruikt werden om begraaflijsten van een omslag te voorzien is niet zo verwonderlijk.

In die tijd was schoolmeester een slecht betaald baantje. Het gevolg was dat deze mensen vaak genoodzaakt waren door middel van andere werkzaamheden een hoger inkomen te verwerven.

Veel schoolmeesters waren tevens koster. Tot de taak van de koster hoorde ook het bijhouden van de begraaflijsten. En als zo'n school-

meester-koster dan zocht naar iets stevigs dat als omslag voor die lijst kon dienen, dan lag een stapeltje schrijfpapier van zijn leerlingen voor (en bij) de hand.

Een van de leerlingen was Jan Jansse van Os. Op verschillende blaadjes heeft hij moeizaam de rare tekens die men letters noemt neergepend. En al schrijvende kreeg Jantje de gelegenheid om diepe wijsheden te overwegen. Het ventje wordt steeds geconfronteerd met adviezen als: leven naar Gods geboden, de dood vrezen en de ons toebedeelde tijd toch vooral goed besteden:

Huiden leven - morgen doodt
Hierom te pijsen is wijsheidt groet
teghen de dodt en is genen raet
goet te doen en laet het quaet

Op 7 februari 1686 begint Jan zijn schrijffles met de spreuk: Laus Deo semper. Daarna gaat het dan weer van:

Vreest den heeren •
en doet hem eeren
want den dach van sterven
haest hem seer
die den heeren vrest
sal men de barmarticheijt verwerven

Een week of twee later krijgt Jantje wederom heel wat opwekkends voorgeschoteld. Op 23 februari namelijk tovert zijn ganzeveer de onderstaande vermaningen op papier:

Daerom segh ick dat hij / wijs en vroet is
die sijnen tijdt gebruickt / terwijl die goet is
roept niet met den raven / cras cras
denck dat leven krancker is dan glas
want die tijdt heeft / ende tijdt verbeijdt
den tijdt die komdt / dat hij het beschrijdt

En daar konden Jan en zijn klasgenootjes het dan weer een tijdje mee doen.

Wie die klasgenootjes waren, weten we niet precies. Op een van de papiertjes staat wel een lijst met acht namen, maar nergens blijkt uit of het hier leerlingen betreft.

De omslag bevat echter ook werk van Peter Verheyen en Johanna van de Ven. Ook zij kregen de "broosheit des menschelijcken levens" voorgehouden. Ook hun schrijfwerkjes wemelen van goede raadgevingen in hetzelfde genre:

eer Godt
onderhoudt sijn gebodt
vreest hellen brandt
want eeuwig is soo lanck

Johanna van de Ven slaagde er beslist niet in onder het schrijven haar gedachten bij hel en eeuwigheid te houden. Zij droomde van een andere, een mooiere toekomst. In haar fantasieën zetelt ze al op de Engelse troon. Kreeg zij daarom van de schoolmeester de volgende tekst te schrijven? Wat de toenmalige stadhouder, Willem III, twee jaar later wel gelukte, zou voor haar veel moeilijker te bereiken zijn:

als de ratten vangen de kater
als de see sonder water
als de duijnen sonder sandt
dan sal ick wesen
de koningin van Engelandt

In plaats van te dromen over een toekomst als koningin kan Johanna beter de onderstaande vermaningen ter harte nemen. De schoolmeester voorzag zijn leerlingen blijkbaar wel van toepasselijke teksten:

van de ven,
als gij nu wat bent geleert
maeckt dat gij alle saecken
ten besten keert

spoudt u van de straat
voeght u ter kercken,
schout altijd losschen praat
ducht sal men dan mercken
aen u, ghij sijt noch jonck van jaeren
voeght u tot deught, godt sal u dan spaeren

De laatste regel vertoont ook deze variant:

Godt sal u dan bewaeren

Laten we tot besluit Jan, Jenneken, Peter en de andere schrijvertjes rustig verder zwoegen met pen en inkt.

Terwijl zij "vrezten voor hellen brand", zich "ter kercken "voeghen" en "hunnen tijdt gebruycken, terwijl die goedt is"., kunnen wij ons nog even buigen over een versje van eveneens een respectabele ouderdom. Ongeveer 450 jaar geleden werd het neergeschreven op het schutblad van G.A.T. R. 273 (1526). Het is misschien wel ouder dan de bovenstaande spreuken, maar het ademt toch dezelfde geest (N.B. de Romeinse cijfers V en VIII dient u te lezen als respectievelijk u en acht).

Hout V reijn
Ende VIII V cleijn
Ende vreest den dach
Die nyemant voorbij en mach

Zijn er onder u misschien die zich van vroeger nog meer van dergelijke rijmpjes en wijsheden herinneren, dan kunnen ze dat de redactie laten weten. Het zou jammer zijn als ze - nu ze in onbruik zijn geraakt - voorgoed verloren zouden gaan.

BESTUURSMEEDEDELINGEN

Het bestuur deelt zijn leden en abonnees in de eerste plaats mee, dat mededelingen voortaan zo veel mogelijk buiten het tijdschrift zullen worden gedaan. Door even de nietjes los te maken kunt u de middelste twee bladen, die ongenummerd zijn, verwijderen. U vindt op deze bladen bestuursmededelingen, de statuten zoals die onlangs zijn goedgekeurd en de inhoudsopgave van de jaargang 1972.

Het op de algemene ledenvergadering in januari jongstleden gekozen bestuur bestaat uit:

A.L.J.M. Mastenbroek, voorzitter;

H.W. Vereijken, secretaris;

H.T.L.C. de Bruijn-Strouken, penningmeesteresse;

J.R.O. Trommelen, vice-voorzitter;

R.M. Peeters, bibliothecaris;

M.W.J. de Bruijn, commissaris.

Het voorlopige secretariaatsadres luidt: Irenestraat 4, Goirle. Voor verdere gegevens zie bladzijde 1 van dit blad.

De vereniging biedt nog te koop aan exemplaren van:

R. Peeters, Mesolithische kuituur à f 3,50, leden f 2,50; jubileumnummer drs. Schurink à f 5,—, leden f 3,50; rapport De Groene Long à f 2,50.

De contributie blijft voor leden ongewijzigd, abonnementen staan voor iedereen open voor f 10,— per jaar.

Het bestuur brengt uitdrukkelijk onder uw aandacht, dat de contributie- en abonnementsgelden voorlopig dienen te worden overgemaakt op gironummer 2106331 t.n.v. M. de Bruijn, Irenestraat 4, Goirle onder vermelding van de aard van de betaling. Dit laatste om misverstanden te voorkomen.

Te zijner tijd zal de kring een eigen gironummer krijgen.

Tot slot willen wij u beleefd verzoeken uw betalingen zo spoedig mogelijk te doen.

HET BESTUUR

RONDZENDBAND

De leden J. Brieffies en R. Peeters zijn bezig aan een geluid-diaserie over de archeologie van Midden-Brabant, waarin het archeologisch onderzoek, opgravingen, vondsten, musea en oudheidkamers, grafheuvels etc. verwerkt worden. Er is onder meer contact opgenomen met naburige heemkundekringen van Goirle, Alphen en Hilvarenbeek. Zij hopen over een half jaar met de serie klaar te zijn.

Aansluitend hierop kunnen zij u nu reeds kennis laten maken met de serie. De heer Brieffies stelt een rondzendband ter beschikking aan de leden van onze heemkundekring. Er staan vijf gesprekken op: band A bevat gesprekken met de heer Oomen van het streekmuseum te Alphen en met de heer Hoogendoorn van het museum "Het Smiske" te Goirle; band B bevat gesprekken met de heer Leenhouders van het museum in de molen te Hilvarenbeek, met de opgravingsleider bij Wijk bij Duurstede ("Dorestad") en met een gids in het Openluchtmuseum in Arnhem.

De band is op iedere twee- of viersporenbandrecorder, met een spoel van minstens 13 cm, te beluisteren.

Inlichtingen bij de heer Brieffies, Stevenzandsestraat 114, Tilburg, telefoon 435268.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-7

STATUTEN VAN DE HEEMKUNDEKRING "TILBORCH"

Naam en zetel

Art. 1. De vereniging draagt de naam "Heemkundekring 'Tilborch'".
Zij is gevestigd te Tilburg.

Doel

Art. 2. De vereniging heeft ten doel de bevordering van de belangstelling voor en de bestudering van het heem in de ruimste zin des woords, met alle daartoe geschikte geoorloofde middelen.

Zij tracht dit doel te bereiken door het organiseren van contactavonden, lezingen, excursies en tentoonstellingen, het uitgeven van een heemkundig tijdschrift, het vormen en stimuleren van werkgroepen, het medewerken aan acties tot behoud van voor het heem belangrijke zaken, archeologisch en archiefonderzoek en al hetgeen verder op wettige en geoorloofde wijze kan strekken tot bevordering van de kennis van het heem.

Duur

Art. 3. De vereniging wordt opgericht op heden, de 21ste september 1972 voor de tijd van negenentwintig jaren, zodat zij zal eindigen op 21 september 2001, behoudens eventuele verlenging op wettige wijze.

Lidmaatschap

Art. 4. De vereniging bestaat uit:

1. ereleden,
2. leden,
3. begunstigende leden.

Art. 5. Ereleden zijn zij, die wegens hun buitengewone verdiensten jegens de vereniging of jegens de heemkunde in het ..... daartoe zijn benoemd.

Leden zijn zij, die als lid zijn toegelaten overeenkomstig het bepaalde in artikel 7.

Begunstigende leden zijn zij, die zich verbinden tot het storten van een jaarlijkse bijdrage in de kas der vereniging en als begunstigende leden zijn toegelaten overeenkomstig het bepaalde in artikel 7.

Art. 6. Uitsluitend aan leden komt het recht toe te stemmen over zaken en personen.

Ereleden en begunstigende leden hebben ten aanzien van zaken en adviserende stem.

Art. 7. Ereleden worden op voorstel van het bestuur door de algemene ledenvergadering benoemd.

Als lid kan men worden toegelaten door betaling van de voor het betreffende verenigingsjaar vastgestelde contributie bij de penningmeester.

Begunstigend lid kan men worden door aanmelding bij het bestuur, dat over de toelating beslist.

Art. 8. Zij, te wier aanzien gedurende hun lidmaatschap wijzigingen plaatsvinden, welke hen bij een hernieuwde toelating zouden doen vallen onder een andere categorie van leden dan die waartoe zij krachtens hun aanvankelijke toelating behoren, gaan van rechtswege tot de eerstgenoemde categorie behoren.

In bijzondere gevallen kan het bestuur op verzoek van zodanige leden bepalen, dat zij blijven behoren tot de categorie, waarvan zij tot dusver deel uitmaakten.

Zij, die volgens de bepalingen van het eerste lid tot een andere categorie van leden overgaan, verkrijgen de aan die categorie toekomende rechten en verplichtingen met ingang van het volgende verenigingsjaar.

Art. 9. Het lidmaatschap eindigt door opzegging, overlijden en royement.

Opzegging geschiedt door schriftelijke kennisgeving, welke vóór de eerste december in het bezit van het bestuur moet zijn, dat verplicht is de ontvangst binnen acht dagen te bevestigen.

Indien een opzegging niet tijdig heeft plaatsgehad, loopt het lidmaatschap door tot het einde van het volgend verenigingsjaar.

Royement heeft plaats:

1. door het bestuur op gronden bij het huishoudelijk reglement vast te stellen, behoudens beroep op de algemene ledenvergadering, welke alsdan de beslissing neemt;
2. door besluit van de algemene ledenvergadering genomen met ten minste twee derden van het aantal geldig uitgebrachte stemmen.

Hij, die geroyeerd is, blijft van het lidmaatschap uitgesloten tot een van hem uitgegaan verzoek om hernieuwde toelating door de algemene ledenvergadering wordt ingewilligd.

Geldmiddelen

Art. 10. De inkomsten der vereniging bestaan uit contributies der leden, stortingen der begunstigende leden, abonnementsgelden van het tijdschrift, subsidies, legaten, schenkingen, renten en toevallige baten.

Bestuur

Art. 11. Het bestuur bestaat uit ten minste vijf personen, van wie drie de functies vervullen van onderscheidenlijk voorzitter, secretaris en penningmeester, terwijl de functies der overigen in het huishoudelijk reglement worden geregeld.

Het bestuur wordt gekozen op een algemene vergadering door de leden. Twee bestuursleden treden jaarlijks volgens een door het bestuur op te maken rooster af. De aftredenden zijn terstond herkiesbaar.

Art. 12. De voorzitter en de secretaris van het bestuur vertegenwoordigen de vereniging in en buiten rechte.

Zij kunnen zich daarbij ieder door een schriftelijk gemachtigde doen vertegenwoordigen. .

Voor het beschikken over saldi bij banken of girodiensten is tot aan een in het huishoudelijk reglement vast te stellen bedrag de handtekening van de penningmeester voldoende.

Voor het beschikken over hogere bedragen zijn ook de handtekeningen van de voorzitter en de secretaris vereist.

Voor het aangaan van geldleningen, voor het kopen, vervreemden, bezwaren of verhuren van onroerende goederen behoeft het bestuur machtiging van de algemene vergadering.

Huishoudelijk reglement en stemrecht

Art. 13. Een door de algemene vergadering vast te stellen huishoudelijk reglement geeft nadere regels omtrent het lidmaatschap, het bedrag der contributies, de werkzaamheden en het rooster van aftreden van het bestuur, de vergaderingen, de wijze van uitoefening van het stemrecht, het tijdschrift, de werkgroepen en alle verdere onderwerpen, waarvan de regeling haar gewenst voorkomt.

Het huishoudelijk reglement mag geen bepalingen bevatten in strijd met deze statuten.

Bij stemming ter algemene ledenvergadering over zaken is de meerderheid der geldig uitgebrachte stemmen voldoende. Bij stemming over personen is de volstreekte meerderheid der geldig uitgebrachte stemmen vereist.

Wijziging der statuten

Art. 14. Tot wijziging van de statuten kan worden besloten op een algemene ledenvergadering met ten minste twee derden van het aantal uitgebrachte geldige stemmen, behoudens de vereiste hogere goedkeuring.

Verenigingsjaar

Art. 15. Het verenigingsjaar loopt van 1 januari tot en met 31 december. Het eerste verenigingsjaar loopt van de dag van aanvang der vereniging tot en met 31 december 1972.

Ontbinding

Art. 16. De vereniging kan niet ontbonden worden, zo lang vijf leden haar wensen voort te zetten.

Bij gebreke van dit aantal kan eerst tot ontbinding worden besloten op een volgende, ten minste acht dagen na de eerste te houden vergadering.

Een besluit tot ontbinding wordt geacht tevens een besluit tot liquidatie te zijn. Indien bij zodanig besluit te dien aanzien geen andere regelingen zijn gesteld, geschiedt de liquidatie door het bestuur.

Bij de liquidatie wordt in acht genomen het bepaalde in artikel 1702 van het Burgerlijk Wetboek.

Een eventueel batig saldo zal worden aangevend voor door de algemene ledenvergadering te bepalen zodanige doeleinden, als het meest met het doel der vereniging zullen overeenstemmen

“Actum Tilliburgis”, heemkundekring “TILBORGH” 1973-8

INHOUDSOPGAVE

JAARGANG 3 - 1972

		nr.	blz.			nr.	blz.
					Robben, C.	- Nicolaas Dominicus de Beeck, van 1733 tot 1780 pastoor te Goirle	1 28
						- Het "Paleis" te Goirle	3 76
						- Over ververs en ververijen te Tilburg en Goirle	4/5 56
Bakker, W. de	- Langs berg en dal	4/5	80		Sicking, Rector	- De norbertuskwezels	1 8
Beex, J.A.J.	- In memoriam Ferdinand Smulders	3	80			- Tilburgs dialect	4/5 54
Beek, Pierre van	- In het archief wacht de geest het avontuur	4/5	6		Smulders, Ferd.	- De Heuvel als een gemeedelijk boerenpleintje	1 37
						- Oisterwijk en Tilburg	2 52
Berkel, P.J. van	- Van oude herinneringen	3	70			- De herdgang Loven	2 55
	- Van oude herinneringen	4/5	51			- De Veldhoven	3 84
Berkelmans, Mr. G.	- De opera van het spook	4/5	14		Steijns, G.J.W.	- Actief kiesrecht met 18 jaar, een stuk voorgeschiedenis dat slechts weinigen nog zullen kennen	4/5 42
Bruijn, Martin de	- Smulders en het oude Tilburg	1	12			- Duitse officieren als redders	4/5 40
	- Het overlijden van Ferdinand Smulders	3	79		Trommelen, J.	- De groene long	3 66
	- Goirle en Groot-Tilburg omstreeks 1200	4/5	21		Vereijken, H.W.	- De Hasselt, een dorp apart	4/5 64
Gils, J.M.A.P. van	- Een rel om een paar schoenen	1	24			- De groei van de Tilburgse bevolking tot ± 1810	2 44
	- Een belangrijke ballenmakers-familie te Goirle (1)	2	62		Weijters, C.	- Een Tilburgse vorster in conflict met drossaard en schepenen	4/5 24
	- Een belangrijke ballenmakers-familie te Goirle (2)	3	88			- Bestuursmededelingen	2 42
Hest, Wim van	- Lotgevallen van een hoedenmaker	1	4		Bestuur, Het	- Werkgroepen	1 2
	- "Slaat den bakker maar doot!"	3	68		Redactie, De	- Contactrubriek	2 43
	- De Tilburgse bevolking in 1665	4/5	9			- Namen	3 82
Mastenbroek, A.	- Ten geleide	4/5	4			- Contactrubriek	3 82
Peeters, Ronald	- Urnen uit de Midden-Bronstijd bij het Jan Aarten Boomke te Tilburg (1841)	1	17			- Inhoudsopgave jaargangen 1970 en 1972	2
	- Bronstijdvondsten in de Stokhasselt te Tilburg (1845)	2	59			- Inhoudsopgave jaargang 3, 1972, nr. 4/5	4/5 83
	- Romeinse muntvondsten uit Tilburg	3	73			- Voorlopig boekenbestand	2
	- Nicolaas Frederik Knip (1741-1808), stamvader van een kunstschildersgeslacht	4/5	71				

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-9

HET AMBT VAN VORSTER IN TILBURG VÓÓR 1795

door C. WEIJTERS

Wat betekent het woord vorster eigenlijk?

Wie de grote Van Dale zou raadplegen over de betekenis van het woord vorster, kan daar niet terecht. Het begrip en het woord bestaan niet meer in onze hedendaagse maatschappij.

In het Middelnederlands Woordenboek van Verwijs en Verdam zeggen de schrijvers, dat het woord vorster een afleiding is van vorst, dat bos of woud betekent. De oorspronkelijke betekenis spreekt voor ons gevoel duidelijker in de samenstelling houtvorster, eigenlijk een pleonasme, dat een boswachter aanduidt.

Verder zeggen Verwijs en Verdam, dat vorster de naam was van een gerechtsbode, te vergelijken met een tegenwoordige deurwaarder. En op de derde plaats geven zij de betekenis van vorster aan als een opzichter over velden, weiden en andere gemeentegronden.

Wie daarna van de taalgeleerden overschakelt op de beoefenaars van de geschiedenis om zich te informeren over de betekenis en de inhoud van het ambt van vorster, vindt daar met grote eenstemmigheid aangegeven, dat men een vorster zou kunnen noemen een gerechtsbode of deur- waarder, maar daarnaast was hij ook een politie-dienaar of veldwachter, die belast was met de handhaving van orde en rust.

Deze algemene taakomschrijving geeft ons slechts een vage indruk van de werkzaamheid van een vorster. Om een duidelijker beeld te krijgen van de plaats, die een vorster in de dorpsgemeenschap innam, is het nodig kennis te nemen van de instructies, voorschriften en voorwaarden, waaronder hij volgens zijn aanstelling zijn taak moest verrichten en zullen wij hem in de praktijk aan het werk moeten zien.

De oudste berichten over een vorster in Tilburg

Niet eerder dan in het midden van de zeventiende eeuw beschikken wij over zoveel archiefgegevens, dat het ons mogelijk wordt een

duidelijke voorstelling te krijgen van de taak van de vorster in Tilburg. En toch is hij de eerste ambtenaar, naar mijn weten, die in de stukken vermeld wordt. Met de zeven gezworenen wordt hij genoemd in de akte van 1 september 1329, waarbij de hertog van Brabant, Jan III. en Rogier van Leefdaal aan de inwoners van Tilburg en Goirle grote stukken. gemene gronden, gemeijnt, in gebruik gaven - verkochten, zeggen anderen - tegen betaling van een vaste som ineens en een jaarlijkse cijns. Het beheer van die gemeenschappelijke gronden werd gevoerd door zeven mannen, de zogenaamde gezworenen, daartoe door de ingezetenen aangewezen. Met het toezicht op de naleving van de voorschriften door de gezworenen gegeven en het opleggen van boeten aan de overtreders van die bepalingen werd een persoon belast, die als vorster is aangeduid.

In zijn eerste verschijningsvorm is de vorster in Tilburg dus een opzichter van de gemeentegronden. Als zodanig wordt hij ook nog genoemd in een vonnis van de Raad van Brabant van 19 maart 1436. Over de opzichter van de gemeentegronden wordt ook nog gesproken in een stuk dat enkele maanden jonger is, namelijk een besluit van hertog Philips de Goede van 5 juli 1436, waarin echter die opzichter met de naam schutter wordt aangeduid. In deze zo goed als even oude stukken zal met deze beide benamingen wel dezelfde persoon bedoeld zijn, ofschoon in "later tijden" vorster en schutter twee verschillende ambten waren.

Al wordt de vorster in oude archiefstukken dan ook drie keer vermeld, toch zijn deze vermeldingen nog weinigzeggend over de taak van de vorster als wij een vergelijking maken met zijn ambt, zoals dat voor ons wordt beschreven in archiefstukken uit het midden van de zeventiende eeuw.

Vele zaken zijn nog erg onduidelijk, zoals bijvoorbeeld de vraag door wie de vorster werd aangesteld en of zijn ambt nog meer omvatte dan het toezicht op de gemeenschappelijke gronden. Ik meen te mogen volstaan met op te merken dat, als de mist is opgetrokken en de historische gegevens meer licht brengen in deze kwestie, de vorster een ambtenaar is, die door de heer van Tilburg wordt benoemd

en in dienst staat van het college van schout en schepenen als bestuurders en als rechters.

Wat zijn aanstelling betreft door de heer, mogen we redelijkerwijze veronderstellen, dat dit het geval was sinds 1387, toen Tilburg met Goirle een heerlijkheid werd. Daarvoor vormden Tilburg en Goirle een hertogelijk domein, rechtstreeks bestuurd en berecht door ambtenaren van de hertog, die wellicht ook de vorster hebben aangesteld. In deze periode was er reeds een bepaalde inbreng van de ingezetenen bij het bestuur en de rechtspraak.

Verder zien wij, dat in de zeventiende eeuw de vorster een ambtenaar is in dienst van schout en schepenen bij hun bestuurlijke en rechterlijke taak. Dat is hij toen niet geworden, maar al eeuwenlang geweest. Zoals het werk van schout en schepenen in hun dubbele kwaliteit steeds toenam, was dat ook het geval met de taak van de vorster. Daarom is wellicht voor het toezicht op de gemene gronden een apart ambtenaar in het leven geroepen onder de reeds lang bestaande naam van schutter. Wanneer deze verandering zich heeft voltrokken, valt bij gebrek aan gegevens niet te zeggen. Wel valt uit de gemeenterekeningen op te maken, dat er omstreeks 1650 drie vorsters in dienst waren en één schutter.

Een aanstelling tot vorster uit 1660

Uitgaande van het midden van de zeventiende eeuw, als wij door de beschikbare gegevens vaste grond onder de voeten krijgen, wil ik nu de omvang en betekenis van het vorster-ambt nader belichten.

De 25ste september 1660 stelde Lancelot Grave van Grobbendoncq, heer van Tilburg en Goirle, Geraert Francis Verbundt aan tot vorster in de heerlijkheid. De aanstelling geschiedde voor de tijd van twee jaren, waarna uitdrukkelijk een nieuw besluit werd gevorderd tot voortzetting van de uitoefening van het ambt. Van een dergelijke beperkte tijdelijke aanstelling heb ik later geen voorbeelden meer gevonden. Als regel geschiedde de benoeming voor het leven.

In de aanstelling was ook de instructie opgenomen, een samenstelling van de rechten en plichten, waarop de benoeming tot vorster geschiedde.

Deze aanstelling van 1660 is het oudste bekende stuk dat ons meer in bijzonderheden inlicht over de aard van het vorsterambt en daarom laat ik hier het betreffende gedeelte volgen: "lastende en bevelende wel expresselijck dat den voors: Geraert Francis Verbundt schuldich ende gehouden sal sijn onsen Drossaert, Schepenen ende andere regeerders behoorlijck respect te dragen, ons ende onse drossaert wgens het officie te gehoorzaemen, te dienen ende in alles gratis te assisteren - gene arresten te doen sonder consent van onsen voors: drossaert ten waere in saecken haest vereijtschende, dat hij aen den drossaert voorgenoempt sal doen behoorlijcke rapport, sonder consent van denselven drossaert niet te gaen vuyt onse heerlijkheyt, allen exploiten, insinuaties, executies ende diergelijcken behoorlijcke ende getrouwe te volbrengen, alle delicten, feijten, vechterijen, moetwillichheden, straetschenderijen ende andere confusien te ondersoecken ende deselve sonder verschooninge van lemande aen Drossaert voors: bekent te maecken, ons wilt warandes, vischerije ende andere gerechtigheden te bewaren, alle onbehoorlijcke Jachten bij doodschieten van honden, afnemen van roers ende netten te beletten, het inbrengen van vreemde meelen in onse heerlijkheyt contrarie de placcaten te staten ende te weeren (tegen te gaan) met calengieringe (verbaliseren) ende andersints, de contraventeurs (overtreders) aen onsen voors: drossaert over te brengen om tegens hun geprocedeert te werden nae behooren - ende sal hem voorts in allens quijten ende dragen, gelijk eenen goeden, ende getrouwen vorster schuldich is te doen" .

De hier genoemde veelheid van functies van de vorster kunnen wij terugbrengen tot het ambt van veldwachter en jachtopziener, politieambtenaar dus, en dat van gerechtsdienaar en deurwaarder. Wat in deze aanstelling met name wordt genoemd, moet als zijn hoofdtaak worden aangezien. Wat betreft "het inbrengen van vreemde meelen in onse heerlijkheyt contrarie de placcaten te staten ende te weeren" zij hier ter verduidelijking opgemerkt, dat dit

verband hield met het bestaande dwangrecht der korenmolens in de Meierij, waarbij de ingezetenen verplicht waren hun graan te laten malen op een molen ter plaatse. Deze bepaling diende mede om een betere controle te hebben op de betaling van de belasting op het gemaal.

Vorster en schutter

Het valt op, dat in deze commissie niet gesproken wordt van de taak, die in onze eerste kennismaking van 1329 met een vorster te Tilburg genoemd wordt, het toezicht op de gemeenschappelijke gronden. Met deze werkzaamheden was nu de schutter belast, die naar een eedsformule uit het jaar 1690 de volgende verplichtingen had.

"Den schutter sal gehouden wesen te sorgen, dat alle de landerijen en weijden onder dese heerlijkheyt leggende worden bevrijdt van schapen, beesten ende paerden. Alsmede dat een yder sijn goet wordt bewaert van personen te laeten overwegen, die daertoe niet geregticht en sijn, maar den overtreders van dien uyt te spannen haere paerden, deselve nevens de te schutten beesten ende schapen in de schutskoy, daertoe te setten, inne te brengen. Te besorgen, dat geene personen dese gemeente off den Aert off gemeentensstraeten off wegen sullen mogen comen te gebruijcken als die daer toe geregticht sijn wesende ende de misbruijkers derselver aen den officier over te brengen. Ende voorders te doen, dat eene goeden ende eerlijcken schutter toestaet ende behoort te doen."

De beide instructies van vorster en schutter met elkaar vergelijkende concludeert dr. B. Dijksterhuis, dat niet meer aan de vorster, maar aan de schutter was opgedragen voor het overtreden van de keuren op het gebruik van de gemeentegronden boeten op te leggen. Naar mijn mening gaat deze conclusie te ver. Dat in de commissie van de vorster van deze taak niet meer gesproken wordt, zegt nog niet alles. Ook het optreden van de vorster in zijn meest officiële vorm, namelijk wanneer hij bij de opening van een gerechtszitting namens de schout "metter roede van justitie op der

straete gaet, met luyder taelen" tot vier maal toe de partijen oproepende voor de rechtbank te verschijnen, staat niet uitdrukkelijk in de instructie vermeld.

Mijns inziens volgt de bevoegdheid van de vorster inzake bekeuringen op de gemene gronden uit zijn algemene bevoegdheid voor het gebied van de heerlijkheid. En dat de vorster bij gelegenheid ook werkelijk in de gemeijnt ambtelijk optrad, blijkt uit de notulen van de vergadering van drost en schepenen van 3 juli 1739, waar het dorpsbestuur verregaande misbruiken bij het gebruik van gemeentegrond behandelde, "En doen daar mede gevonden Laurens Henssen, woont in de postelstraet, die welcke en daar een kar bagger torf opgeladen, welcke aanstons door den vorster op ordre is gecalangiert, in arrest genoomen en mede genoomen".

Bovendien wordt in artikel 15 van het schutreglement uit het jaar 1781 deze bevoegdheid met name genoemd. "En worden de geswooren schutters, vorsters en Dienaars van de Justitie bij deesen geauthoriseert en gelast, om op de contraventien tegen dit Reglement te vigileeren".

In bijna alle plaatsen van de Meierij van 's-Hertogenbosch viel de functie van kamerbewaarder van drost en schepenen onder de taak van de vorster. In Tilburg niet. Ondanks bezwaren van de Leen- en Tolkamer tegen het bestaan van het "camerbewaardersampt" te Tilburg is dit toch gehandhaafd en zijn de werkzaamheden ervan niet aan de vorster qua vorster opgedragen. Wel kwam het voor dat een vorster ook kamer-bewaarder was, maar dit was dan een nevenfunctie, die hij bekleedde, waarvoor hij ook een aparte beloning genoot.

Hoeveel vorsters had Tilburg en wat was hun traktement?

Volgens hun akte van aanstelling genoten de vorsters "het Tractement, baaten en profijten tot het selve ampt staande".

In het "Reglement voor de Huishouginge en Finantie van de Heerlijk-heeden van Tilburgh en Goirle", de 8ste mei 1732 door de Raad van State uitgevaardigd, wordt in artikel 70 het traktement van

de vorsters vastgesteld. Dit artikel luidt aldus: "Dat de Vorsters tot Tilburg voor alle functien die sy voor de Gemeente verpligt zijn te doen, geene uitge-sondert, jaarlijks voor Tractement sullen genieten den Opper-vorster 39-0-0. En ieder Onder-vorster 29-0-0.

Dog sullen den Drost en Regenten deese twee Tractementen mogen verhoogen, het eerste tot vijftig guldens en het laatste tot veertig guldens."

Hoofdzakelijk steunend op deze bepaling uit het reglement werd nogal eens geschreven, dat Tilburg een oppervorster en twee ondervorsters had met een traktement van respectievelijk 39 en 29 gulden. In zijn algemeenheid is dit toch maar zeer gedeeltelijk waar en in sommige opzichten misleidend. Om precies achter de waarheid te komen is het nodig behalve het reglement van 1732 ook andere stukken te raadplegen, bijvoorbeeld de gemeenterekeningen. En dan krijgen we een geheel ander beeld van de werkelijke toestand.

Volgens de rekening van 1650 waren er toen in Tilburg drie vorsters, die ieder een traktement van 29 gulden genoten. Dat was zo sinds het einde van de 16de eeuw. In 1653 wordt voor het eerst gesproken van een oppervorster, een medevorster en een ondervorster, benamingen die in volgende jaren soms weer plaats moeten maken voor de gewone aanduiding van vorster. Hieruit mag men wel afleiden, dat de oppervorster eigenlijk geen hogere rang had, wellicht alleen maar de oudste in dienstjaren was en zeker niet iemand, die over de andere vorsters met gezag bekleed was.

In 1704 krijgt een van de vorsters boven zijn traktement van 29 gulden een bedrag van 5 gulden voor het doen van de dorpspublikaties. Het volgend jaar is dit laatste bedrag verhoogd tot 10 gulden. Sinds 1710 zijn deze twee bedragen als regel onder een post van 39 gulden samengevat en met het jaar 1712 wordt voortaan de vorster, die de publikaties vanwege de gemeente doet, aangeduid met een traktement van 39 gulden.

In het jaar 1731 komt in de gemeenterekening een nieuwe combinatie voor, stokhouder en oppervorster, tegen een salaris van 39 gulden. "stokhouder off affhanger", vindt men wel in officiële stukken. Een stokhouder was echter meer dan wat men tegenwoordig

een afhanger noemt. Aan hem was ook het recht verleend openbare verkopen te houden.

Zoals reeds is vermeld werd in 1732 het Reglement voor Tilburg en Goirle uitgevaardigd, waarin de traktementen voor de verschillende dorpsambtenaren waren vastgelegd. Wat de traktementen van de vorsters betreft, valt het op, dat al dadelijk gebruik werd gemaakt van de mogelijkheid die salarissen op te voeren. Over het jaar 1733 werd aan de oppervorster al 50 gulden uitgekeerd en aan de andere twee vorsters 40 gulden. Deze verhoging was blijvend.

Het ambt van oppervorster verdwijnt

Met het ambt van oppervorster is het in de nu komende jaren eigenaardig verlopen. Toen oppervorster en stokhouder Johan Erdegaing in 1734 stierf, wist de schepen Govert Bles van de heer, landgraaf Van Hessen-Kassel, gedaan te krijgen, dat zijn minderjarige zoon Cornelis Bles tot stokhouder werd benoemd, terwijl de vader gedurende de minderjarigheid van zijn zoon het ambt zou uitoefenen. En indien deze vóór zijn vader kwam te overlijden, zou Govert Bles het traktement genieten, dat de oppervorsters genoten hadden. De heer had dus alleen een stokhouder benoemd, aan wie hij het traktement van de oppervorster toekende, zonder de aanstelling daartoe.

Drost en schepenen zagen deze kwestie blijkbaar anders. In de rekeningen van 1734, 1735 en 1736 vinden wij telkens een post van 50 gulden aan Cornelis Bles uitbetaald als oppervorster en stokhouder. Maar over 1736 maakte de Leen- en Tolkamer, die de dorpsrekeningen moest goedkeuren, bezwaar omdat in artikel 70 van het Reglement van 1732 van geen stokhouder gesproken wordt en mitsdien dit woord hier geschrapd diende te worden en alleen oppervorster vermeld moest worden. Sinds 1738 gebeurde dit ook.

Dit was natuurlijk niet naar de zin van Cornelis Bles, die in het jaar 1748 zich met een verzoek tot de Leen- en Tolkamer wendde om volgens de akte van benoeming de post van 50 gulden te verantwoorden als stokhouder. Waarom hij hiermede tien jaren gewacht heeft, is mij niet gebleken.

Onder de baten en profijten moeten verder nog genoemd worden de inkomsten, die de vorster genoot als gerechtsbode of deurwaarder. Het loon voor de verschillende werkzaamheden in deze functie te verrichten en door de ingezetenen wie het aanging te betalen, was door de Staten-Generaal bij resolutie van 24 januari 1725 vastgesteld. Zij gold onder andere in de Meierij van 's-Hertogenbosch en de Baronie van Breda en zal zich in hoofdzaak wel aangesloten hebben bij de bestaande gebruiken en tarieven.

Het geheel van werkzaamheden van gerechtelijke aard werd in deze resolutie ondergebracht in zeven rubrieken:

1. van de dagementen;
2. van communicatoiren;
3. van executien;
4. van gijpselingen;
5. van arresten;
6. van evictien;
7. van gerichtelijke insinuatien ende publicatien.

Het meest voorkomende tarief voor deze gerechtelijke opdrachten was drie stuivers, dat echter verhoogd werd met zes stuivers voor elk uur, dat de uitvoering der opdracht van de vorster zou vragen boven het normale. Als voorbeeld volgt, hier de bepaling van de resolutie over het doen van dagementen.

"Voor het dagement ofte ingebodt van een persoon, soo binnen als buijten, tot een half uyr gaans in de route 0 - 3 - 0. Dog soo den persoon een uyr gaans of vorder woont, van ieder uyr gaans met het keeren te samen boven het voorsz. salaris 0 - 6 - 0.

Voor sommige werkzaamheden ging het tarief echter ver uit boven het meest voorkomende van drie stuivers. Voor een gijzeling stond een bedrag van 12 stuivers, voor het bewaren van in beslag genomen goederen 1 gulden en 4 stuivers per dag, voor het verkopen van die goederen 17 stuivers.

Soms was het bedrag kleiner. Een sommatie tot betaling van 's lands en dorpspenningen kwam de betreffende persoon op twee stuivers. De vorsters moesten zich stipt aan deze tarieven houden. Gingen zij daarboven, dan werden zij de eerste keer gestraft met een

boete, die het tienvoudige bedroeg van hetgeen zij te veel gevorderd hadden en de tweede maal met een gerechtelijke vervolging.

De vorster was verplicht "goet ende pertinent boeck te houden van alle het geene hij dagelijks voor de een of ander partije komt te doen omme t'allen tijden daer van relase te kunnen geven". Van zo'n boekhouding heb ik nooit iets gevonden en daarom is het moeilijk te zeggen hoeveel dit inkomen van de vorster gemiddeld per jaar bedroeg.

Vergoedingen voor de zorg van gevangenen

Een ander gedeelte van zijn inkomen werd nog gevormd door de vergoedingen voor de verzorging van de gevangenen. Daarvoor hadden drossaard en schepenen de 20ste december 1724 de volgende regeling getroffen.

Het was gebruik, dat een gevangene voorlopig werd ondergebracht in de woning van de vorster om verhoord te worden. In het winterseizoen, van 18 oktober tot 31 maart, kreeg de vorster als vergoeding voor huisvesting, vuur en licht een gulden en vier stuivers per dag, 's zomers 18 stuivers.

Voor het verschaffen van eten en drinken aan de gevangenen kreeg hij tien stuivers per dag en voor de bewaking een gulden. Uitdrukkelijk stond erbij vermeld, dat hij voor het arresteren en het assisteren bij de executie geen aparte vergoeding genoot. Dat viel onder de werkzaamheden, waarvoor hij zijn traktement genoot.

Verder was nog bepaald: "En als een gevangen op 't gevangen hujs zit in stricte gevangenis water en broot off ander Eeten wort gegeven, daer voor sal den vorster daegs voor 't brengen en openen en sluijten van de gevanckenis hebben ses st. "

Hoeveel deze bedragen gemiddeld per jaar bedroegen valt weer moeilijk aan te geven. Uit de gemeenterekening van 1767 blijkt dat vorster Otto van Dijck dat jaar "voor kost en drank mitsgaders voor het Eeten te brengen aan de gedetineerdens" een bedrag van 151 gulden en 5 stuivers had ontvangen.

Het schijnt echter, dat sommige werkzaamheden beneden de stand en waardigheid van de vorster lagen. Want volgens dezelfde rekening

werd aan een zekere Nicolaes van Besouw voor dat jaar een bedrag van 11 gulden en 8 stuivers betaald "voor het op en afdragen van de stillekens en het schoonmaken van deselve, als meede het opbrengen van 't strooy" ten behoeve van de bovenbedoelde gedetineerden.

Maatschappelijke positie van de vorster

Ofschoon het traktement van de vorster niet zo bijster hoog was, kan toch niet gezegd worden, dat hij naar tijd en omstandigheden een laag inkomen had. Dat zat hem vooral in de emolumenten, die aan het ambt verbonden waren en waarop wellicht het gezegde van toepassing mag worden geacht, dat vele kleintjes een groot maken. Wel moest de vorster jaarlijks voor het bekleden van zijn ambt aan de heer een recognitie betalen, die tegen het einde van de 18de eeuw 24 gulden bedroeg.

Ten slotte moet hieraan nog worden toegevoegd, dat het nogal eens voorkwam, dat een vorster herberg hield. Zoiets mag ons vreemd lijken, het was vroeger blijkbaar niet zo. Zelfs de hoogste gezagsdrager in de heerlijkheid, de schout of drossaard, oefende vóór 1680 met een enkele uitzondering ook het beroep van herbergier uit.

Onder de dorpsambtenaren van Tilburg had de vorster een tamelijk hoge plaats. En dat is vanouds wel zo geweest. Het ambt heeft altijd een zekere kennis en ontwikkeling gevraagd, bijvoorbeeld dat men kon lezen en schrijven. Toch moet men dit ook weer niet absoluut nemen. Ik vond tenminste uit het jaar 1614 of 1615 een verklaring van vorster Cornelis Martens, die ondertekend was met zijn handmerk.

De ontwikkeling en uitgroei van het ambt als gerechtsbode en deurwaarder bracht natuurlijk mede, dat ook op het terrein van recht, rechtspraak en administratie een zekere mate van kennis werd gevraagd.

Nicolaas Pauwels van de Sande, die van 1620 tot 1640 vorster te Tilburg was en mr. Wouter van Loon, die deze functie van 1641 tot 1651 bekleedde, oefenden ook het ambt van notaris uit. De eerste werd later zelfs secretaris te St. Oedenrode.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN BRONNEN

Verklaring van de afkortingen

G.A.T.	= Gemeentearchief Tilburg
Van Visvliet	= oud administratief archief
R.	= rechterlijk archief
Not.	= notarieel archief

B. Dijksterhuis, Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle.

Verwijs en Verdam, Middelnederlands Woordenboek.

A. Frenken, Geschiedenis van Helmond.

H. Schurink en J. van Mosselveld, Van heidorp tot industriestad

D. Enklaar, Gemeene gronden in Noord-Brabant in de middeleeuwen.

Hierin: vonnis van de Raad van Brabant van 19 maart 1436; besluit van Philips de Goede van 5 juli 1436.

M. de Bruijn, Goirle en Groot-Tilburg omstreeks 1200, in: Historische bijdragen.

G.A.T. Akte van uitgifte van gemeentegronden uit 1329. Vertaling uit het Latijn.

G.A.T. Van Visvliet 62 en 63, Twee aanstellingen van een vorster.

G.A.T. Van Visvliet 101, Schutreglement van 1780.

G.A.T. Van Visvliet 96, Reglement voor de huishoudinge en finantie van de heerlykheden van Tilborg en Goirle (1732).

G.A.T. Van Visvliet 443/582, Gemeenterekeningen van Tilburg van 1648 tot en met 1794.

G.A.T. Van Visvliet 14, Resolutie van de Raad van State van 16 december 1785.

G.A.T. Van Visvliet 4, Opgave van drost en schepenen van 25 juni 1740 over de opbrengst van de rondgang der vorsters door het dorp.

G.A.T. Van Visvliet 3, Reglement van de salarissen voor vorsters en ingebieders in de Meyerije van 's Hertogenbosch (24 januari 1725).

G.A.T. Van Visvliet 95, Concept bestuursreglement van 1731.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-10, blz 17-28

TILBURG ROND 1450 V

door FERD. SMULDERS

ZO WAS DE HEIKANT

Een levendig bebouwde en bewoonde streek

Ofschoon uit latere tijd een indeling in Oost- en West-Heikant bekend is, kan ik daar geen rekening mee houden, omdat deze indeling rond 1450 onbekend was. Wat ik onder de Heikant ga behandelen, komt feitelijk overeen met de Oost-Heikant; ik behandel hier alleen de streek, die gelegen is ten oosten van het Lijnsheike, het Moleneind en de weg naar Loon.

Met de naam "Heydside" duidt men vóór 1500 niet een gehucht of herdgang aan, maar alleen enige buurten in het noorden van Tilburg, die werkelijk ook tegen de hei aanlagen. Een enkele keer gebruikt men de naam ook voor een streek ten westen van het Moleneind (bij de Stokhasselt).

Ik noem het hier te beschrijven gebied Heikant, omdat dit tegenwoordig de gebruikelijke naam is.

Dit Heikantse gebied bestond uit verschillende gehuchten, namelijk de Rugdijk, de Kouwenberg, Haanberg, Vijfhuizen en Sint-Quirijnstok. De akkers van deze buurten sloten ongeveer bij elkaar aan, met hier en daar nog een heiveld ertussen.

Uit de oude gegevens krijgt men de indruk van een levendig bewoonde en bebouwde streek.

Het Lijnsheike en de Lijnse straat ontleenden hun naam aan het Goed ter Lijnden.

Het Lijnsheike en het omliggende terrein zal nog grotendeels gemeijnt geweest zijn, welke ik meen terug te vinden in de gemeijnt " 't Cleyn Heyken".

Dit "Cleyn Heyken" lag ten zuiden van de "Grote Acker aen den dreyboem aen die Heydside". Deze "Grote Acker" wordt ook vermeld als liggende "aen die Heye" en "aen den Lijcwech" (welke Lijkweg ik reeds

onder de Veldhoven vernoemd heb). Bij "den dreyboem aen die Heydside" lag ook een stuk land genaamd "den Hoff".

Men zou kunnen denken, dat het driehoekig pleintje bij de Heikantse kerk de kern van deze buurt is geweest, maar dit blijkt niet uit de oude gegevens.

De buurt en de straat in het midden van de Heikant heetten "die Rugdijck".

Daar lagen "die Oude Huijsinge" (1419) en het huis genaamd "die Nuwe Hoeve" (1419) neven de heihoeve van Gerit van Boerden (dit is Van. Beurden). Er lag ook een heiveld geheten "die Buenre". In het hertogelijk cijnsboek van 1380 wordt ook vermeld een "Venne" bij de Rugdijk, waaruit een Herman Janszoon van Beurden een cijns moet betalen.

Aan de zuidoostzijde van de Rugdijk lag de gemeijnt "aen den Rugdike", welk stuk gemeijnt in het zuiden grensde aan de Ruijbraken. Er stonden verschillende huizen aan de Rugdijk. De Moerstraat bij de Rugdijk is al te vinden in 1421.

Als men daarlangs naar het noorden gaat, komt men bij de Kouwenberg. Daar lag het "Goed te Coudenberch", dat oorspronkelijk in het bezit was van Aert Beijs Coelborns. Omstreeks 1382 pacht Aert die Moelneer, zoon van Aert Smoelneers, de helft van dit goed voor 3 mud rog per jaar van Lambrecht Beijs (een zoon van Aert Coelborne), van Berijs van Breda en van Erijt Wienric Erijtssone. In 1382 lag deze ontginning nog midden in de hei ("in der heidingen"). In het cijnsboek van 1380 staat een cijns, vergolden uit dit goed door bovengenoemde Aart de Molenaar ("Arnoldus filius Arnoldi Multoris de Westilborch de bonis de Coydenberch quondam Beijs Coelborne").

Ik ben nogal goed ingelicht over de Kouwenberg, omdat een kleindochter van deze Aart de Mulder getrouwd was met Jan Janszoon van Eersel, wiens vader Jan, ook in het cijnsboek van 1380 vermeld, de stamvader was van het door mij uitgezochte geslacht Van Iersel, dat in en rond Udenhout woont.

Bij de Kouwenberg vinden we een stuk land genaamd "die Veltbrake" en "die Putacker", welke in Stelaertshoeve lag. Deze Stelaertshoeve was in 1440 van Peter Stelaerts. Daar stond een huis en lagen de Berckacker, het land "die Sulkerbraeck" en de heivelden "den Brant" en "die Stelt".

Neven de Berckacker lag de wei Heijtgaershof. Er was ook een Stelaerts-heidehoeve, welke grensde aan de gemeijnt "die Goerstrate".

Bij de Kouwenberch stond een huis op het "Goed ten Haenberch", waartoe de Bredeacker behoorde. Volgens het cijns-boek van 1380 betaalt onder anderen een Dionysius de Bere een cijns uit het Goed ten Haanberg.

Tussen de Kouwenberg en de Haanberg bevonden zich "die Lange Acker" en "die Vorste" en "die Afterste Dijcacker".

Verderop komen we bij "die Vijfhuse", alwaar oorspronkelijk wel vijf huizen gestaan zullen hebben. Daar lag de Bochtacker en de akker genaamd "den Appel". Er was ook een "Goed ten Appel" en een buurt die "in den Appel" heette; deze lagen misschien ook hier.

Gaan we nu weer naar het zuiden, dan komen we bij de Quirijnstok, ook genoemd "Sinte-Crijnstock", waar ook enige huizen stonden. Daar lagen ook nog enige heivelden. Hier zal een beeld van Sint-Krijn op een paal of aan een boom gestaan hebben. Dat de Sint-Krijnstok in verband staat met de Ridderhof, lijkt mij een loze bewering. Van dit verband is mij tenminste niets bekend. Ten gevolge van een zekere kasteelmanie maakt men zich een verkeerde voorstelling van de Ridderhof.

Over de betekenis van "stock" heeft men ook nogal veel onzin geschreven. De oorspronkelijke betekenis is zeker: paal, boom of stronk.

Laat ons eens zien, hoe men zulk een stok in een Latijnse akte noemt. Bij de uitgifte van de gemeijnt van Haaren door hertog Jan II in 1309 wordt de Sinterklaasstok in Helvoirt als begrenzing, aldus omschreven: "truncus, in quo consistit imago beati Nicolai" (dit is: de paal of boomstam, waarop het Sint-Nicolaasbeeld staat).

Bij zulk een beeld op een paal of aan een boom zal ook wel een offerblok geweest zijn, vooral bij een stok van Sinterklaas, de patroon der liefdadigheid. Misschien was de offerblok in of aan de paal.

Een andere aanduiding van "stock" vond ik in het Bossche schepensprotocol in het jaar 1388; daar staat: "gazofilacium dictum Senter Claes stoc". Het Griekse woord "gazophylacium" betekent oorspronkelijk: schatbewaarsplaats of schatkamer, maar in het middeleeuwse Latijn betekent het: plaats waar de giften voor de armen verzameld worden.

Deze beide termen, "truncus" en "gazophylacium", duiden dus op een dubbele betekenis van "stock". Maar oorspronkelijk zal men, bijvoorbeeld

bij een kruispunt van wegen, een beeld tegen een lindeboom aangebracht hebben en dat een stokske genoemd hebben. Later kan zich daar een kapelleke uit ontwikkelen dat dan nog stokske blijft heten. De betekenis "offerblok" lijkt mij een betekenisverschuiving oftewel metonymia.

Aan de Boschbane in de Haarensse akkers (tussen Haaren en Oisterwijk) stond " 't Heylich Boemken", tussen 1418 en 1600 altijd zo genoemd (in 1423 ook: "bi den Heyligen Boem"). In 1630 wordt dit Boomke genoemd: " 't Stoccken omtrent de Boschbane". Dus... stok is boom! •

In het noorden, bij de grens van Loon, lag het Kommerven, dat aan de heer van Loon toebehoorde.

Op de grens van Tilburg en Udenhout lagen de Loonse Molenstraat en de Houtse straat, beide reeds oude namen, ofschoon de oudere naam Hollandse weg was.

De Hollandse weg, die de grens vormde tussen West- en Oost-Tilburg, wordt nog vermeld in 1474, 1488 en 1599. Als antiquiteit vinden we deze naam nog in de 17de eeuw in het hertogelijk cijnsboek van Oisterwijk. Hij heette zo, omdat hij over Waalwijk naar Dordrecht liep.

Oudere mensen noemen de Houtse straat nog wel: de Herse straat. Dit is geen verbastering, maar staat in verband met het Herlaer of Herlebosch, dat op de grenzen van Tilburg, Udenhout en Berkel lag. Bij het Herlebosch lagen onder Tilburg de heivelden "die Nuwedijck" en "die Cleijn Hoeve".

De Swaluwen zijn rond 1450 al bekend. Het zal daar nog wel hei geweest zijn. De Hemeltjes heb ik niet vermeld gevonden.

Naar de kant van Loven en op de Swaluwen en de Hemeltjes waren grote heivelden. Nog tot 1920 was daar alles hei en mastbos.

Heel het hier behandelde gebied van de Heikant lag onder West-Tilburg, evenals Loven, al lagen beide gehuchten ten oosten van de zogenaamde Spinderspad. Op dit punt heeft dr. Leijden zich vergist.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-11, blz 29-31

RECTIFICATIES

In het artikel "In memoriam Ferdinand Smulders" in nummer 3 van de vorige jaargang is een zeer storende fout geslopen. Ingewijden zullen en niet-ingewijden moeten weten dat "niet het meest" op regel 4 van bladzijde 80 "behoort te luiden: "niet het minst".

Verder in hetzelfde nummer, op bladzijde 87, moet "herd-gang Loven" zijn: ""herd-gang Veldhoven".

In nummer 4/5 van de vorige jaargang zijn de pagina's 45 en 46 abusievelijk verwisseld.

STATUTEN

Bij Koninklijk Besluit van 27 december 1972 werden de op 21 september van dat jaar door de algemene ledenvergadering van de Heemkundekring "Tilborch" aangenomen statuten goedgekeurd. Onze vereniging bezit dus voortaan rechtspersoonlijkheid.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-12, blz 32

T E N G E L E I D E

door DE REDACTIE

Het nummer van "Actum Tilliburgis" dat u nu in handen hebt, is een beetje aan de late kant. De reden daarvan was gebrek aan kopij; de hoofdoorzaak moet gezocht worden in de veranderde situatie op het Tilburgse gemeentearchief. Toen de heer Schurink daar de archivistische scepter zwaaide, werd er door de bezoekers niet alleen ijverig bronnenonderzoek gedaan, maar werden er ook naarstig ervaringen en gegevens uitgewisseld en kon men er gemakkelijk contacten leggen, met name die, welke nodig zijn voor het regelmatig uitgeven van een tijdschrift. Met het verdwijnen van de heer Schurink zijn ook de gezelligheid en gemoedelijkheid verdwenen en daarmee veel mogelijkheden tot het leggen van de nodige contacten. De sfeer op het archief onder de nieuwe archivaris, de heer Van Albada, kan worden gekenschetst als zakelijk. Wijzigingen van technische en andere aard - het ontoegankelijk maken van een niet onaanzienlijk gedeelte van het oudarchief, het verwijderen van belangrijke naslagwerken en monografieën uit de leeszaal, een spreekverbod in de leeszaal - hebben de mogelijkheden tot bronnenonderzoek sterk verminderd. Dit zal ons in de toekomst nog vele problemen gaan opleveren.

In verband met het gebrek aan kopij besloot de redactie een nummer te gaan uitgeven met oude prentbriefkaarten van de Markt (thans Oude Markt) van Tilburg. Maar de redactie daarvan - het maken van verantwoorde teksten - nam zo veel tijd in, dat de uitgave nog lang op zich zou hebben laten. Inmiddels was er voldoende kopij om een gewoon nummer te laten verschijnen. Het bijzondere nummer over de Markt kunt u nog van ons verwachten.

De redactie vertrouwt erop, dat de kring van trouwe medewerkers het in deze moeilijke tijd niet zal laten afweten. Ook voor nieuwe auteurs zal graag plaats worden ingeruimd. Gelukkig is heemkunde een veel omvattend begrip. Ook zonder bronnenonderzoek kan men prachtige bijdragen leveren. Wij denken bijvoorbeeld aan de artikelen van de heer Van den Dries, die ons belangrijke gegevens verschaffen, die anders onherroepelijk verloren zouden zijn gegaan. Vooral op oudere Tilburgse

mensen willen wij daarom een beroep doen. Zij moeten hun bescheidenheid overwinnen en niet te gauw denken, dat hun bijdrage geen waarde heeft.

De redactie hoopt dat de situatie zich ten goede zal keren en dat "Actum Tilliburgis" ondanks alles zijn aantrekkelijkheid zal behouden.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-13, blz 34-35

LILLIJKE, GRÓÓTE LOMPERD

Van rector Sicking ontvingen we de volgende anekdote naar aanleiding van de memoires van M. van den Dries in het vorige nummer.

Van Neliske Claasen, de Suikersteel, is bekend, dat een socialistisch mederaadslid hem eens toevoegde: "Lillijke, gróóte lomperd!" waarop Claasen reageerde met: "De'k lillijk zéé", dè weet ik zelf ok wel en de'k gróót zèè, dè kan iederéén zien, mar de'k lomp zèè, dè hee nóót niemand tegen me gezee."

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-14, blz 32

VAN OUDE HERINNERINGEN

door P.J. VAN BERKEL

HET VERKENNERSKORPS "PRINS HENDRIK"

Wie in de tiender jaren op zondagmorgen per trein reisde in de richting Breda, diens aandacht werd getrokken door groepjes geüniformeerde jongelui, die zich op een terrein even voorbij "Mutsaers in 't Zand" bezighielden met exercitie en sport oefeningen. Hier oefende het destijds bestaande verkennerkorps "Prins Hendrik".

Op 16 juli 1910 was er een advertentie geplaatst in de voormalige Nieuwe Tilburgsche Courant. In deze advertentie werd een beroep gedaan op alle Tilburgse jongelieden om als korpslid toe te treden van een op te richten weerbaarheidskorps. Minimumleeftijd 16 jaar. Jongelieden in het bezit van een rijwiel zouden afzonderlijk tot een wielrijdersafdeling geformeerd en met karabijnen gewapend worden. Bij oefeningen moesten de korpsleden in uniform verschijnen. Korpsleden niet genegen, een uniform aan te schaffen zou dit door het bestuur worden verstrekt. De contributie bedroeg f 0,75 per half jaar.

Een bestuur was intussen gevormd en het nieuwe korps kreeg de naam van "Verkennerkorps Prins Hendrik".

Op een op 27 juli 1910 gehouden vergadering in de kegelbaan van het voormalig café Oppermans op de Heuvel bleek dat er zich reeds 170 aspirant-leden aangemeld hadden. Tijdens deze vergadering werd bekendgemaakt dat als commandant van het verkennerkorps was benoemd de reserveluitenant I J.B. Boots. Voorts werd het doel der vereniging uitvoeriger uiteengezet:

"1e Aanstaande militieplichtigen op aangename wijze datgene aan te leren dat hen later bij hun in dienst treden van groot nut zou zijn." De bepaling bestond, dat zij die bij een Koninklijk Erkend weerbaarheidskorps de rang van korporaal of sergeant bekleedden, deze rang bij hun indiensttreding, na voorafgegaan onderzoek, zouden mogen behouden.

"2e De Tilburgse jongelieden een gezonde, aangename afleiding te bezorgen, door hen onder leiding van daartoe aangewezen bekwame instructeurs verschillende takken van sport te laten beoefenen.

3e Het gezamenlijk houden van schiet- en velddienstoefeningen, uitstapjes en fietstochten op grote schaal."

Op het einde dezer vergadering werd het woord gegeven aan de commandant. Deze verklaarde dat het hem aangenaam was te zijn benoemd tot commandant van het opgerichte korps, dat nu al 170 leden telde. Spreker hoopte dat op kameraadschappelijke voet zou worden samengewerkt, maar merkte op dat, als er dienst was, men ook moest gehoorzamen aan de bevelen van de meerderen: korporaal, sergeant enzovoorts. Spreker kon ook meedelen, dat de gemeente Tilburg een terrein had afgestaan achter "Mutsaers in 't Zand", waar de oefeningen konden plaatshebben. Het korps zou nu en dan uitstapjes ondernemen naar andere plaatsen om te laten zien dat Tilburg veel voelde voor ons dierbaar Nederland. Op het einde van zijn toespraak riep de commandant "Leve de koningin!" hetwelk, volgens het kranteverslag, gevolgd werd door een "donderend hoera!".

Na deze vergadering werd van de leden de maat genomen voor een uniform. Dit uniform bestond uit een donkergrijze uniformjas en pantalon, grijze slobkousen en een breedgerand vilten hoofddekseel van dezelfde kleur als het uniformlaken. De rechterhoedrand werd door middel van een gewone militaire kokarde rechtstandig gehouden. Op bijgaande afbeeldingen van het korps tamboers en hoornblazers en van de sergeant-majoor-tamboer - deze laatste met één pluim op zijn hoed - roept vooral dit hoofddekseel bij de korpsleden een martiale houding te voorschijn. De uniformknopen waren van dofgrijze kleur, terwijl de kraag van de jas van groen laken was met als schouderbedekking het wapen van Tilburg. Dit uniform in navolging van het Duitse velduniform miste alle blinkende opzichtige delen en was bij uitstek praktisch te velde. Het werd geheel compleet met hoed en beenbekleedsels geleverd door de firma Gerzon te Tilburg. Ieder lid ontving evenals in het leger een zakboekje, waarin het reglement gedrukt stond.

Op 3 oktober 1910 werd door het korps voor het eerst een militaire mars door de stad gemaakt, gestoken in hun uniform. Zoals de krant destijds schreef, maakte het korps een kranige indruk. Op bijzondere dagen, zoals de verjaardag van koningin Wilhelmina, werd door het korps een militaire mars gemaakt met muziek. Men verzamelde zich dan om kwart over elf op het Stationsplein, waarna er werd gedefileerd voor burgemeester Raupp. Als stafmuziek fungeerde de harmonie "St. Jan".

CORNELIS NORBERTUS VAN BERKEL, de sergeant-majoor-tamboer
*Tilburg, 20-10-1848 - + Tilburg, 16-2-1917

Het korps werd op 11 oktober 1910 geïnspecteerd in de toenmalige boterhal door de kapitein Bink van het tweede regiment infanterie te 's-Hertogenbosch. Na afloop der inspectie verklaarde kapitein Bink in een toespraak tot het korps uiterst voldaan te zijn over de uitrusting der verkenneren. Hij verklaarde dat indien de militaire vorming der verkenneren gelijke tred zou houden met hun uiterlijke vorming Tilburg trots kon zijn op zijn verkennerkorps "Prins Hendrik".

Voor het verkennerkorps had op 26 februari 1911 een oefening plaats onder leiding van de kapitein Dudok van Heel, commandant van de derde compagnie wielrijders te Breda, en op 5 maart 1911 was dezelfde kapitein, vergezeld van meerdere officieren en onderofficieren uit het garnizoen Breda, de verkenneren speciaal komen onderrichten in sportspelen, zoals korfbal enzovoorts. Kapitein Dudok van Heel had op sportgebied een goede naam en was in het toenmalige Nederlands Indië met de Militaire Willemsorde, de eresabel en twee buitengewone eervolle vermeldingen begiftigd.

In de maand mei 1911 deed zich voor het verkennerkorps "Prins Hendrik" een typisch geval voor. In die maand namelijk reisde de toenmalige keizer van Duitsland, Wilhelm II, met zijn dochter Viktoria Louise (in 1913 gehuwd met de hertog van Brunswijk) via Vlissingen naar Londen. Op 16 mei 1911 zou de koninklijke trein Oosterwijk passeren. Het verkennerkorps, dat vanuit Tilburg een oefenmars maakte naar Oosterwijk, stond in militair gelid opgesteld op het perron van het station te Oosterwijk. En terwijl de koninklijke trein langzaam voorbijreed, bracht zijne majesteit het militair saluut. Wat was nu het geval? De commandant van het verkennerkorps, de reserveluitenant I Boots, had hiervan telegrafisch aan de keizer kennis gegeven. Men moet toch maar durven! Als men nagaat welke positie de toenmalige keizer van Duitsland bekleedde. Deze werd destijds door de meeste Duitsers als een god (kleine g) beschouwd. Er waren in Oosterwijk ook nog twee foto's van het verkennerkorps bij de doorreis van de koninklijke trein gemaakt en naar zijne majesteit gezonden, waarvoor de commandant van het verkennerkorps op 9 juni 1911 van de Duitse gezant namens de keizer een dankbetuiging ontving.

Te Tiel werd op 26 mei 1911 een vergadering gehouden van weerbaarheidsmannen, waarbij ook vele leger- en reserveofficieren aanwezig waren, met het doel een bond te vormen voor de korpsen. Na velerlei discussie werd een motie van kapitein Fabius aangehouden, luidende: aan Zijne Excellentie de Minister van Oorlog te verzoeken, een door hem te benoemen commissie te laten onderzoeken, of het wenselijk is een verbond van weerbaarheidskorpsen op te richten. De motie werd nagenoeg met algemene stemmen aangenomen.

HET KORPS TAMBOERS EN HOORNBLAZERS
van het verkennerskorps "Prins Hendrik"

Voor het houden van veldoefeningen was het korps op 20 december 1911 afgereisd naar Hilversum. Bij aankomst te Utrecht werd het korps aan het station afgehaald door het Utrechtse weerbaarheidskorps, en naar het verenigingslokaal van dit laatste gebracht en vandaar later terug naar het station. Deze oefening was op grote schaal opgezet; tien andere korpsen uit het land namen er aan deel. De oefeningen werden ook bijgewoond door de minister van oorlog. Dat het korps grote sympathie genoot, blijkt wel uit het navolgende. De Kwatta-chocoladefabriek te Breda gaf honderd pakjes chocolade en de voormalige sigarenfabriek Gen. S. Majoie alhier gaf voor elke deelnemer een klein kistje, inhoudende tien sigaren.

Dat men het aangename met het nuttige wist te combineren, blijkt uit het feit dat een uit de leden van het verkenners-korps opgerichte toneelclub op 3 februari 1912 in de Koninklijke Liedertafel "Souvenir des Montagnards" een toneelvoorstelling gaf. Gebracht werd het drama "Boasto, de trommelslager". Men bleef in het eigen genre.

Op zondag 21 september 1913 vertrok het verkennerskorps "Prins Hendrik" per trein van elf uur naar Eindhoven. Vandaar werd per extra-trein verdergereisd naar Valkenswaard om aldaar deel te nemen aan de viering van de onafhankelijkheidsfeesten, die wegens het honderdjarig bestaan van onze onafhankelijkheid in 1913 in ons land gevierd werden. In vereniging met het verkennerskorps van Eindhoven werden daarbij oefeningen gehouden, waarbij ook een vliegtuig was dat gevlogen werd door de luitenant-vlieger v.d. Burg. Bij deze oefeningen ben ik zelf als toeschouwer aanwezig geweest. Ze bestonden onder andere uit het werpen van bommen (zakjes zand) vanuit het vliegtuig. De verkenners lagen op de rug in de heide, met het geweer in aanslag. Het vliegtuig scheerde tamelijk laag over de troep, bommen afwerpend, terwijl de verkenners met losse patronen op het vliegtuig vuurden. Vooral dat laag vliegen van het vliegtuig over de verkenners ontlokte bij het publiek een verwonderend, bijna angstwekkend "Oh!" Want dat een vliegtuig in volle vlucht zo kon dalen en weer stijgen, dat had men nog nooit meegemaakt.

Dit is de laatste activiteit van het verkennerskorps die ik heb kunnen achterhalen.

Toen in augustus 1914 de Eerste Wereldoorlog uitbrak en ons land geheel mobiliseerde, werd, zoals een nog levend oud-korpslid meedeelde, het korps opgeheven. Wapens moesten worden ingeleverd. Welke datum dit geweest is, heb ik niet kunnen achterhalen. Het bestaan van het korps had geen zin meer. Duizenden soldaten bevolkten in de eerste maanden van de oorlog onze stad en zelfs leden van het korps werden voor de dienst opgeroepen.

Zo verdween met stille trom het eens zo roemruchtige verkennerskorps "Prins Hendrik".

EEN DROSSAARD MET EEN EZEL IN ZIJN MAAG

door WIM VAN HEST

Hoe zwaar die ezel drossaard Hendrik Maas op de maag lag, blijkt wel uit een verzoek dat hij op 10 april 1780 richt aan schepenen van Tilburg. Hij vraagt - en krijgt - hun goedkeuring om de ezel te verkopen.

Enkele dagen tevoren, op 29 maart, verleenden de schepenen toestemming om een partij brood te verkopen. Dat we de drossaard ontmoeten als vee- en broodverkoper mag op het eerste gezicht vreemd lijken, uiteindelijk is het allemaal het gevolg van een bepaling die al in 1759 werd genomen.

Op de zevende februari van dat jaar namelijk neemt de Raad van State van de Verenigde Nederlanden het volgende besluit. Het zal voortaan in Tilburg verboden zijn om gemalen meel of gebakken brood "van elders binnen te voeren in de heerlijkheid". De raad neemt dit besluit op verzoek van twee voornamen personen, "den Hoog Geboren Heer Gysbertus Steenbergensis, Grave van Hogendorp, Vrij Heer van Hofwegen, Tilborg en Goirle", en Johan van Hanswijk, "Regeerend Scheepen der stad 's-Hertogenbosch".

De beide heren hebben hun verzoek tot de Raad gericht "soo voor sig, als meede participanten van de Coorn-wind-moolens, Coorn-ros-moolen en watermoolen tot Tilborg en Goirle voornoemt en nog zig sterk maakende voor de verdere respectieve participanten en eijgenaeren van voorschreeven moolens". Een dergelijk besluit nemen zonder dat de eventuele overtreders ervan een fikse straf in het vooruitzicht wordt gesteld zou natuurlijk weinig effect sorteren. Welnu, iedereen die het interdikt waagt te overtreden kan rekenen op een boete van vijftig gulden. Bovendien zullen de paarden, wagens, karren en andere rijtuigen "waar meede bevonden mocht worden de contrarentie te zijn gepleegd" verbeurd worden verklaard ten behoeve van de drossaard. Ook het betreffende meel of brood zouden de overtreders op dezelfde manier kwijtraken.

HEEMAGENDA

De bestuursleden van de heemkundekringen die aangesloten, zijn bij Brabants Heem ontvangen iedere maand de zogenaamde Koerier van Brabants Heem, uitgegeven door de contactcommissie van de stichting van die naam. Deze Koerier bevat nieuws van de verschillende kringen, dat ook voor leden van onze kring van belang kan zijn.

Omdat ons blad onregelmatig - en met lange tussenpozen - verschijnt, kunnen wij u waarschijnlijk niet altijd volledig op de hoogte houden van datgene wat voor u van belang is. Maar we zullen in de toekomst ook in de convocaties berichten uit de Koerier opnemen.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-18

BRABANTSE MILIEUFEDERATIE

Sinds kort is onze Heemkundekring "Tilborch" lid van de Stichting Brabantse Milieufederatie, de koepel voor Brabantse instellingen, werken actiegroepen op het gebied van natuurbehoud en milieubeheer. Haar doel is om, samen met de aangesloten organisaties, het handelen van overheids- en andere organisaties te begeleiden en te beïnvloeden. De minimumbijdrage bedraagt f 25,— per jaar. Als contactman met de stichting treedt voor onze kring op de heer J. Trommelen, Schreierstorenstraat 17, Tilburg. We hopen dat het werk van de stichting in de toekomst vrucht zal dragen, want het is in Noord-Brabant heel hard nodig dat er iets aan het natuurbehoud en milieubeheer wordt gedaan.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-19

BRABANTSE MILIEUFEDERATIE

Sinds kort is onze Heemkundekring "Tilborch" lid van de Stichting Brabantse Milieufederatie, de koepel voor Brabantse instellingen, werken actiegroepen op het gebied van natuurbehoud en milieubeheer. Haar doel is om, samen met de aangesloten organisaties, het handelen van overheids- en andere organisaties te begeleiden en te beïnvloeden. De minimumbijdrage bedraagt f 25,— per jaar. Als contactman met de stichting treedt voor onze kring op de heer J. Trommelen, Schreierstorenstraat 17, Tilburg. We hopen dat het werk van de stichting in de toekomst vrucht zal dragen, want het is in Noord-Brabant heel hard nodig dat er iets aan het natuurbehoud en milieubeheer wordt gedaan.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-19

NIEUWE AANWINSTEN VOOR DE BIBLIOTHEEK

door DE BIBLIOTHECARIS

Op de lijst van het voorlopige boekenbestand van onze vereniging, gepubliceerd in "Historische bijdragen" 1972, nr. 2, volgen hier de nieuwste aanwinsten. Alle boeken, brochures en tijdschriften werden verkregen door schenkingen of door middel van ruilabbonnementen.

Schenkingen werden tot nu toe ontvangen van: Argemo-club van het Mill-Hillcollege te Tilburg, A. Boogers, M. de Bruyn, Heemkundekring "De Duffelt te Millingen aan de Rijn, Heemkundige Studiekring "Kempeland" te Eindhoven, Heemkundige kring "Jan Uten Houde" te Etten-Leur, Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen te Amsterdam, Heemkundekring "Ledevert" te Chaam, A. Mastenbroek, R. Peeters, pater Tarcisius van Schijndel te Nieuwkuijk.

1. Bernard van Dam, Oud-Brabants dorpsleven, wonen en werken op het Brabantse platteland, 1972.
2. A.A. Mantel, Op het spoor van de aapmens, 1960 (2de ex.).
3. Overzicht van de provinciale, regionale en lokale historische verenigingen in Nederland, 1972.
4. De Groene Long, ideeën schets rond bestemmingsplan "Het Zand", Tilburg, 1972.
5. Tilburg, het paleis-raadhuis, z.j.
6. Verslag van het gemeentearchief te Tilburg over de jaren 1959 en 1970.
7. Jaaroverzicht 1972 van de Heemkundekring "Ledevert" te Chaam.
8. Mededelingenblad Heemkundige Studiekring "Kempeland" te Eindhoven, nr. 1, 1972.
9. In pago Dublensi, tentoonstelling over het verleden van De Duffelt, 1972,
10. Jan Uten Houde, Etten-Leur, 1947 - 11 mei - 1972.
11. Argemo-klus, 1971, nr. 3, en 1972, nr. 4 (over archeologie, geologie en monumenta).

12. De Torenklamp, personeelsvereniging secretarie Tilburg, maart 1971.
13. tot en met 19. Zeven catalogie van tentoonstellingen die in het paleis-raadhuis te Tilburg zijn gehouden: Koning Willem-I I tentoonstelling 1949, Rik Wouters 1953, De Gouden Eeuw 1953, Frits van de Berghe 1954, Christus' lijden in de kunst 1956, Hedendaagse Belgische landschapschilders 1956, Theo Swagemakers 1959.
20. Vier folders: Breda, Etten-Leur, V.V.V. Tilburg Vooruit, Frans-Halsmuseum.

Onze vereniging heeft ruilabbonnementen met acht tijdschriften;

1. Campinia, driemaandelijks blad van het streekarchivariaat Noord-Kempeland, jaargang II, nr. 5 t/m 8, 1972/3.
2. De Kleine Meijerij, vlugschrift van de Heemkundekring De Kleine Meijerij en het streekarchivariaat van Oisterwijk, Berkel, Enschoot, Esch, Haaren, Helvoirt, Moergestel en Udenhout, Jaargang XXI II, nr. 1, 1972.
3. Met gansen trouw, uitgave van de Heemkundekring Onsenoort te Nieuwkuijk, jaargang XXI I, nr. 3 t/m 12, 1972, en jaargang XXI I I, nr. 1 t/m 3, 1973•
4. Mededelingenblad van Heemkundekring "Peelland", maart en april 1972.
5. Heemvaart, een voortzetting van Heemkundecahier Beek en Donk, 1972, nr. 1 t/m 6, en 1973, nr. 1.
6. Hage, werkgroep Haagse Beemden, geschiedenis van Princenhage en Prinsenbeek, jaargang I, 1971, nr. 1 t/m 3, en jaargang II, 1972, nr. 4 t/m 6.
7. Brabants heem, jaargang XXIV, nr. 1 t/m 6.
8. Brabantia, tweemaandelijks tijdschrift van het Provinciaal Genootschap van Kunsten en Wetenschappen in Noord-Brabant, jaarverslag 1971, jaargang XXI, nr. 4 t/m 6, 1972, en jaargang XXI I, nr. 1 en 2, 1973.

In onze bibliotheek zijn verder nog aanwezig:

1. Drie reproducties van oude kaarten van de Meierij en van de Drunense Duinen (schenking).
2. Vier topografische kaarten op linnen (1967, 1969), die de gehele gemeente Tilburg omvatten, bestaande uit de kaartbladen 44 G Dongen, 44 H Waalwijk, 50 E Gilze en 50 F Tilburg.
3. Uiteraard ons eigen kringblad "Historische bijdragen": van alle nummers twee exemplaren, behalve van jaargang I, 1970, nr. 4; II, 1971, nr. 1; en jaargang III, 1972, nr. 1, waarvan slechts één exemplaar aanwezig is. Wie helpt ons aan nog een exemplaar?

4 april 1973

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-20

BESTUURSMEEDEDELINGEN

Hoewel dit nummer van Actum Tilliburgis verschijnt in een tijd dat de meeste mensen aan andere dingen dan heemkunde denken, willen wij toch enkele dingen onder uw aandacht brengen.

1. Wanneer u uw contributie over 1973 - of zelfs over 1972 -nog niet betaald hebt, gelieve u deze met spoed over te maken op ons gironummer (zie voor in dit blad).

2. De penningmeesteresse klaagt er over dat er mensen zijn die zonder nadere mededeling hun lidmaatschap omzetten in een abonnement of Brabants Heem opzeggen. Dat is dan alleen te zien aan het bedrag op het girostrookje. Bovendien doet men dat midden in het jaar. Het spreekt vanzelf dat dit niet kan. We verzoeken degenen die zich aan deze euvele daad hebben schuldig gemaakt het te weinig betaalde voor dit jaar aan te vullen en de voorgenomen wijziging van hun "status", die dus pas het volgend jaar kan ingaan, nadrukkelijk schriftelijk mee te delen - eventueel op de achterzijde van het girostrookje - vóór 1 januari a.s. (niet vóór 1 maart, zoals onze secretaris in zijn laatste convocatie heeft voorgescreven). Als u zo handelt, zal uw zonde u vergeven zijn.

3. Misschien ten overvloede willen wij u er op wijzen dat u van onze bibliotheek - zie ook de nieuwe aanwinsten - gratis gebruik kunt maken. U dient dan contact op te nemen met onze bibliothecaris, Ronald Peeters, Montfortanenlaan 96, telefoon 676415.

4. Nog steeds zijn uit voorraad leverbaar:

R. PEETERS, Mesolithische cultuur à f 3,50, leden f 2,50;

jubileumnummer drs. Schurink à f 5,--, leden f 3,50;

rapport De Groene Long à f 2,50.

Ook zijn nog verschillende nummers van Historische bijdragen uit vorige jaargangen verkrijgbaar à f 3,50, leden f 2,50.

5. De heer Brieffies stelt nog steeds zijn rondzendband met interviews over heemkunde beschikbaar ter beluistering. Deze band is op iedere

twee- of viersporenbandrecorder, met een spoel van minstens 13 cm, af te draaien. Inlichtingen bij de heer Brieffies, Stevenzandse straat 114, Tilburg, telefoon 435268.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-21

HISTORIE VAN DE TILBURGSE WIELERSPORT EN DE VOETBALCLUB WILLEM II

door P. VAN IERLANT

De wielersport is altijd zeer populair geweest in Tilburg, had en heeft er nog talrijke supporters, waarvan er echter niet veel de loop van de Tilburgse wielersport kennen.

Die historie begint in 1896, toen op 25 februari een vennootschap werd opgericht ten doel hebbende de bouw en exploitatie van een wielersportbaan, die zou worden aangelegd aan de weg naar Moergestel ter hoogte waar later het trappistinnenklooster zou komen. Kosten van baan, tribunes en clubhuis waren circa f 20.000, —, wat destijds een enorm bedrag was. De baan was van hout, 400 meter lang met bochten van 2.40 m.

De feestelijke opening geschiedde op 3 mei 1896 door de directeur. Joh. van den Bergh, en de eerste wedstrijd werd gehouden op 7 juni. Gezien het gebrek aan vervoersmiddelen toen, was men er nogal een eindje mee uit de bewoonde wereld gegaan en zat men midden in de hei. Tilburg had toen ± 40.000 inwoners.

Zowel de toeristische als de wedstrijd wielersport viel toen nog onder auspiciën van de K.N.W.B. en in dat bewuste jaar begon ook de beroepssport hier voet te krijgen. Jaap Eden, die toen zowat op zijn hoogtepunt was, werd professional en ging in Parijs wonen evenals Cordang. Dat de wielersport nog niet als volkssport werd beschouwd, blijkt uit een advertentie in de krant van 24 mei 1896. "De Sociëteit is vanaf heden voor de leden toegankelijk. Ten einde onaangenaamheden te voorkomen verzoeken wij aan niet-leden beleefdelijk niet op de terreinen van de Tilburgsche baan te komen die gereserveerd zijn voor leden."

De prijzen der plaatsen waren: eerste rang of tribune f 2, —, tweede rang f 1, —, en derde rang f 0,30, wat voor die tijd nogal duur was en zeker door de gewone man niet te betalen.

De toegangskaarten waren verkrijgbaar in café Marinus en bij de sigarenmagazijnen van Henri Marsé, J.C. Boele, Laurent van Dun en Louis Boes.

De muziek werd verzorgd door de fanfare "Recht en Plicht" en er reden extra-trams tot aan de Leij op de Hoeve, verder ging de tram niet.

De uitslag van de wedstrijd op 7 juni was als volgt. 2000 meter voor nieuwelingen: 1. C.M. Rijckevorsel; 2. v.d. Riviere; 3. v. d. Brugge. Hart Nibbrig won twee amateurnummers, P. Langeveld en P.M. van Wijk waren overwinnaars in de prof-nummers en de Belg Henri Sannes won de 10.000 meter.

Aan deze wedstrijd namen ook deel M.A. van Beurden uit Kaatsheuvel en C. van Rijckevorsel, P. van Bergen en Fr. Breekpot uit Tilburg.

Op 4 en 5 juli 1896 werden, ter gelegenheid van het bondsfeest van de A.N.W.B., de kampioenschappen van Nederland op de Tilburgse baan verreden. De toegangsprijzen waren voor de eerste rang f 1,50 en de tweede f 0,90.

De uitslag: Engelse mijl 1. H.J. Gorter; 2. Langeveld; 3. Kingma. 5 km 1. H.J. Gorter; 2. Langeveld; 3. Beisenherz. 10 km 1. H.J. Gorter; 2. Kingma; 3. Beisenherz.

Merkwaardig was, dat bij deze wedstrijden de professionals voor de eerste maal meereden, maar niet gesepareerd.

Op 19 juli 1896 organiseerde de eerste Tilburgse wielersportclub clubwedstrijden en tevens het Brabantse kampioenschap. De uitslag van dit kampioenschap was: 1. Joh. Verbruggen, 's-Hertogenbosch; 2. L. Rouppe van der Voort, 's-Hertogenbosch; 3. F. Smout, Breda. Alle drie namen die grote bekendheid kregen in de wielersport als official. De heer Rouppe was een der eerste promotors van Jan Pijnenburg.

Het was prachtig weer en onder grote belangstelling volgden toen de Velox-clubwedstrijden, die wel eigenaardig waren samengesteld. De prijzen werden als volgt behaald. Langzaam rijden 400 meter: 1. Jos Majoie; 2. P. van Eijck; 3. C. Smeekens. Gekostumeerde wedstrijd over 400 meter, met voorgift: 1. Frans Weijers; 2. A. v.d. Muisenberg; 3. H. van Beurden. Een Engelse mijl: 1. J. van den Bergh; 2. Frans Weijers.

Op 2 augustus werd een race over 25 km tussen het tandem-paar Noorderdorp en Slijer, en F. Smout op safety gewonnen door Smout in 47 minuten en 41 seconden (gemiddeld 31 km per uur. Red.) Voor het eerst reed toen een Antwerpse quadruplet op de Tilburgse baan en klopte H. Sannes de Amsterdammer Kobes Vrouwen.

Ondertussen begon men ook aan voetballen te denken. In de krant van donderdag 13 augustus 1896 verscheen het bericht dat enkele jongelui besloten hadden een voetbalclub op te richten, waarvoor de eerste vergadering die dag zou plaatsvinden in het lokaal van de Nieuwe Koninklijke Harmonie.

Gaan we nu weer verder met de wielersport dan zien we dat op 25 augustus op de Tilburgse baan weer een wedstrijd werd gehouden, waar de grote Jaap Eden aan meedeed. De toegangsprijzen waren eerste rang *f* 3,—, tweede rang *f* 1,50 en derde rang *f* 0,75. De belangstelling was zeer groot. Jaap Eden, die gemakkelijk eerste werd, werd geweldig toegejuicht.

Er was onder andere een geweldig spektakelstuk met gangmaking door triplets en quadruplets tussen Rik Luyten uit Lier en Van Appel uit Utrecht, beiden profs, over 25 km. Al spoedig was Luyten een lap voor op Van Appel. De eerste verloor echter zijn pace maker, doordat de ketting van de triplet brak. Luyten ging nu doodgewoon achter Van Appel hangen, die hem niet kwijt kon raken. Wel rukte een quadruplet aan met de militaire wielrijder Van de Velden als stuurman, bedoeld als hulp voor Van Appel. Zonder resultaat echter. Rik Luyten won, derde was De Haas. De deelname geschiedde toen nog bij inschrijving. Dat de Tilburgse baan toen een grote bekendheid had, blijkt wel uit de veertig inschrijvingen voor die wedstrijden, met namen als Jaap Eden, A. Timpens uit Brussel, A. Guerry uit Parijs, H. Struth (Dordrecht), Harry Meyers (Maastricht), E. Jonkman (Brussel), P. Langeveld (Amsterdam), M. Kingma (Arnhem), H. Estur (Antwerpen), Rik Luyten (Lier).

Daarmee was het wielerseizoen 1896 voor de Tilburgse baan gesloten.

In die zelfde week werd ook de eerste Tilburgse voetbalclub opgericht en er verscheen een bericht in de krant dat ze zou heten "Tilburgia". Ze had een voorlopig bestuur "bestaande uit R. v. N., president, J.H., vice-president, Th. M., secretaris, E. v. K., penningmeester, G. M., commissaris materieel.

(vordt vervolgd)

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-22, blz 49-51

STRAATFIGUREN UIT DE HOUTSTRAAT

door M. VAN DEN DRIES

De Houtstraat droeg in het begin van deze eeuw de bijnaam Klein Amsterdam en het is uit die tijd dat ik een paar bewoners zal beschrijven.

FRANSKE VAN AMELSFORT was paardenslager die de beesten aan huis slachtte en verkocht. Ze werden uitgehald. Dit uithallen werd van tevoren afgeklept (omgeroepen). 's Zomers maakte hij roomijs. Dit werd op de volgende manier gemaakt. In een kuip gevuld met ijs was in het midden de bus met room geplaatst. De bus werd, met de hand, zo lang rondgedraaid dat de room stijf was. Daarna werd de bus in een grotere bus geplaatst die werd aangevuld met ijs. En zo ging hij met een ijscokar (handkar) de straat op.

HET BELS BOERKE woonde naast Van Amelsfort. Tussen hun huizen liep een karweg, die in de Groeseindstraat uitkwam. Hij was kolenboer en hij verkocht goed, want elke zomer moest hij drie erdkarren zand in de kolenloods storten om het gat op te vullen dat door het van de grond afscheppen van de kolen was ontstaan. Een erdkar is een tweewielige stortkar, die van achter zijn lading kan lossen door achterover te kippen.

KLAAS DAMEN woonde meer naar het Goirke. Hij was stoelenmatter van beroep. Hij zei eens tegen zijn zoon, die niet goed oppaste: "Als je niet beter oppast, zal ik je wever maken, tot schande van je gehele familie!" Hij sprak dit op zijn Hollands uit, zoals hij gewoon was.

WAGENMAKERS, bijgenaamd KEES KAPDOOD, kon men elke morgen vóór zes uur bij Teurlings molen tegenkomen. Hij kwam dan uit de Molenstraat met een blauwe kiel aan die onder zijn jas uitkwam. Hij droeg dan een ijzeren pot met drie poten, waar zijn middageten inzat.

DE KLAPMUTS EN DE PEEHOND woonden nog iets verder, bij de blauwsloot. Deze sloot kwam van verschillende fabrieken, stak de Houtstraat over, ging dan verder over het Slekkepedje en kwam zo in de Binnenpad, nu de Korte Houtstraat, en liep vervolgens achter het fabriek van Bultje Franken (waar nu De Gruyter nog staat), achter de wevershuisjes aan het Geitenpark (Julianapark). De blauwsloot stak bij Toon Nieuwlands de Hoefstraat over en liep vervolgens naar de Heikantse baan, waar hij bij Café Gert Glorius de weg overstak. Het heette daar de

Zwartrijt. Daar woonde ook Hanneke Zwartgat en Jan Bommegétje (geitje). Hij werkte bij Mannaerts als schoenpoetser en had altijd blauwe handen. Vandaaruit slingerde de Zwartrijt door de velden naar de Bossche weg, waar hij bij Café De Parel, het laatste huis van Tilburg, de weg overstak. In het café woonde toen Luyben, als ik het wel heb. Van de Bossche weg af liep de Zwartrijt vervolgens naar de Leij of, zoals men in Oisterwijk zei, de Voorste Stroom, die bij regenachtig weer stonk als de pest.

GOED VOLK MAAR RAUW

Men moet nu niet gaan denken dat er in Klein Amsterdam slecht volk woonde. Het was goed volk, maar rauw, en het was nooit te lui om te helpen.

Als men de Houtstraat uitging, liep men in de Groeseindstraat recht op de wagenmakerij en winkel van Otten. Ik geloof dat zijn voornaam Bartje was. Deze had buiten op straat een hoge stelling staan, waarop hij bomen tot planken verzaagde. Het werk gebeurde met een grote handzaag, waarbij één man onder en de ander boven op de stellage stond. Het was vakwerk, want de planken moesten recht zijn en overal de vereiste dikte hebben. Het was daarom voor de jeugd iets geweldigs om naar te kijken. Op de Hoeven (Koningshoeven) woonden ook verschillende beroepshoutzagers, namelijk van de familie Van Beers.

ROLLE BOLLE BÈ

Toen er op de Sint-Janschool, in de Kasteeldreef, nog zondagsschool werd gedaan, stond op de hoek Goirkestraat-Kasteeldreef de kraam van Paatje van de Linden (hij was ook keilegger). Hij had er een bord met een dobbelsteen, met een pin erin, die men op het bord kon laten draaien. Hij riep dan: "Rolle bolle bè, een cent de stuiver, een stuiver een kwartje aan poetjes of vijgedalen." Men vertelde dat hij, als hij 's avonds de hond uitliet, riep: "Bu, bu, kande komen, eerst piesen."

Dan had men nog de Hinkelepink (Vos). Hij had een horrelvoet en liep mank. Hij liep dan ook met een stok. Hij was messen- en scharenslijper, tevens paraplumaker. Hij kwam steeds met een grote kar, waar zijn

kinderen inzaten. Hij deed het werk en zijn vrouw ging langs de deuren. De eetwaren die ze kreeg, waren ook welkom. Hij is er rijk van geworden, want hij had in Loon op Zand verschillende huizen staan.

HET SPONZENMENNEKE liep op een hikje, met een stok en een net met sponzen.

Verder kwamen er nog lui die papieren bollen verkochten. Die dienden om onder de bronolielamp te hangen om de druppels op te vangen. Eén was er die altijd riep: "Lampebollen, drie centen maar!"

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-23, blz 52-54

DE OPENBAARHEID DER ARCHIEVEN

door DE REDACTIE

Krachtens artikel 7 van de Archiefwet 1962 is ieder bevoegd om in de studiezaal van een rijks- of gemeentearchief kosteloos archiefstukken te raadplegen en daarvan afbeeldingen of afschriften te maken of tegen betaling te laten maken. Van deze mogelijkheid wordt steeds meer gebruik gemaakt. We vinden dat een gelukkig verschijnsel, al zijn er ook nadelen aan verbonden. Door intensief gebruik zijn de veelal unieke archiefstukken aan grote slijtage onderhevig. De oplossing van dat probleem is het op grote schaal fotokopiëren. Maar daarbij stuiten we op een ander knellend probleem in de archiefwereld: personeelsgebrek. We moeten overigens wel op onze hoede zijn als mensen uit het archiefwezen deze term gebruiken. Er zijn archivariissen die de bezoekers beschouwen als een kwaad, waaraan nu eenmaal niet te ontkomen valt: er is nu immers een Archiefwet, die vrije raadpleging van archiefstukken gebiedt.

Van het Rijksarchief in Noord-Brabant ontvingen we het verzoek in ons blad een nieuwe, overigens voorlopige regeling voor bezoek op zaterdag bekend te maken. Deze regeling behelst het volgende. Bezoekers op zaterdag dienen zich 's vrijdags tevoren tussen 9.00 en 12.00 uur telefonisch op te geven bij de ambtenaar van de studiezaal. Men dient tevens op te geven met hoeveel mensen men komt en omstreeks welke tijd.

We willen niet twijfelen aan de bittere noodzaak van zo'n regeling. Ook het feit dat die regeling voorlopig is, komt ons sympathiek voor.

Sympathieker was het ons echter geweest als zo'n regeling niet in de vorm van een simpele mededeling was bekendgemaakt. De mededeling dat men zorgen heeft ten aanzien van serviceverlening en toezicht lijkt ons onvoldoende. Beter was het geweest de bron van die zorgen, aan te geven en wat men er wel en wat niet aan meent te kunnen doen. De moeilijkheden zullen wel bij het ministerie van C.R.M. liggen, maar waarom komt men daar dan niet eerlijk voor uit. Al vormen archiefbezoekers - nog - geen militante actiegroep, wat niet is kan nog komen. Als het archiefpersoneel zelf ook voor openbaarheid is - en dat blijkt juist niet al te vaak - vinden zij de archiefbezoekers geheel aan hun kant. Hier komt nog bij dat de huidige regering - ook al is haar financiële speelruimte klein - C.R.M. niet

ongegen is en acties vanaf de basis niet schuwt. Merkwaardig is ook - een gelukkig verschijnsel - dat er mensen zijn die op volkomen vrijwillige basis hun diensten ter beschikking van een archief willen stellen. Vroeger gebeurde dit op het Tilburgs gemeentearchief en ook van Utrecht is ons iets dergelijks bekend. Waarschijnlijk vindt men dit in geen enkele andere dienst.

Wij hebben hier gewezen op enkele mogelijkheden, die ons inziens geschikt zijn om uit de moeilijkheden ontstaan door personeelsgebrek te geraken. Door de openbaarheid der archieven wordt voorzien in een culturele, recreatieve en daardoor ook maatschappelijke behoefte van een steeds groter aantal mensen. Daarom verdient deze openbaarheid ook alle steun van het ministerie van cultuur, recreatie en maatschappelijk werk. Van de steun der archiefbezoekers kan zij al verzekerd zijn.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-24, blz 55-56

HET TILBURGSE BURENGERECHT
EN DE RECHTERLIJKE ORGANISATIE
IN HET HERTOOGDOM BRABANT

---

door MARTIN DE BRUIJN

"Het bestaan van kleine bankjes (geburengerechten en laatbanken) maakt in de 14de en 15de eeuw in de Meierij van Den Bosch geen inbreuk op de rechten van een schepenbank", schreef wijlen Ferdinand Smulders een jaar geleden in dit blad (1). Hij bedoelde hiermee te zeggen, dat het gebied van een burengerecht of laatbank altijd ressorteerde onder een schepenbank. Zijn enige bewijs voor deze stelling vormde de aanwezigheid van akten betreffende plaatsen onder een burengerecht of laatbank in de protocollen van een naburige schepenbank. Naar onze mening is dit bewijs onvoldoende, omdat optekening in de protocollen niet verplicht was, maar slechts een grotere zekerheid verschafte (2). Men doet er beter aan de oorsprong en de bevoegdheden van een gerecht te onderzoeken en op grond daarvan tot een oordeel over de status ervan te komen. Wij hebben dit gedaan voor wat betreft het Tilburgse burengerecht en de Oisterwijkse schepenbank.

COORSPRONG EN BEVOEGDHEID VAN HET TILBURGSE BURENGERECHT

Volgens het privilege van 21 juli 1342, door hertog Jan III van Brabant aan de ingezetenen van Tilburg en Goirle verleend, ging de ouderdom van het Tilburgse gerecht terug tot in de tijd van de oude heren van Tilburg (3). Deze heren, de Giselberten, regeerden in de tweede helft van de twaalfde eeuw over Groot-Tilburg. Aan wie zij hun gezag ontleenden is nog onvoldoende opgelost, maar zij genoten in ieder geval een grote zelfstandigheid (4). In 1167 bevond een Giselbert zich onder de "nobiles" of vrije edelen in het gevolg van de hertogen van Neder-Lotharingen en in 1192 noemde een vertegenwoor-

diger van het geslacht zichzelf "dominus" of heer van Tilburg (5). Deze heren spraken recht met de geburen van Tilburg en Goirle, in 1342 als "lude" en in 1395 als "goide lieden" aangeduid (6).

Over deze vorm van rechtspraak schrijft Byl, dat de heren die met de benaming domini werden aangeduid hun bevoegdheid tot rechtspreken, met name de hoge jurisdictie (de belangrijke zaken of "halszaken"), hadden onttrokken aan de territoriale gerechten, dus rechtbanken over een groter gebied. In de tweede helft van de elfde eeuw zouden deze heren zich omringd hebben met bijzitters, die soms "boni viri" of goede lieden werden genoemd. Pas tegen 1150 ging men deze bijzitters aanduiden met de naam "scabini" of schepenen (7).

Dat dit laatste in Tilburg niet gebeurd is, achten we wel verklaarbaar. De benaming scabini zal wel niet overal tegelijkertijd in zwang gekomen zijn. Bovendien zijn de Tilburgse heren in de loop van de dertiende eeuw hun bevoegdheden aan de Brabantse hertogen kwijtgeraakt (8).

Wat de bevoegdheid van het Tilburgse burengerecht betreft kunnen we opmerken, dat het blijkens het privilege van 1342 hoge jurisdictie had (9). Deze werd in 1387 bij de belening bestendigd (10) en in 1395 nog eens uitdrukkelijk bevestigd (11). Zij blijkt ook uit de oorkonde van 1453, toen de ingezetenen van Tilburg en Goirle veel van hun rechten af moesten staan aan de heer (12).

COORSPRONG EN BEVOEGDHEID VAN DE OISTERWIJKSE SCHEPENBANK

De hertogen van Brabant waren echte veroveraars. Zij waren de nakomelingen van de graven van Leuven. Langzaam maar zeker breidden zij in de twaalfde eeuw hun invloed naar het noorden en oosten uit. Orthen was al heel vroeg in hun bezit. Daar werd in 1185 de stad 's-Hertogenbosch gesticht (13).

Ook Tilburg wisten zij zich in handen te spelen. Omstreeks 1205 verkregen zij goederen in Tilburg van Betto van Stavenisse en zijn vrouw Beatrix, vermoedelijk een dochter van een van de Tilburgse heren (14). In het oostelijk deel van Groot-Tilburg stichtten de hertogen vóór 1213 een "opidum liberum" of vrijheid, namelijk Oisterwijk (15). Dit kreeg in 1230 het

Bossche stadsrecht (16); in 1259 bestond er al een schepenbank (17). Deze bank had hoge jurisdictie. Er werd rechtgesproken naar het Bossche recht (18).

Misschien was deze schepenbank de voortzetting van een ouder burengerecht, dat bestaan zou hebben naast het Westtilburgse. Het zou de indeling in een Oost- en een West-Tilburg nog begrijpelijker maken. Jammer genoeg ontbreken hierover de gegevens.

CONCLUSIE

Zoals we gezien hebben, was het Tilburgse burengerecht van Vóórbrabantse oorsprong. Het heeft zijn oude rechten en bevoegdheden tot 1453 mogen behouden. Het bestaan van hoge jurisdictie bewijst dat die voorrechten niet gering waren.

De jongere Oisterwijkse schepenbank was ingericht volgens de Brabantse rechterlijke organisatie. De schepenen werden er door de hertog gezet (19). Dat dit in Tilburg niet gebeurde, werd nog in 1395 als een privilege beschouwd (20)!

We kunnen niet ontkennen dat het opgenomen zijn in een goed georganiseerd systeem op den duur voor de Oisterwijkse schepenbank van voordeel is geweest, maar we blijven het er volstrekt mee oneens, dat het gebied van het Tilburgse burengerecht ressorteerde onder dat van de Oisterwijkse schepenbank. Ook voor registratie waren de Tilburgers en Goirlenaren in het geheel niet op Oisterwijk aangewezen. Kijk maar naar de vele Tilburgse en Goirlese akten in het Bossche schepenprotocol.

De ondergeschiktheid van de Tilburgse aan de Oisterwijkse bank zou in strijd zijn geweest met de ouderdom, maar vooral met de competentie van het Tilburgse gerecht.

BRONNEN

- (1) F. SCHAUBERS, Oisterwijk en Tilburg, in: Historische bijdragen, orgaan van de Heemkundekring "Tilborgh", jrg. 3, nr. 2, april 1972, blz. 52.
- (2) M.W.J. DE BRUIJN, Het ontstaan van de Tilburgse schepenbank (slot), in: Historische bijdragen, jrg. 2, nr. 2, juli 1971, blz. 59.
- (3) M.W.J. DE BRUIJN, zie boven, jrg. 2, nr. 1, januari 1971, blz. 9.
- (4) H. HAPDENBERG, Het ontstaan van de vrijheid Tilburg, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg, 1955, blz. 42.
- (5) P.J. GONSCHELOKX, Bijdragen tot de geschiedenis bijzonderlijk van het aloude hertogdom Brabant, jrg. 4, 1905, blz. 580.
- (6) Zie (3), blz. 8.
- (7) H. EYL, Les juridictions scabinales dans le duché de Brabant, Brussel, 1965, blz. 44 e.v.
- (8) Zie (4), blz. 56 e.v.
- (9) Zie (3), blz. 8 e.v.
- (10) B. RIJKSTENHUIS, Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle, Tilburg, 1899, bijlage A, blz. 193.
- (11) Zie (3), blz. 10.
- (12) Zie (2), blz. 61 e.v.
- (13) Zie bv. P. Th. J. KUYER, Enige beschouwingen met betrekking tot het oudste stadsrecht van 's-Hertogenbosch, in: Varia historica Brabantica, dl. 3, blz. 13 e.v.
- (14) A.G.F. KOCH, Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299, dl. 1, 's-Gravenhage, 1970, blz. 453.
- (15) F.M.X. GEBUPTI, Middeleeuwse rechtsbronnen van stad en heerlijkheid Breda, dl. 1, Utrecht, 1956, nr. 15, blz. 8 e.v.
- (16) G.R. HEGEMAN, Bijdragen tot de geschiedenis, oudheden, letteren, statistiek en beeldende kunsten der provincie Noord-Brabant, dl. 1, 's-Hertogenbosch, 1945, blz. 205.
- (17) A. VERKOOSEN, Inventaire des chartes et cartulaires des duchés de Brabant et de Limbourg et des pays d'Outre-Meuse. Ire partie, dl. 1, Brussel, 1910, nr. 70, blz. 57.
- (18) Zie (7), blz. 268.
- (19) Zie bv. G. ERNST, Etude sur les circonscriptions judiciaires et administratives du Brabant etc., Brussel, 1949.
- (20) Zie (3), blz. 8 e.v.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-25, blz 57-60

KINDERLIJKJE IN ZANDKUIL

door WIM VAN HEST

GRUWELIJKE VONDST OP DE COUWENBERG

Oudjaar 1780 zal door de toenmalige bewoners van de Heikantse buurtschap de Couwenberg niet gemakkelijk vergeten zijn. Nog lange tijd zal de lugubere vondst van een kinderlijkje de gemoederen in beroering hebben gehouden. Wie is de moordenaar? Wat is het motief geweest van deze misdaad? Welk drama heeft zich hier afgespeeld? Vragen, waarop de antwoorden stukje bij beetje naar voren komen tijdens de ondervraging van een tiental personen door drossaard en schepenen.

Laten we eens kijken wat deze interrogatoiren aan het licht brengen.

Nog op de avond van diezelfde 31ste december 1780 krijgt drossaard Maas rond een uur of negen bezoek van Arnoldus Willem Couwenberg en Adriaan van der Schoot. Het zijn beide landbouwers die op de Couwenberg wonen. Ze vertellen dat hen enkele uren eerder ter kennis is gekomen dat in de buurt van het huis van Wouter Vugts een kind begraven lag in een zandkuil. Na dit vernomen te hebben, zijn ze ter plaatse gaan kijken. Bij de kuil aangekomen ontdekt het tweetal inderdaad een lijk. "'t Was een eerst- of niet langgeboren kind, een soontje, doch dood en met een weinig zand overdekt." Een handje en een "been of bil" lagen bloot. Samen met Nicolaas van der Schoot hebben ze het kinderlijkje uitgegraven en in een mand gelegd. Vervolgens zijn ze met die mand tot aan het nabijgelegen huis van Wouter Vugts gegaan en hebben daar hun vondst binnengebracht.

Wanneer hen op 2 januari 1781 ten overstaan van schepenen gevraagd wordt wie toch wel de moeder van dit kind kan zijn en of ze weten wie het kind in de kuil kan hebben gestopt, moeten ze het antwoord schuldig blijven. Ze kennen niemand in de buurt, "een jongedogter of een ander 't zij bekend of een vreemt vrouwspersoon die beswangert was en daar presumptie op vallen kon en op die tijd gekraamd heeft".

Van dit alles worden de schepenen niet veel wijzer. Maar hopelijk weet Maria Catharina Francis Vets meer. Zij is een 45-jarige linnen- en wolspinstster, die als echtgenote van Wouter Vugts het huis bij de zandkuil bewoonde. Het gevonden lijk werd bij haar binnengedragen.

Uit haar verklaring blijkt dat ze het lijk al uren eerder had ontdekt. Haar schrik was echter zo groot, dat ze aanvankelijk geprobeerd heeft alles verborgen te houden. Maar het gruwelijke geheim bleek toch te groot om alleen te dragen. Bij Nouwens, haar burens, is ze het gaan vertellen. Daar trof ze de zoon Quirijn alleen thuis. Samen met hem is ze nog eens bij de kuil gaan kijken. Ze zijn nergens aangekomen.

Op de vraag wie de moeder van het vermoorde kind kan zijn geweest, antwoordt ze dat het de meid van Jan Joost Schalken zou kunnen zijn. Ze heeft dit door onbekende mensen horen mompelen toen ze uit de laatste mis kwam. Ook weet ze nog dat in het molenhuis van Cornelis Sebregts een meisje uit Hoogeloon heeft gediend, dat omstreeks twee maanden geleden daar weggestuurd is, toen ontdekt werd dat ze zwanger was.

Ook Quirijn Nouwens wordt nog dezelfde dag aan de tand gevoeld. Zijn verhaal is nagenoeg gelijklopend aan dat van vrouw Vugts. Van de ontdekking heeft hij niets bekendgemaakt aan de autoriteiten omdat hij niet wist hoe hij dat moest aanpakken. Bovendien had vrouw Vugts hem beloofd dat zij daarvoor zou zorgen. Quirijn heeft nog horen zeggen dat de meid van Claas Deene "in de kraam moest". De betreffende meid is echter al enige tijd daar weg, terwijl Quirijn niet weet waar ze is heengegaan.

Een week later staan Nicolaas Denijs Schaapendoncq en zijn vrouw Cornelia Haans voor de schepenen. Nicolaas verklaart dat hij inderdaad in de wandeling Claas Deene wordt genoemd. Ze blijken tot voor kort een meid te hebben gehad die Beth heette en te Moergestel geboren was. 's Vrijdags voor "Alder Heijligen" was Beth bij hen in dienst gekomen, maar na ongeveer een halve maand hebben ze haar weer laten gaan omdat ze via "straatpraatjes" vernomen hadden dat Beth "beswangert" was "in onechte". Claas en zijn vrouw hebben haar toen weggestuurd om verdere praat te voorkomen. Of Beth na haar "ontslag" is gaan wonen bij Cornelis Elands in de Stokhasselt is hun onbekend. Ze weten niet beter of het meisje zou teruggaan naar haar moeder. Die moeder blijkt dan te zijn de tegenwoordige huisvrouw van Wouter Vugts, bij wiens huis het lijk gevonden is. Het ziet er naar uit dat we op het goede spoor zitten. Het echtpaar Schaapendoncq levert verder nog de volgende informatie over

Beth. Voordat ze bij hen in dienst kwam, werkte ze bij Adriaan Bergmans in Udenhout. Ze heeft nooit willen vertellen of ze werkelijk zwanger was. Beth was, nog steeds volgens haar vroegere patroons, ongeveer dertig jaar, van middelmatige lengte, "ook niet mager dog ook niet vet"; ze had bruin haar en was "bloosig en glad van weezen".

Op 10 januari is het de beurt aan Cornelis Jan Elands, bouwman, en zijn vrouw, Catharina Hopmans, om te getuigen. En ja hoor, zij hadden een meid in dienst die luisterde naar de naam Beth en uit Moergestel kwam. Haar "van" kennen ze niet, maar Wouter Vugts is de stiefvader van het meisje. Het klopt dus vrij aardig met wat uit vorige verklaringen is gebleken.

Vrouw Elands ontmoette Beth voor de eerste maal toen ze uit de kerk kwam. Beth vroeg haar toen naar de winkel van de "kweesels Klijsen", in de Stokhasselt. Vrouw Elands wijst haar de weg en verneemt dan dat Beth zonder werk is. Er wordt afgesproken dat ze bij Elands in dienst kan komen. De moeder van Beth komt daarna op St.-Thomasdag (21 december) bij Elands op bezoek en vertelt dat haar dochter bij Schaapendoncq de laan was uitgestuurd "wijl de straat zeijde dat ze zwaar ging van een onecht kind". Maar ze konden er van overtuigd zijn dat het niet zo was, "wijl zij haare vrouwelijke verandering hadt". Er van uitgaande dat er dus niets aan de hand was, werd Beth vervolgens in dienst genomen door de Elandsen.

Na dit vernomen te hebben wil de drossaard wel eens weten hoe Beth gereageerd heeft op het bekend worden van de vondst van het lijkje. Hierop doet Cornelis Elands een uitgebreid verslag van wat er zich op nieuwjaarsdag in zijn huis heeft afgespeeld, 's Morgens rond acht uur, als zijn vrouw naar de kerk is, komt de moeder van Beth binnen "zeggende goede morgen en gaande teffens zitten". Elands ziet meteen aan haar dat er iets gebeurd is. Zijn eerste vraag luidt: "Hoe zied'er zo uit; hoe ben je zoo ontsteld?" De moeder antwoordt: "Dat gelooff ik wel, ik heb gisterenmorgen een goeije nuwe jaar gevonden; ik heb een jonk gevonden." Intussen is vrouw Elands thuisgekomen en ze probeert de over haar toeren zijnde vrouw wat te kalmeren: ze stelt voor "een booteram te eeten en een kopje coffye te drinken". Maar de arme moeder heeft "geen

lust tot eeten nog drinken". "Nog heb ik den heelen nagt niet kunnen slaapen dewijl het kint van den nagt in mijn huys heeft geleegeen," zegt ze. Toen dochter Beth de hele zaak had vernomen, moet ze tot haar moeder hebben gezegd: "Gij had het maar onder de aarde moeten stoppen of vader hadder maar een kisje voor moeten maaken."

De vrouw van Elands troost vrouw Vugts met de woorden: "Als je je dogter nu thuys had gehad (ze was nog steeds bij Elands thuis), dan zouden ze zeeker zeggen dat het je dogters kint was." Maar de moeder van Beth antwoordt: "Dat zeggen ze evenwel al; dat is mijn hartste kruijs nog." Na deze jeremiade gaan moeder en dochter naar de kerk. Elands en zijn vrouw verklaren nog dat ze aan Beth, toen over de kwestie gesproken werd, "geen de minste ontsteltenisse nog geen veranderinge gezien hebben".

's Middags is Beth weer terug bij Elands. Ze heeft intussen bij haar moeder thuis de "visitatie en inspectie" van het gevonden lijk meegemaakt. "Wel Beth, hoe is 't gegaan?" vraagt Cornelis Elands. Het meisje antwoordt: "Daer zijn wel hondert menschen geweest." Veel meer laat ze niet los. Ze gaat in het midden "van den haart" zitten en is opvallend stil en "zeer droevig". De vrouw van Elands merkt dan op: "Men zou haast zeggen dat gij schuld had, omdat ge zoo stil zit. Wat hoef je zoo stil te zitten? Want die niet schurft is behoeft zich niet te klauwen." Beths antwoord: "Ik heb die praat zoo lang gehoord."

Later is Beth weggegaan met een man uit Moergestel, een broer van Adam Verhoof, die op het Goirke woont. Ze was weer tijdig terug voor het eten. Onder de maaltijd wordt er "met aandoening gesproken van dat ongelukkige, naare, droevige geval des kinds". Beth wil nergens van horen. Ze speelt maar wat met het kind van Elands en blijft "bij continuatie droeff zien". Ze schijnt ook "weijnig trek tot het eeten" te hebben. Plotseling is Beth toen opgestaan "alsof ze een noodzakelijke boodschap maakte om buiten de deur te moeten". Ze heeft daarna geen voet meer in huis gezet.

Het echtpaar Elands geeft het volgende signalement van Beth: 19 jaar, middelmatig van lengte, tamelijk gezet, "gaande regt op haar leeden, bloosende en glad van weezen" en, naar zij menen, "swart van oogen", maar daar hebben ze niet speciaal op gelet.

Ze verklaren ook nog dat Beths voogd, "den rooijen Jaan" oftewel Adriaan van Rijswijk, op nieuwjaarsdag in hun huis met Beth gesproken heeft. Hij heeft onder andere gezegd: "Die schult hebben die kan zich maar wegmaaken, want zij zullen eer er vierentwintig uren voorbij zijn wel wat anders gebeuren," Beth antwoordt: "'t Snijt mij door mijn hart." Ze begint te huilen en loopt het huis uit. Van Rijswijk eveneens. De getuigen weten niet waar ze zijn heengegaan. Evenmin is het hun bekend of Beth door haar voogd zou zijn ontvoerd.

Op 17 januari komt dan "den rooijen Jaan" aan het woord. Hij verklaart dat zijn werkelijke naam Adriaan Peter van Rijswijk luidt. Hij is 48 à 50 jaar, woont aan de Rugdijk en is "strooij-en rietdekker" van professie. Adriaan is momboir over de minderjarige kinderen van Maria Catharina Francis Vets en Wouter Barthel van de Pol "zeedert laatstleden zomer", toen Maria Catharina hertrouwde met Wouter Vugts. Beth was de oudste van deze minderjarige kinderen.

Nadat hem ter ore was gekomen dat Beth ontslagen was omdat ze zwanger zou zijn, heeft hij haar ouders de raad gegeven Beth thuis te houden tot de maand mei om te zien "of het gerucht waar of vals was". Daarna zou ze weer in dienst kunnen gaan.

Op nieuwjaarsdag is hij 's morgens in het huis van Wouter Vugts geweest. "Op den haart" stond een mand, toegedekt met een witte doek. Men zei dat er een kind in zat, "dat 't een vroomme jongen was, maar dat het nog niet lang ter waerelt moet geweest zijn". De inspectie door "de heren" heeft Adriaan niet meer meegemaakt.

Hij bevestigt dat hij Beth 's avonds bij Elands heeft gesproken. Uit dit gesprek heeft hij nog vernomen dat ene Van Hoof, die te Moergestel woonde, haar te Oosterhout aan een huur wilde helpen. Van Rijswijk is het met de drossaard eens, dat uit de vlucht van Beth is op te maken dat zij de moeder van het vermoorde kind moet zijn, want "die niet schuldig is, behoeft niet te vlugten".

Adriaan weet niet waar Beth gebaard heeft, wie het kind in de kuil heeft gestopt of wie "de steeken en sneeden aan 't hoofje gegeven heeft gehad", die bij de visitatie geconstateerd zijn.

Wat de vader van het kind betreft: hij heeft van Udenhoutse boerenjongens gehoord dat "ze in de kraam moest van een Fransman, dan weer

eens dat het van een getrouwde man was, dan weer eens dat het bij een jonkman was".

Vrouw Schaapendoncq wilde, na de geruchten omtrent de zwangerschap, Beth laten onderzoeken door Brouwers, "den vroedmeester". Beth weigerde dit met de woorden: "Indien ik zuiver was dan zou ik de vroedmeester wel van mij afhouden, maar laat met 't waater gaan na de bekwaamste doctor in de Meijerij. Die zal 't ook wel weten." Toen vrouw Schaapendoncq dit niet wilde toestaan en haar liet vertrekken, moet Beth gezegd hebben: "Tut tut, laat die vrouw maar praaten. Ze heeft altijd wat te zeggen."

Hierna lijkt het de drossaard en schepenen gewenst om de moeder van Beth nogmaals te ondervragen. Dit gebeurt op 19 januari. De vrouw blijft bij haar vorige verklaringen. Maar het college heeft nog andere vragen in petto: was Beth al in verwachting toen zij in Udenhout door Bergmans werd ontslagen? "Nee," antwoordt de moeder, "de reedenen waarom zij uit die huur geraakt was" waren, "dat den baas alle daag dronk en klonk en tegens haar (Beth) alle dag gromde en keef en haar met zijn kinderen 's nagts buijten de deur sloot".

Weet ze soms meer over die Van Hoof? Ook hier luidt haar antwoord ontkennend. Ze heeft haar dochter wel gevraagd: "Wat is dat voor eenen Van Hoof?" doch Beth vertelde alleen maar: "Als gij hem so niet en kent dan sult gij verders ook niet weten."

Van Hoof en Beth hebben niet naar het kind gekeken en er met geen woord over gesproken.

Was zij zelf niet geschrokken toen ze het lijkje vond en heeft ze niet vermoed dat haar dochter Beth de moeder van dat kind moest zijn?

Vrouw Vugts geeft wel toe dat ze geschrokken is, maar ze heeft niet gedacht dat het kind van Beth was, "omdat die zo een groot kind niet ter waereld kon brengen also zij niet kon bemerken dat zij er de dikte na had". Over de tijd en de plaats van de geboorte weet ze niets. Wie het kind in de kuil heeft gestopt, is haar ook niet bekend. Als ze geweten had dat haar dochter een kind ter wereld had gebracht, dan zou zij "wel sorg gedraagen hebben dat het kint niet mishandelt wierd, gelijk zij gesorgt heeft toen haar dogter Beth nu circa twee jaaren geleeden tot

Moergestel in de kraam kwam van een onecht kind, daar vader van was Aart Nuwelaer". Dit kind is na drie weken overleden.

Het was dus blijkbaar niet de eerste keer voor Beth!

Voordat Beth te Udenhout in dienst kwam, was ze "kort na de maant mey" tegen "de wil en dank" van haar moeder naar Zeeland gegaan, waar ze ongeveer vijf weken is gebleven.

Ten slotte krijgt Beths stiefvader, Wouter Aart Vugts, op 25 januari nog enkele vragen te beantwoorden. Veel nieuws levert dit niet meer op. Het grootste deel van de dag waarop het lijk ontdekt werd, was Wouter niet thuis. Hij was die zondag weggegaan om samen met een zekere Kannekens uit Loon op Zand bommen te gaan kopen bij Peter Schuurmans. Pas omstreeks zeven uur 's avonds is hij weer thuisgekomen en pas toen heeft hij de hele zaak gehoord.

Wouter bevestigt de verklaring van zijn vrouw dat Beth een tijdje in Zeeland heeft vertoefd en dat ze bij Schaapendoncq het huis is uitgemeeten "als niet suijsver sijnde".

Ook volgens Vugts wordt het vermoeden dat Beth de moeder van het kind is "bewaarde" door haar vlucht.

Zo is er dan - bijna een maand na de ontdekking van het lijkje - nog niets bewezen. Maar de antwoorden van de verschillende getuigen wijzen wel sterk in dezelfde richting. Dat Beth voor de tweede maal een onecht kind ter wereld heeft gebracht, lijkt wel waarschijnlijk. Maar heeft zij zelf haar kind vermoord en verstopt? Werd ze geholpen door anderen? Welke rol speelde de Moergestelse Van Hoof hierbij? Waar zijn Beth (en misschien ook hij?) gebleven?

Na de plotselinge verdwijning is in Tilburg niets meer van Beth vernomen. Beths moeder moet zich wel diep teleurgesteld hebben gevoeld in haar dochter. Als enkele dagen na de vlucht van Beth vrouw Elands komt vertellen dat de kleren en andere spullen van Beth nog bij haar zijn achtergebleven, antwoordt vrouw Vugts verbitterd: "Ik wil haar kleren nog niets van haar hebben." Ze heeft haar dochter afgeschreven en wil door niets meer aan haar herinnerd worden. De kleren worden niet opgehaald...

G.A. Tilburg, R. 642, ongefolieerd, 2 t/m 25 januari 1781.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-26, blz 62-69

EXCURSIE NAAR CATHARINADAL

---

door RONALD PEETERS

Op zaterdag 15 september jongstleden organiseerde de kring een excursie naar "De Blauwe Camer" te Costerhout. De opkomst viel bijzonder mee; er waren ruim zestig deelnemers. Om twee uur woonden we de middagdienst bij en onze gids vertelde in de kapel reeds vele bijzonderheden over onder meer de restauratie van het klooster. Daarna werd het gebouw bekeken, waarbij een zeer goede en deskundige uitleg werd gegeven.

Prachtige antieke boeken, vóór en na de restauratie, werden ons getoond. Voor Tilburg was van belang - en dat zullen de meesten niet hebben opgemerkt - het portret van Dionysius Nutsaerts. Hij was geschiedschrijver, priester van Tongerlo, proost van Catharinadal en werd in 1578 te Tilburg geboren!

Tot slot werd ons een heerlijke kop koffie aangeboden, met koek, in de ontvangstzaal. Ook was er gelegenheid om souvenirs te kopen. We mogen deze excursie geslaagd noemen, mede door het weer dat uitstekend en de sfeer die nog beter was.

Ik wil nog opmerken dat ons medelid Jan Brieffies verschillende dia's gemaakt heeft (voor een kleine serie) en zijn vrouw het hele verhaal van onze gids op de band opnam. Liefhebbers, die het nog een keer willen afluisteren, moeten maar contact met hem opnemen (zie de Heemagenda).

CONTACTRUBRIEK

Te koop of te ruil aangeboden dubbele en overcomplete boeken, onder andere Brabantica, Tilburg, archeologie en prentbriefkaarten. Ronald Peeters, Montfortanenlaan 96, Tilburg, telefoon (013) 676415.

HEEMAGENDA

door DE REDACTIE

Ons lid de heer Brieffies stelt rondzendbanden met heemkundige onderwerpen gratis ter beluistering beschikbaar. Ze kunnen op iedere twee- of viersporenbandrecorder met een spoel van minstens 15 cm diameter worden gedraaid. Inlichtingen kunnen worden verkregen bij de heer J. Brieffies, Stevenzandse straat 114, Tilburg, telefoon (013) 435268.

Ook van onze bibliotheek kunt u gratis gebruik, maken. Inlichtingen bij de bibliothecaris, Ronald Peeters, Montfortanenlaan 96, Tilburg, telefoon (013) 676415.

Onze kring heeft nog steeds uit voorraad leverbaar:

R. PEETERS, Mesolithische cultuur a f 3,50, leden f 2,50;

jubileumnummer drs. Schurink a f 5,-- leden f 3,50;

rapport 'De Groene Long a f 2,50.

Ook zijn nog verschillende nummers van Historische Bijdragen uit vorige jaargangen verkrijgbaar a f 3,50, leden f 2,50.

Inlichtingen: Irenestraat 4, Goirle, telefoon (04247) 1485.

Aan "De koerier van Brabants Heem" ontleenden we de volgende berichten:

In de hal van het hoofdgebouw van de T.H. te Eindhoven is tot 1 november de tentoonstelling "Sleutels en sloten" te zien. De toegang is gratis.

De heemkamer van de kring "Barthold van Heessel" te Aarle-Rixtel is geopend elke eerste en derde zondag van de maand vanaf 13.00 tot 17.00 uur en elke dinsdagavond van 19.30 tot 22.00 uur.

Aan de Ostadestraat in Asten is sinds 9 juni het "Natuurstudiecentrum en museum Jan Vriends" gevestigd. Het museum is geopend op werkdagen van 10.00 tot 17.00 uur, volgens afspraak, en op zondagen van 13.00 tot 17.00 uur. Afspraken telefoon (04936) 1865.

Drs. A. van Bezooijen organiseert in het seizoen 1973/4 een cursus algemene geologie. Inlichtingen op zijn adres, Van Assendelftstraat 76, Waalwijk, telefoon (04160) 33145.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-31, na blz72

NIEUWE UITGAVEN

---

door DE REDACTIE

C.J. GUDDE, 's-Hertogenbosch, geschiedenis van vesting en forten. Tweede Boschboomuitgave. Verschijnt 1974. Intekenen vóór 1 januari bij het secretariaat van de kring "De Boschboom", Helvoirtse weg 154, Vught. Prijs f 15, —

E.J.M. VAN BEERS, Loon op Zand en Kaatsheuvel in oude ansichten. Europese Bibliotheek te Zaltbommel. 1973. Prijs f 17,90.

F.J.M. VAN DE VEN, Een kabinet van Oostbrabantse gezichten. Fibula-Van Dishoeck en Canaletto. 1973. Prijs f 55,—. Bevat onder meer vier tekeningen van Tilburg.

WERKGROEP OUDE WARANDE, Groenboek Oude Warande. Tilburg. Juli 1973. 43 blz. Prijs f 1,25. Verkrijgbaar in de Tilburgse boekhandels en bij de werkgroep, Pagestraat 49, Tilburg.

D. DE JONG, Momenten uit drie eeuwen kluishistorie. Achelse Kluis, 1973. 216 blz. Geïllustreerd. Prijs f 24,50.

F. WOUTERS, Door tien eeuwen Graafse historie. Grave. 1972. 200 blz. Geïllustreerd. Prijs f 16,50.

AANWINSTEN BIBLIOTHEEK

1. Een aantal nummers van Edele Brabant, gezinsblad, voortzetting van Brabantia Nostra, tevens orgaan van de Brabantse beweging, vanaf de eerste jaargang, nummer 1, 2 augustus 1946.
2. Praeadvies inzake een welvaartsplan voor de provincie Noord-Brabant, 1947.
3. Industrialisatie-problemen in Noord-Brabant, Reusel-Tilburg, 1953.
4. De integratie in Brabant, 1959.
5. Het onderwijs en de toekomst van Brabant, 1960.
6. Maatregelen en voorzieningen ten behoeve van het gewoon lager onderwijs in Noord-Brabant, z.j.

7. De school in de Brabantse samenleving, bewerking van het rapport over het onderzoek naar de stand van het gewoon lager onderwijs in de provincie Noord-Brabant, z.j.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-32, na blz72

BIJ DE OPENING VAN HET WILHELMINAPARK

door P.J. VAN BERKEL

Op 14 september 1973 zal het 75 jaar geleden zijn dat het Wilhelminapark plechtig voor het publiek geopend werd. Deze opening had plaats na de inhuldiging van koningin Wilhelmina te Amsterdam op 6 september 1898, op welke datum koningin Wilhelmina op 18-jarige leeftijd de regering aanvaardde.

"Naar het Nederlands staatsbestel is de in Nederland regerende vorst geen gezalfde, zelfs geen gekroonde, slechts een ingehuldigde en beëdigde" (H.L.J. BEAUFORT, Wilhelmina).

De festiviteiten, welke men bij deze gelegenheid in Tilburg hield, werden kroningsfeesten genoemd. Op zondagmorgen 13 september 1898 werden deze feesten geopend met een concert in de liedertafel "Souvenir des Montagnards". Dit concert werd aangeboden aan het hoofdcomité der feestviering en aan de regelingscommissie voor de optocht. Medewerking verleende de tenor Jac. Urlers. Deze tenor, een beroemdheid in de eerste decennia van deze eeuw, heeft in Tilburg gewoond en was in zijn jonge jaren lid geweest van "L'Echo des Montagnes", de Korvelse liedertafel. Nog drie werkende leden van de Souvenir verleenden hun medewerking als solist. Die zongen vaderlandse liederen van de toen bekende componist Philip Loots. Na dit concert had de onthulling plaats van een portret van koningin Wilhelmina, door de donateurs der liedertafel aan de vereniging ten geschenke aangeboden. De burgemeester van Tilburg hield hierbij een feestrede.

Met dit concert hadden de kroningsfeesten in Tilburg een aanvang genomen. In de straten, waar van alle huizen de nationale driekleur wapperde, werd het in de namiddag allengs drukker, en des avonds had men veel moeite om door de Heuvelstraat te komen.

Het volgende gedeelte van het feestprogramma was de historische optocht, die op maandag 14 september 1898 zou worden gehouden. Terwijl gedurende de morgen van alle openbare gebouwen het klokgelui door de lucht galmde, verzamelden de deelnemers aan de historische optocht zich

in de Stationsstraat en de Spoorlaan. Om half elf zette de stoet zich in beweging.

De samenstelling van de optocht was als volgt. Marechaussees te paard. Trompetters te paard. Muziekkorps "Recht en Plicht".

Daarna volgde de eerste groep, die Tilburgs verleden voorstelde. De oude gilden, te weten het gild van St.-Joris, het gild van St.-Sebastiaan en het gild van St.-Dionysius.

Praalwagen, voorstellende het oude kasteel van Tilburg. Aan weerszijden hiervan stonden vier pages, dragende de wapens der oudste heerlijke geslachten van Tilburg.

Daarna volgden de heren van Tilburg: Pauwels van Haestrecht, Dirk van Haestrecht, Pauwels van Haestrecht, Huybert van Malsen, Antonie Schets, baron van Grobbendonck, prins Willem van Hessen-Kassel en Gijsbertus Steenbergensis, graaf van Hogendorp. Deze heren van Tilburg werden voorgesteld door leden van de rijwielclub "Velox".

Schout en schepenen van Tilburg, tijdgenoten van Frederik Hendrik, voorgesteld door de leden van de afdeling Tilburg van de Noordbrabantse Maatschappij van Landbouw.

Tweede gedeelte, de gouden eeuw, voorafgegaan door het muziekkorps "L'Echo des Montagnes". Trompetters te paard.

Jacob van Campen, Frans Hals, Pieter Cornelisz. Hooft, Constantijn Huygens, Rembrandt van Rijn, Joost van den Vondel, Hugo de Groot.

Praalwagen, voorstellende de verheerlijking van Frederik Hendrik als stedenbedwinger. Afdeling ruitery met vaandel, muziekkorps N.K. Harmonie, vaandeldragers, herauten, pages, Frederik Hendrik, pages, gevolgd door zestien edellieden.

Praalwagen, voorstellende "Neerlands roem ter zee" met de zeehelden Maarten Hzn. Tromp, Piet Hein, Michiel Azn. de Ruyter, Jan van Galen, Witte Cornzn. de Witt en Evertsen, gevolgd door de gouverneurs-generaal van het toenmalige Ned. Indië, Jan Pieterszn. Coen en Antonie van Diemen.

Hierna volgde een praalwagen, voorstellende "Hulde aan de Koningin", en het muziekkorps "Excelsior".

De optocht werd besloten door een afdeling marechaussees. Het geheel stond onder leiding van de destijds bekende ruiter Dirk Hofland.

De optocht was prachtig. De algemene opinie was, dat in grotere plaatsen, zoals bijvoorbeeld Amsterdam, het aantal personen groter was, maar als geheel beoordeeld deze optochten ver bij de Tiiburgse achterstonden. Groeperingen, kostuums, praalwagens waren keurig te noemen. Ondanks de enorme mensenmassa in de straten waarlangs de stoet zich bewoog, werd de orde geen ogenblik verstoord. Bij het passeren van de toenmalige overweg aan de Gasthuisstraat werden de afsluitbomen gesloten, hetgeen een ophoping van rijtuigen ten gevolge had en het ergste deed vrezen. Toch liep alles zonder het minste ongeval af.

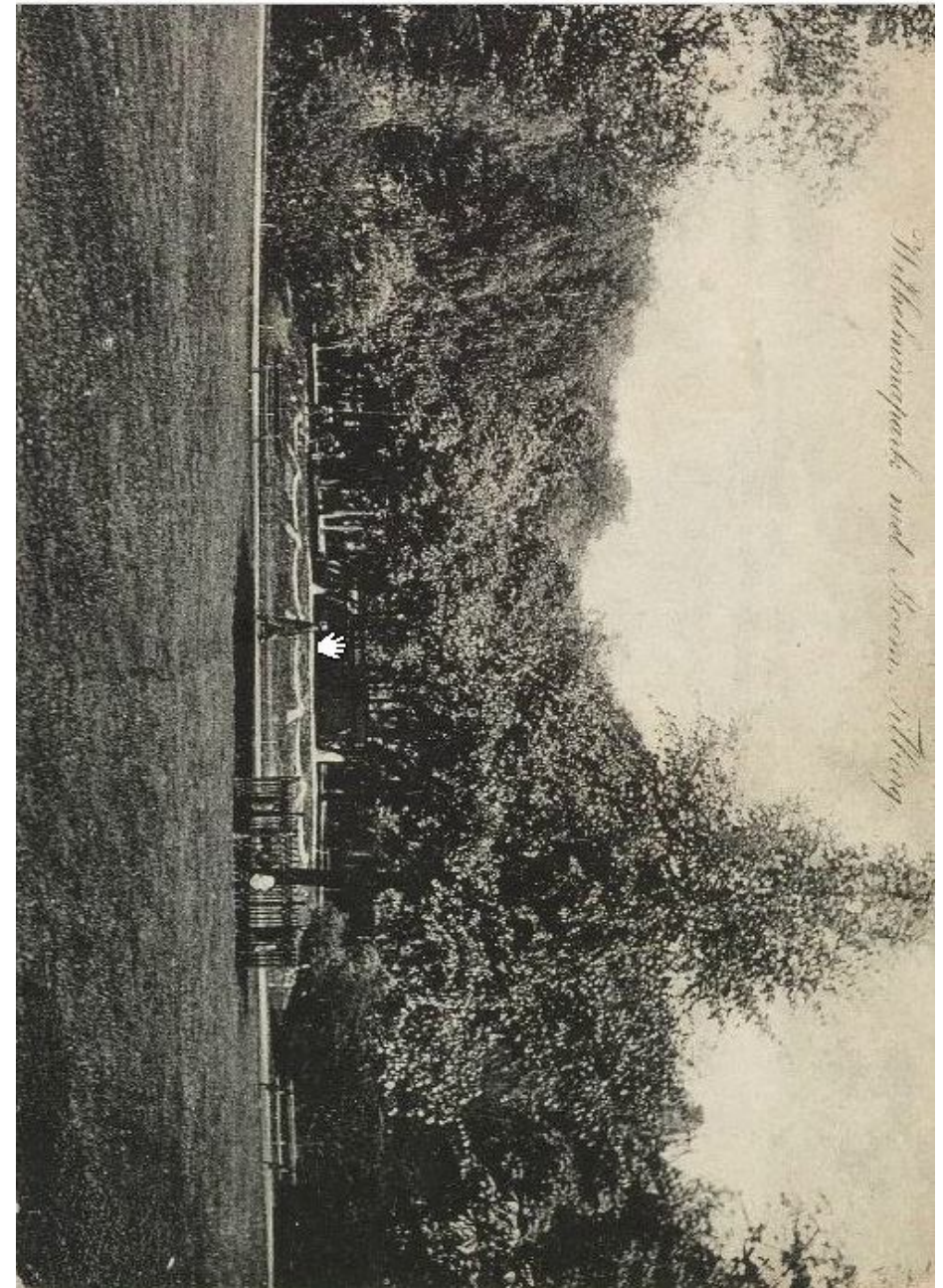
Toen de optocht om de Veldhoven was getrokken, werd halt gehouden. Het dagelijks bestuur der gemeente, verschillende leden van de gemeenteraad, het hoofdcomité der feestviering en enige genodigden verenigden zich in het pas aangelegde Wilhelminapark (waarvan bijgaande afbeelding) om de plek waar de Wilhelminalinde, door de zorgen der Tilburgse afdeling van de Nederlandse Maatschappij voor Tuinbouw en Plantenkunde, ter plaatse gereed stond.

De burgemeester van Tilburg wierp de eerste schop aarde om, de boom. Nadat zulks ook de wethouders en de leden van de Maatschappij voor Landbouw en Plantenkunde hadden verricht, nam de burgemeester het woord.

Sprekende over de betekenis van deze linde en de samenvalling van de totstandkoming van het park met de troonsbestijging van H.K. Wilhelmina, sprak hij de wens uit dat deze linde tot aan het verre nageslacht de liefde en trouw van het volk aan de koningin zou verkondigen. Daarna dankte hij allen die bijgedragen hadden aan de voltooiing van het park. Hij eindigde met een driewerf "Leve koningin Wilhelmina", dat door alle aanwezigen herhaald werd.

Daarna trok de optocht naar het punt van uitgang terug, waar de stoet ontbonden werd.

Des namiddags om vier uur had op de Heuvel een uitvoering plaats van feestliederen en een cantate door drie duizend kinderen, jongens en meisjes, gezongen, met begeleiding van de muziek der dienstdoende schutterij, onder leiding van de componist der cantate, de heer W.J. Reyniers. Deze was destijds in Tilburg een bekend musicus en componist.

Hij was organist van het Goirke en heeft, sinds de oprichting, het - Tilburgs mannenkoor "St.-Caecilia" meer dan dertig jaar geleid. Hij overleed op 16 februari 1908 in de ouderdom van 62 jaren.

Omstreeks acht uur trok een stoet van ongeveer negenhonderd mannen, werklieden der Centrale Werkplaats der Spoorwegen, met lampions door de voornaamste straten der stad. Dit was een fantastisch gezicht.

Reeds stroomden inmiddels duizenden naar de Besterd, waar tot slot der feestelijkheden een schitterend vuurwerk werd afgestoken. Dit kon in de Besterd plaatshebben, omdat deze nog niet helemaal bebouwd was. Bij verschillende sociëteiten en verenigingen hadden muziekuitsvoeringen en bals plaats, en de feestvreugde duurde tot laat in de nacht. Geen enkel ogenblik is deze ernstig gestoord geworden.

Maar... onder algemene verontwaardiging verspreide zich dinsdagmorgen na de festiviteiten het gerucht in de stad, dat de Wilhelmina-boom, 's maandags tijdens de optocht bij de opening van het Wilhelminapark geplant, in de afgelopen nacht vanaf de grond tot aan de takken van zijn schors was ontdaan. Schijnbaar niet voldaan met deze daad hadden de belhamels ook nog krassen en sneden gemaakt op de medaillons der koningin, die en relief waren, aangebracht op het hek, waarbinnen de boom was geplant. Er werd zelfs verteld, dat er voor het aanbrengen van de dader of daders een premie uitgelooft was. Dader of daders zijn echter nooit gevonden.

Laat dan dit feit zo ernstig zijn geweest, er was toch een creatieve geest, die naar de dichtelijke lier greep, en het kunstgewrocht was het navolgende op muziek gebrachte gedicht:

In Tilburg was het kroningsfeest,
Een ieder ging naar de Besterd kijken.
Het was bijzonder mooi geweest,
Een ieder roemde om het meest.
Maar wat zag men in de vroege morgen,
Men had met groot geweld
De boom in 't park geveld,
En welke premie men ook biedt
Men vond de ware dader niet.

Ook waren in die tijd door de Tilburgse gemeentereinigingsdienst vuilniskarren aangeschaft. Aan deze karren waren bellen bevestigd, waardoor de bewoners gewaarschuwd werden, dat de vuilniskar in aantocht was en ze dus hun vuilnisbakken op tijd op straat konden plaatsen. Ook wegens dit feit was een gedicht gemaakt, waarvan ik echter alleen de twee laatste regels ken. Ik heb deze gedichten maar van overlevering. Dit gedicht werd gezongen op dezelfde melodie als dat van de Wilhelminaboom.

Bedenk het wel, bedenk het wel,
Aan iedere vuilniskar hangt een bel,
Nog lang werden deze liederen bij elk feest in familiekring gezongen.

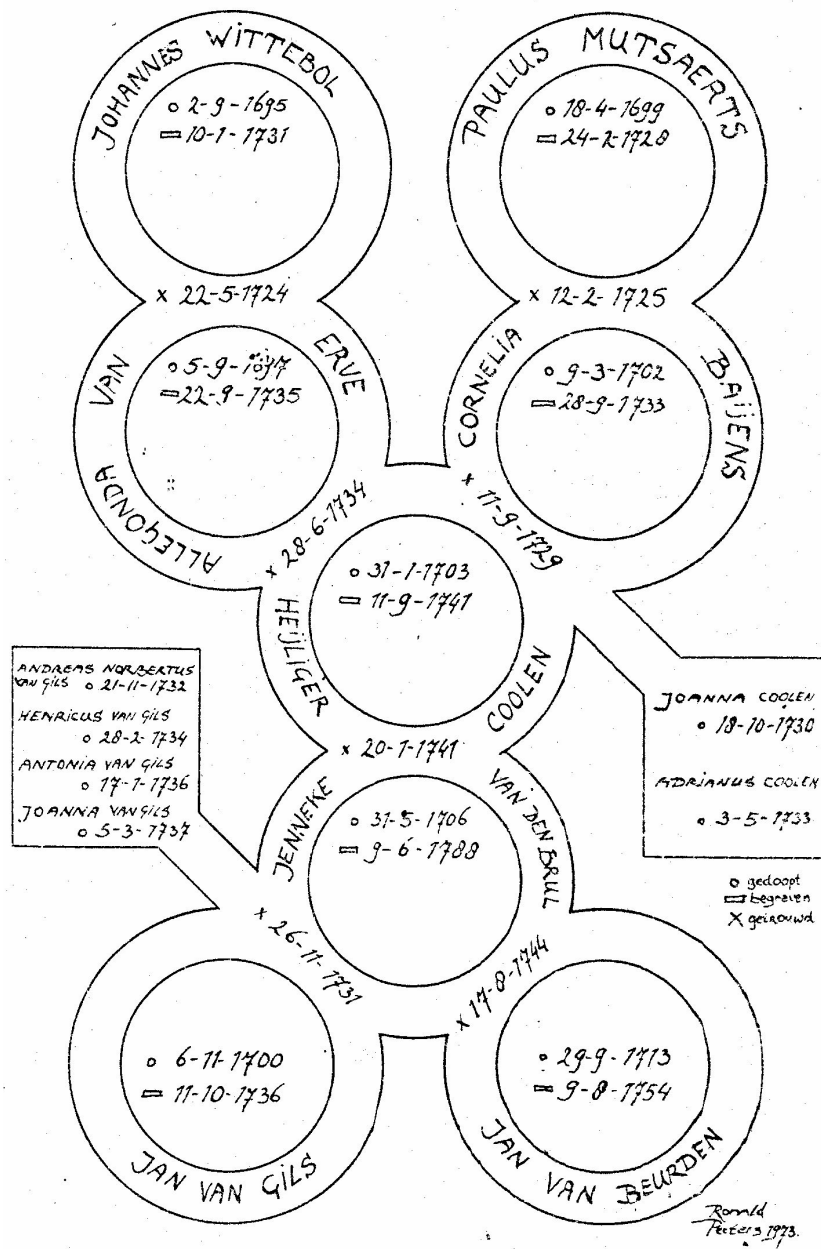
"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-33, blz74-79

GENEALOGISCHE MERKWAARDIGHEID

door RONALD PEETERS

Als men met een genealogisch onderzoek bezig is, stuit men vaak op merkwaardige gevallen. Zo vond ik een vorm van echtverbintenis, waarbij in totaal acht personen betrokken zijn geweest, die samen zeven keer in het huwelijk zijn getreden.

Na de dood van een echtgenoot hertrouwde zijn weduwe met een weduwnaar, die op zijn beurt weer getrouwd was geweest met een weduwe. Deze laatste weduwnaar hertrouwde evenwel na de dood van zijn tweede vrouw voor de derde keer, in dit geval weer met een weduwe. Deze laatste weduwe ten slotte stapte na de dood van haar tweede echtgenoot voor de derde keer in het huwelijksbootje. Kortom, een gecompliceerde toestand. Dit "kettinghuwelijk" duurde in totaal dertig jaar, waarin slechts zes kinderen geboren werden. Drie weduwen trouwden met één man. Eén vrouw was drie keer weduwe en werd daarbij toch nog 82 jaar. Als het u allemaal nog vreemd in de oren klinkt, bestudeer dan bijgevoegd schema eens aandachtig. Alles speelde zich af in Tilburg, en dan hoofdzakelijk nog aan de Heikant.

T I L B U R G S   A R C H I E F   K W A M   N I E T
Z O N D E R   M O E I L I J K H E D E N   T O T   S T A N D

---

door MARTIN DE BRUIJN

Wie vindingrijk is en niet al te scrupuleus kan voor veel problemen een oplossing vinden. De Tilburgse pastoor Hadrianus Eynhoudts moest dat in het jaar 1632 tot schade van zijn parochie ondervinden. De Tongerloze abdiarchivaris Van den Schilde, die in 1717 samenvattingen maakte van stukken over Tilburg uit het archief van die abdij, vertelt er ons het volgende over: "Anno 1632 heeft den schouthet met eenighe schepenen gemaect sekere comme oft ghewelfde camer ontrent den toren in de kerck om daerin te bewaeren de archiven der gemeijnte. Ende dese comme hebben sij gemaect met het overgeschoten gelt van de kerck, hetwelck sij de kerckmeesters hebben afgenomen, ter somme van 807 guldens en 9 stuivers, tegen den expressen wille van heer Adr. Eijnthouts, pastoor, ende sonder consent van den biscoep" (1).

Van den Schilde is niet helemaal eerlijk. Hij schrijft namelijk dat het geld de kerkmeesters werd afgenomen. In het zogenaamde "Manuale pastorum in Tilburg" echter, een notitieboek waarin verschillende Tilburgse pastoors aantekeningen over allerlei dingen hebben gemaakt, staat dat de kerkmeesters het geld hadden overgedragen ("tradiderint" voor de latinisten onder de lezers). Dat de kerkmeesters met de schout en de schepenen hadden samengespannen, blijkt verder uit het feit dat pastoor Eynhoudts' opvolger, Augustinus Wichmans, hen om dergelijke misbruiken te voorkomen ("ad evitandos similes abusus") voortaan een eed van trouw liet afleggen (2). Dat er meer achter zat dan een brute gewelddaad, bewijst het antwoord van de schout toen men hem tot teruggave of "creatie van een rente" maande, namelijk "dat die penninghen van de ghemeijntenaeren gecomen waeren ende dat sij vervolghens behoorden tot profijt der ghemeijnte geëmploiert te worden" (3). Een zuiver politieke opstelling dus!

Het ogenblik lijkt aangebroken om eens op de achtergronden van de kwestie in te gaan. Die waren niet ver te zoeken. Het

reeds genoemde "Manuale" en een brief van pastoor Eynhoudts maken de hele zaak een stuk duidelijker (4). Daaruit blijkt namelijk dat de pastoor met het dorpsbestuur in een proces gewikkeld was over zijn aanslag in de dorpslasten, een belastingkwestie dus. Schout en schepenen eisten in 1629 niet minder dan 600 Rijns gulden van hem aan achterstallige betaling (5). Of hij die ooit betaald heeft, is niet duidelijk geworden. Volgens zijn opvolger Wichmans verkreeg hij ten laatste "surcheance van den hove" (6). Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk dat een ietwat rancuneuze schout De Roy een stok heeft gezocht - en gevonden - om zijn in rechte zo geslaagde tegenstander toch nog te kunnen slaan.

De datum waarop Herman zijn archief in de kerk ging inrichten is ons niet bekend, maar dateert naar alle waarschijnlijkheid van na 2 september 1632. Toen bedreef een troep ruiters "grootte moetwillicheyte ende overlast, als slagende alle de gelasen in den huysse van den schouteth in ende andere insolentiën". Herman de Roy had op dat moment niet anders geweten "oft sy en souden hem van lyve ter doot gebrocht hebben" (7). Nu was destijds ten huize van de schout, in dit geval de herberg "Den Herdt" aan de Heuvel, de gemeentelijke administratie gevestigd (8). Omdat de notitie van Van den Schilde, hierboven aangehaald, de oudste vermelding van een Tilburgs gemeentearchief bevat, lijkt het me niet onwaarschijnlijk dat tot september 1632 de archivalia in het huis van de schout werden bewaard. De aanval op dit huis was, naast het feit dat in een herberg iedereen zo maar in en uit liep, een reden te meer om een betere bewaarplaats voor de kostbare archiefstukken te zoeken. En daarvan werd de pastoor de dupe...

Overigens was Hadrianus Eynhoudts ziek en wilde zijn pastoorschap neerleggen (9). Nu deed het college van schout en schepenen een merkwaardige stap. Ofschoon zij geen enkel recht in dezen konden doen gelden, richtten zij zich tot de abt van Tongerlo met het verzoek om Judocus Mutsaerts, een Tilburger, witheer en kapelaan in Roosendaal, tot pastoor van Tilburg te benoemen (10). Wat ligt nu meer voor de hand dan dat zij in deze dorpsgenoot een medestander zagen, die zich in de toekomst niet meer om die 807 gulden en 9 stuivers druk zou maken? Het pakte echter anders uit. Op 24 november 1632 werd Augustinus Wichmans tot pastoor benoemd en dat zou geen

gemakkelijk heerschap blijken te zijn (11). Overigens wist pas diens opvolger, Augustinus van Dijk, in de veertiger jaren van de zeventiende eeuw het in beslag genomen geld terug te krijgen (12). Het archief bleef nog vele en gelukkige jaren "ontrent den toren in de kerck"...

NOTEN

- (1) Gemeentearchief Tilburg, Nieuwe map fotokopieën Tongerlo. De originele stukken berusten in het Abdijarchief Tongerlo.
- (2) G.A.T., Microfilm "Manuale pastorum in Tilburg". Ook dit berust in het A.A.T., B IV, 25. Folio 16 keerzijde.
- (3) Zie (1).
- (4) Zie (2), folio 69;
G.A.T., Oude map fotokopieën Tongerlo, 4-10-1629.
- (5) Idem.
- (6) Zie (2), folio 69.
- (7) G.A.T., Inventaris Van Visvliet (administratief archief), 427, dorpsrekening over het jaar 1632, folio 20v.
- (8) P.C. Boeren, Uit de parochiegeschiedenis van Tilburg voor 1600, in: Van heidorp tot industriestad, Tilburg 1955, blz. 90.
- (9) G.A.T., Van Visvliet, 34, 14-10-1632.
- (10) Idem.
- (11) Zie (2), folio 69.
- (12) Zie (2), keerzijde, folio 16.

jaargang 4 - nummer 4 - december 1973

REDACTIE: M.W.J. de Bruijn, R.M. Peeters, H.W. Verrijken.
REDACTIESECRETARIAAT: Irenestraat 4, Goirle, telefoon
(04247) 1485.

TYPEWERK EN LAY-OUT: M.W.J. de Bruijn.

ADMINISTRATIE: H.T.L.C. de Bruijn-Strouken, Irenestraat 4,
Goirle, telefoon (04247) 1485.

GIRONUMMER: 2920712 t.n.v. Heemkundekring "Tilborch", Irene-
straat 4, Goirle.

KRINGLIDMAATSCHAP + ABONNEMENT: f 15,-- per jaar.

ABONNEMENT ALLEEN: f 10,-- per jaar.

ABONNEMENT BRABANTS HEEM VIA LIDMAATSCHAP: f 7,50 per jaar.

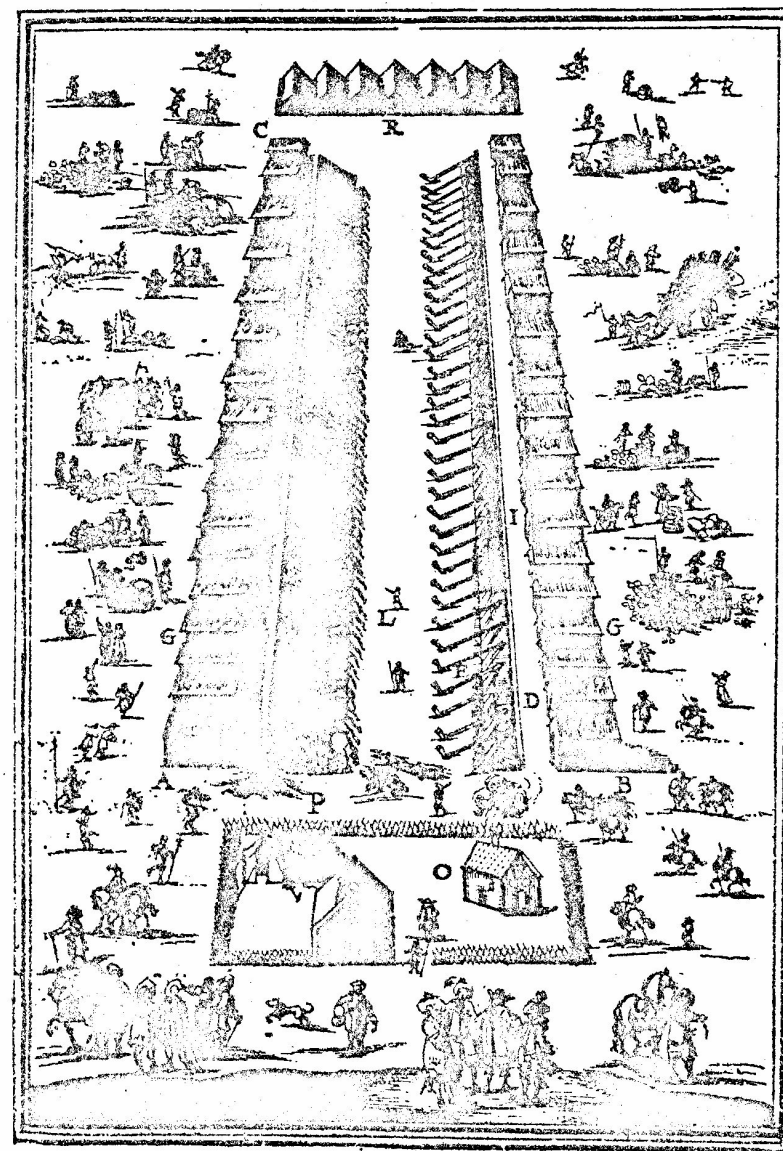
IN DIT NUMMER.

TILBURG GEDURENDE

DE FRANSE OORLOG

VAN 1672-1678

door ALPHONSE PLEVOETS

Plattegrond van een Frans legerkamp rond 1670.

INLEIDING

Ondanks het feit dat Tilburg geen vestingstad was, noch plaats van strategische waarde, heeft het "Hart van Brabant" toch veel schade onderzonden van de diverse oorlogen die dit volkrijke deel van de Lage Landen geteisterd hebben.

Ongetwijfeld zal bij u de vraag rijzen, waarom ik juist van die verschillende oorlogen aan deze luttele periode in Tilburgs lange historie aandacht heb besteed.

Welnu, deze oorlog levert zeer vele treffende voorbeelden voor de behandeling van het Tilburgse volk door de Staten-Generaal. Hij valt daarbij juist in de zeventiende eeuw, waarin Tilburg als textielindustriegebied een grote opleving kende.

Ik wil in dit artikel de krijgsgedaden en strategische bewegingen van de Franse en Staatse legers zo veel mogelijk buiten beschouwing laten. Het zou hier te ver voeren deze oorlog militair en politiek te bezien, daar zovele zaken een te verwaarlozen invloed op Tilburg hadden (er zijn overigens op algemeen historisch gebied vele publikaties verschenen, vooral toen in 1972 de 300-jarige herdenking van het Rampjaar plaatshad). Daarom heb ik me beperkt tot het beschrijven van die krijgsgedaden en/of troepenbewegingen die rechtstreeks op Tilburg betrekking hebben.

Ik heb dit artikel ingedeeld in drie hoofdstukken:

I. Bestuurlijk;

II. Kerkelijk;

III. Financieel en huishoudkundig;

waarin ik u een duidelijk beeld hoop te geven van deze niet te onderschatten periode in Tilburgs geschiedenis.

I. BESTUURLIJK

Om u een goede voorstelling te geven van de overheidsbemoelingen in de Franse Oorlog met betrekking tot Tilburg, lijkt het mij nuttig een korte uiteenzetting te geven over de staatkundige indeling van de Republiek.

Brabant stond als generaliteitsland, samen met Limburg, onder bestuur van de Staten-Generaal (sinds 1648, einde van de Tachtigjarige Oorlog, Vrede van Munster) en was territoriaal verdeeld in statendorpen, halve heerlijkheden en heerlijkheden. Het algemeen bestuur van Brabant berustte bij drie bestuurscolleges, die te 's-Gravenhage gevestigd waren:

a. DE STATEN-GENERAAL (in de Tilburgse archiefstukken worden deze veelvuldig de "Hoog Edelmogende Heren" genoemd), die het dagelijks bestuur van de Republiek zo veel mogelijk overlieten aan de Raad van State en zich vooral bezighielden met de buitenlandse politiek, de betrekkingen tot andere landen en slechts voor zeer belangrijke aangelegenheden binnen de Generaliteit "placcaten" of wetten uitvaardigden;

b. DE RAAD VAN STATE (in de Tilburgse archiefstukken de "Edelmogende Heren" genoemd), die belast was met het dagelijks bestuur, de organisatie van de Republiek en de defensie te land. Deze raad (toen veel en veel belangrijker dan het tegenwoordige gelijknamige adviescollege) is in verband met de Franse Oorlog verreweg de belangrijkste, daar hij zorg droeg voor de fortificaties, oorlogsbijdragen regelde en verschillende besluiten uitvaardigde over wat men behoorde te doen ten tijde van oorlog. Verder behoorde de verpachting van de gemene middelen, tienden en de confisquering van goederen tot zijn werkzaamheden;

c. DE RAAD VAN BRABANT, die het recht van appel had op civiel en crimineel gebied. De Raad van Brabant heeft echter veel aan invloed moeten inboeten.

Naast deze drie bestuurscolleges was er nog een aantal Staatse ambtenaren in de Meierij zelf aanwezig. Tot hen behoorden onder anderen de hoogschout, de landdrost, de rentmeesters, administrateurs, controleurs van convoien en licenten, hoge legerofficieren (de gouverneur van 's-Hertogenbosch, de Italiaanse prins van Tarente) en talrijke belasting-ambtenaren.

De hoogschout, belast met rechtspraak en rechtskundige zaken, werd bijgestaan door vier kwartierschouten; de Meierij was immers verdeeld in vier kwartieren:

1. Oisterwijk (waaronder Tilburg hoorde);
2. Kempenland;
3. Maasland;
4. Peelland.

De hoogschout en de kwartierschouten, bijgestaan door stadhouders, kwamen bijeen onder voorzitterschap van de hoogschout, de maior. In deze bijeenkomsten brachten de kwartierschouten de punten naar voren die zij in de kwartierversamelingen met de afgevaardigden van de dorpen hadden besproken. Deze laatste afgevaardigden waren leden van het dagelijks bestuur van de dorpen, dat bestond uit de schout en de schepenen.

In Tilburg was ten tijde van de Franse Oorlog Carolus Eubertus, baron van Grobbendoncq., heer van Tilburg en Goirle (1). Men mag de macht van deze heer niet overschatten; al zijn benoemingen van onder anderen schout en schepenen moesten worden onderworpen aan de goedkeuring van de Hoog Edelmogende Heren der Staten-Generaal.

Ook de hoogschout was niet zo belangrijk als de naam van zijn functie wel doet lijken, aangezien vele rechtskundige zaken rechtstreeks werden voorgelegd aan de raad van State. Bij de laatste moesten ook de schout en de schepenen verantwoording afleggen van hun daden.

Door petitie, rekest en brieven maakten de dorpsbestuurders hun wensen kenbaar bij de Staten-Generaal te Den Haag. Die werden echter vaak door de heren naast zich neergelegd, zodat afgevaardigden van de dorpen persoonlijk naar Den Haag moesten reizen om de zaken voor hun dorp te behartigen.

De reiskosten waren hoog, evenals de overnachtingskosten, en wegens de hoge belastingen waren de dorpen dikwijls niet bij machte een afvaardiging te sturen. Dan werd iemand in Den Haag als zaakgelastigde op pad gestuurd, een zogenaamde sollicitant (meestal een rechtsgeleerde of iemand met goede relaties). Bij deze petitie deden de dorpen beroep op hun aloude rechten en privileges, maar deze boezemden de Staten geen enkel ontzag in.

Het gereformeerde Staatse bestuur was daarom niet erg geliefd bij de Brabanders. Daarbij kwam nog een harde en enigszins onnodige regeling die ook in Tilburg veel beroering verwekte. Een van de oudste privileges was het

voorrecht dat ambtenaren in Brabant alleen geboren Brabanders (dus katholieken) mochten zijn. Daar waren de Staten-Generaal echter niet zo gelukkig mee, aangezien ze dit niet bevorderlijk achtten voor de "eenheid" in de Republiek en ze probeerden dan ook een infiltratie van noorderlingen in het Brabantse te stimuleren. Ze gingen zelfs zo ver dat ze eenvoudigweg Noordnederlanders (en dominees) aanstelden in de Generaliteitslanden.

Zo ook in Tilburg. In juni 1651 werden plotseling de katholieke leden van de schepenbank vervangen door gereformeerde. Niet alleen de schout (die na 1648 door de Hollanders drossaard werd genoemd) en de schepenen, maar zelfs de vorsters (veldwachters) werden abrupt afgezet en vervangen. Natuurlijk bracht het vreemde bestuur bij de Tilburgse bevolking, die van oudsher zeer homogeen was, veel protesten met zich mee en vooral de gereformeerde religie van het nieuwe schepencollege zette veel kwaad bloed (2). Het was namelijk nog niet zo lang geleden (1648) dat een dominee de pastoor en zijn kapelaans de kerk had doen uitzetten (3) en deze genoodzaakt werden illegaal hun diensten in grote boerenschuren voort te zetten (zie het hoofdstuk "Kerkelijk"), dit in donkere tegenstelling tot de "godsdienstvrijheid", beloofd bij de Unie van Utrecht. De vervanging van het katholieke bestuur en de inbeslagname van de kerk waren twee zeer ernstige grieven en toen de oorlog aan Frankrijk, Munster, Keulenen aan Engeland in 1672 verklaard was, zullen vele Tilburgers in hun achterhoofd hebben gehad dat ze het gereformeerde juk van zich af konden werpen. Frankrijk was katholiek en de Fransen zouden de gereformeerde "kettters" wel eens vlug uit Tilburg jagen!

Met deze morele steun in de rug culmineerde het verzet der Tilburgers in het begin van de oorlog, namelijk in de maand juni 1672 tot rellen of, zoals drossaard Adriaen Bernagie bij zijn onderzoek hiernaar in 1689 (!) zegt, "grootte tumulten ende seditie onder de ingezetenen" (4).

Hierbij moesten de gereformeerde schepenen, onder wie de presidentschepen Paulus Scholt, de secretaris Laurens van Gils en drossaard Hendrick Verschueren (1669-1680) (5) zich naar "vaste steden ende andere nabuerige plaetse retireren". Volgens de getuigen, bij bovengenoemd onderzoek opgeroepen, vluchtten de schepenen "uyt vrees van gemassacreert (vermoord) te werden". Verschillende inwoners hadden bij de gereformeerde schepenen de ruiten ingegooid, sommige huizen geplunderd en het huisraad

vernield. Enkelen dreigden zelfs de bestuurders te mishandelen of te vermoorden.

De reden was dus de gereformeerde religie en president-schepen Scholt voegt er in 1689 aan toe, dat de ongeregeldheden ontstaan waren omdat de schepenen de van de Raad van State gepachte belastingen hadden durven verhogen.

Tijdens hun afwezigheid werden de schepenen vervangen door twee katholieken, Charles de Roy en Antony Mutsaerts (6). Hieruit kan men concluderen dat hun afwezigheid wellicht van langere duur is geweest.

De schepenen moeten flink de schrik in de benen gehad hebben, want behalve van de ingezetenen hadden ze ook te duchten van de Franse soldaten. Op 24 juni 1672, 's nachts rond twee uur, werd Tilburg overvallen "ende seer miseraebel geplondeert door een Franse troep ruyterye, ontrent tussen de drie à 4000 man sterck, synde gecommandeert door de grave van Chamely, waerdoor de voornoemde ingezetenen van alle haer meuble, wol ende wolle laeckens, paerden, vee als andersints syn berooft ende daerenboven verscheyde lieden dootgeschooten, omdat sy volgens het rigeureux aenschryven van gemelten grave niet ende wilde contribueren aen den coninck van Vranckreyck" (zie het hoofdstuk "Financieel en huishoudkundig").

Deze plundering kostte zes mensen het leven en vier werden er gevangen meegevoerd, die later moesten worden vrijgekocht (7). De woede van de Fransen was echter nog niet bekoeld. In een specificatie van kosten en geleden schade voor de ingezetenen van Oisterwijk vinden we de volgende aantekening: "Item op den 24ste juny 1672 wesende St.-Jansdach syn ontrent dry duysent Fransche ruyters onder 't beleyt van mon-sr. Cardonniere van dat sy tot Tilborgh seer geblondert (geplunderd) hadden sy denselven op Oysterwyck als wesende de hoofdplaats getrocken ende oock meestendeel die huysen jammerlyck geplondert ende aldaer geoetrigeert (geschonden) ende geferiageert (gevochten) en met geweld nogh genomen ... (onleesbaar) peerden, groote beesten ende medegenomen een merckelycke getale van de principaelste ingezetenen, deselve daarvan gerelaxeert (verlost) op drie van die mede van Maseyck moeten gaen, welke plonderinge het nemen der voorschreven peerden ende poostillen (brieven) van schepenenoverhooringen ende -examinatie meer soude imperteneren (beschamen) (8)."

Dit bracht in Oisterwyck een schadepost op van 22.550 gulden. Dit bedrag kon echter niet tippen aan het bedrag dat in Tilburg werd opgegeven: 181.115 gulden (9), wat toen een schrikwekkend hoog bedrag was!

Tegen deze plunderingen konden de schepenen niets uitrichten; het enige was braaf de oorlogscontributies betalen!

Ook tegen de geweldplegingen van de Tilburgers kon niet veel gedaan worden uit vrees voor represailles of Franse steun aan de ingezetenen. Wel brachten de schepenen waarschijnlijk rapport uit aan de Staten-Generaal, die op 13 mei 1673 een "placcaet" uitvaardigden (10), waarin ze zeiden dat ze gehoord hadden dat in verschillende plaatsen in de Generaliteit (de Tilburgers waren dus niet alleen lastig!) "zyn ontstaan geweest veele diffidentien (geschillen) ende murmuratien (gemor) tusschen d'ingezetenen van deselve steden ende plaetsen onder den anderen ende wel voornamentlijck teghens de overigheden ende magistraten alhier", welke meningsverschillen oorzaak gaven "tot groote disordres ende confusien (verwarringen)". Deze onrust zou volgens de Hoog Edelmogenden "niet anders causeren dan het verderf van dese landen dat die buyten alle forme van regeringe gesteldt ende tot hare defensie mitsgaders afweeringe der vyanden onnut ende onbequam gemaect werden". De Staten realiseerden zich waarschijnlijk wel, dat tegen de rellen niet veel meer ondernomen kon worden, zo lang die plaatsen in de Franse invloedssfeer lagen. Voorts zou een burgeropstand nu niet erg bevorderlijk zijn voor de oorlogsvoering van de Republiek. Om dit te camoufleren gebruikten de Staten de naar mijn mening huichelachtige woorden: "Soo is 't dat wy uyt een vaderlijcke genegentheyt ende voorsorge" alle gebeurde onlusten vergeten en vergeven. Ze voegden hier echter wel aan toe, dat iedereen die met woorden de bestuurders nog zou beledigen of iedereen die de magistraat zou schaden door hun macht door ophitsing te verkleinen, gestraft zou worden naar de ernst van het delict.

Iedereen die met geweld het uitoefenen van de macht door regeerders, officieren, ontvangers, deurwaarders enzovoorts zou belemmeren, zou desnoods met wapens aangegrepen worden en dood of levend gevangen genomen worden. Voorts was iedereen verplicht "de gemeyne landtschattinghen ende -lasten die by ons tot noodige defensie van den andere gemeene landtsmiddelen vorderende" te betalen.

Buiten de klachten die de kerkeraad van de gereformeerde gemeente opperde, heb ik geen bestuursklachten gevonden en ik neem aan, dat na het verdwijnen van eventuele Franse hulp de Tilburgers het moede hoofd in de schoot hebben gelegd en niet verder trachtten te ageren tegen het hun opgedrongen vreemde bestuur. Overigens was het bestuur ten tijde van drossaard Bernagie (1680-1724), de opvolger van Hendrick Verschuieren, veel strakker (11). Onder hem ook kwam, zoals we al zagen, het onderzoek op gang naar de wandaden die tijdens de oorlog gepleegd waren. Zijn voorganger Verschuieren heeft nooit zo veel gehoor gegeven aan de veelvuldige klachten van de kerkeraad, waarschijnlijk omdat hij Tilburger van geboorte was en zich de toorn, bij de Tilburgers ontstaan, kon indenken (12).

II. KERKELIJK

Gedurende de gehele oorlog haast heeft de vijandigheid tussen katholieken en gereformeerden het Tilburgse leven gedomineerd. In het voorgaande hoofdstuk hebt u reeds kunnen lezen, hoe het verzet van de Tilburgers tegen de gereformeerde schepenen uitliep op openlijke geweldplegingen. Die tegenstelling katholiek-gereformeerd is niet alleen tijdens de oorlog een delicate plek in de Tilburgse geschiedenis geweest, maar reeds ontstaan, zoals gezegd, toen de gereformeerden aanspraak maakten op de Grote Kerk (na de val van Den Bosch in 1629). De geschillen waren bij de Nijmeegse Vrede van 1678 ook nog niet uit de wereld geholpen, maar zouden volgens Dijksterhuis voortduren tot in het midden van de achttiende eeuw, toen er een kapelaan (later pastoor) kwam, Ignatius Sprong (1731-1777), die redelijk goed met de gereformeerden kon opschieten (13).

In de verslagen van de kerkeraad van de gereformeerde gemeente, kerkeraadnotulen of kortweg Acta genoemd, komen haast bij elke vergadering klachten voor over de katholieken, die "papen" (14) of "die van 't pausdom" (15) genoemd werden. Deze kerkeraad, bestaande uit de dominee (sinds 1671) Wilhelmus de Beveren (16) en enkele ouderlingen (van wie de belangrijkste de president-schepenen Jacobus van der Burcht en Paulus Scholt waren) (17), kwam regelmatig (bijna elke maand) bijeen en besprak dan de zaken en problemen die zich voordeden in de Tilburgse gemeente.

In die kerkeraadnotulen vinden we ook omschrijvingen van de toestand in de Franse Oorlog, die de ernst van de zaak goed toelichten, zoals: "in dese troebeleuse tijden" en vooral: "Den edelen kerkeradet overweegende den miserabilen toestand deser gemynte ter oorsaecke van desen ellendigen, lant en luyden verwoestenden oorlogh, het groot getal der behoeflige" enzovoorts (18).

Er ging geen vergadering voorbij, zonder dat de dominee en zijn ouderlingen klachten hadden over de katholieken, klachten die ook in de Acta zijn neergeschreven. Meestal waren deze klachten van dezelfde aard en ze werden door de dominee in zeven punten netjes opgesomd (19):

1o. dat alhier eenen paep en twee cappellanen saten;

2o. dat deselve alle sondagen en h.dagen in 2 schueren haren dienst deden;

3o. datter drie paepsche scheepenen in regeeringe bleven;.

40. datter eenen paepschen vorster was;

50. datter verscheydene paepsche schoolmeesters en cloppen saeten;

60. dat onse maentelyxe bededagen van de papisten als geuse-h.dagen geprofaneert worden;

70. dat die van de religie grooten hoon en smaad gedurende deze troubleuse tyden van die van 't pausdom geleeden hadden en dagelyks nog lydende waren,"

Deze zeven hoofdpunten werden verder uitgewerkt toen de Fransen de Vrede van Nijmegen hadden ondertekend en uit Maastricht verdreven waren. Voordien voelden zich de gereformeerden niet veilig: in augustus 1676 vinden we de volgende aantekening in de Acta (20): "Den edelen kerckenraet overwegende eensdeels dat nogh in dubio was hoe de saecke met de belegeringhe van Mastricht afloopen moghte, item dat de vyandt nogh darenboven andere nageleegene steeden en forten inhadde en andersdeels nadien 't gemeentevolck seer groote vryheeden in dese troebeleuse tyden gewoon synde onmogelyck soo kort en subit gecomprimeert (gedwongen) konde werden te naer als oock nogh geen volkome gaudiamus (blijdschap) was", en een weinig verder: "Item dat bygeval de minste Fransche partye alhier komen of passeeren moghte, te dughten stont of niet de gemynte met ende door deselve den pastor loci (dominee alhier) niet eene off anders ongeval op den hals brengen souden, alsoo sy hem meer als eenmael met de doot gedryght hadden (!)." De klachten werden pas duidelijk en zonder schroom uiteengezet toen men geen last meer kon hebben van de Fransen, namelijk op 7 november 1678, onder de titel "paepsche stoutigheeden" (21).

Als aanvulling bij het eerste punt op de klachtenlijst, die ik een weinig terug gegeven heb, vinden we dat "hy (pastoor Bruno Yserbout) sigh niet ontsien heeft in syne sermoenen den magistraat en de gereformeerde religie op het alderbitterste ende grouwelyckste te lasteren en te schelden" en "oock is den gemelden paep Bruno gedurende desen oorlogh peste onder die van Tilburg geweest, de gemynte met ondraegelycke lasten uytputtende, ja, den armen besteelende, waeromme de paepsche schepenen alle devoor (werken) aengewent hebbende om denselve te removeeren (verwijderen), klagende soo aen den bisschop van Antwerpen als aen den abt van Tongerloo, soo over zyne seditieuse (oproerige) predicatien, boecken en lasteringen, in somma over syne dieveryen en gierigheyt tegen de ketteren most staende houden ..."

Pastoor Yserbout "bewerkte" zijn roomse getrouwen illegaal in twee boerenschuren, waar, zoals de gereformeerden zeggen: "dagelyksch duysenden van menschen met boecken ende paternosteren in de handen gelooopen syn". Hier zou "den paep Bruno" ook een boekje hebben verspreid waarin hij onder andere gezegd zou hebben "dat de afgoderye ofte door den hooghedelen heere hoofdschout ofte elders verboden werde soude".

Tegen deze onwettigheden werd haast niet opgetreden door de overheid en een belangrijke reden hiervoor moet ongetwijfeld geweest zijn dat er nog steeds drie katholieke schepenen in het bestuur zaten en twee katholieke vorsters. Over deze schepenen zegt de dominee "zynde de alderbitterste en vilynste (gemene) van het gansche pausdom".

Naast hen waren er ook schoolmeesters die de katholieke kinderen van welgestelden onderwezen in de zogenaamde "paepsche byschoolen" en "cloppen". In december 1674 klaagt de gereformeerde schoolmeester Jan van der Hammen (een paar jaar later opgevolgd door zijn zoon David) over "eene seeckere cloppe", "die de kinderen leert nayan, bryen etc." en "nogh over seeckeren paepschen meester", allebei in de omgeving van zijn huis aan de hertgang Corvel (22). Ook hiertegen werd tijdens de oorlog weinig opgetreden en in september 1677 staat in de Acta (23): "Alsoo den schooldienst van soodanigh een belangh en gewichte is dat daeruyt in sonderheyt den welstant en goeden fleur van Godes kerke kan verwacht werden, ende nadien men bevint dat in dese troebeleuse tyden ter contrarie het pausdom in vollen vigeur raectt en daertoe overal in dese heerlyckheyt meer ende meer paepsche schoolmeesters en cloppen indringen (waarover wy langen tyt tevergeeff gedoleert (geklaagd) hebben en daarna de saecke aen de edele gedeputeerde des classis gedefereert (verwezen) soodat de gereformeerde schoolen geducht gekneust en gecorrumpeert (bedorven) werden, de schoolmeester over het derven van een goet gedeelte van haers tractemente sughten en de schoolen dagelycx meer en meer af te neemen, is geresolveert (besloten) de schoole met allen yver by de handt te neemen, de schoolmeesteren ernstelyck te vermanen omme alle goede ordere tegen der papisten blame volgens het Schoolreglement van hare edelmogende te onderhouden en datselve in allen deelen in vollen vigeur te brengen." Over het belang van deze "schoolstrijd" hoeft nu niets meer toegevoegd te worden.

Levensbeelden van Willem III, Lodewijk XIV, Karel II, van Oranien van Engelen, den
 Koning van Spannen, en de prinsessen de Witt.

Deze zijn tevens te vinden op de groene en de witte zijde van de afgevoerde papiere.

De heiligendagen van de katholieken werden uitbundig gevierd, die van de gereformeerden echter verder genegeerd en voor "geuseheiligidagen" uitgescholden. Voorts probeerden de katholieken de gereformeerden te intimideren door zelfs gewelddadig op te treden!

In juni 1675 verhaalt de kerkeraad "dat de onse op straten beschimpt en uytgelachen wierden, met steenen geworpen en van achteren de tonge na uytgestoocken wierden, dat den pastor voor eenen valschen leeraer ende toovenaar uytgescholden wiert, ja, met de doot gedryght indien hy iets tegen de papen aevingh" (24).

Op 28 augustus 1672 waren de katholieken naar het huis van de drossaard gegaan en hadden uitgeroepen: "Waer zijn nu de De Witten?" (25) wat er op wijst, dat de moord op Johan en Cornelis de Witt op 20 augustus ook te Tilburg tot oproer leidde (26). "Diergelycke moetwille hebben sy oock onderstaen te plegen omtrent seeckeren moester Gerard van Beest, schoolmeester aen de haertganck de Hasselt, schietende met kogels door de deure en verder alle moetwille bedryven, ja, het heeft soo verre gegaen in voegen de paepsche siende imant van de gereformeerde religie wel dorsten uitschreeuwen: 't Is eenen geus, slaet hem doet, op het alderabelste.'" Het slot van de paapse stoutigheden meldde: "Sy hebben oock de gereformeerde in alle geleegentheeden moeielyk gevallen, houdende sikh eenen hoop papisten aen de kerke die de ledematen wederhielden, seggende: Daerheenen ende naer ons moet ghy gaen; onder de predicatie met steenen de glasen en layen afwerpende ende met roers schietende. Andere hebben getracht de bancken te breecken, de boecken te scheuren ende den kerkenraet in hare consistoriale vergaderinghe (vergadering van de kerkeraad) overlast te doen, ja, nogh lestmals, siende de picktonnen (tonnen met brandende pek, als vreugdevuren) over de vrede branden dorsten sommige wel seggen, dat se wel wensten om de geusen daarmede te sien opspringen, ende dat soo de vrede voor 't pausdom voordeeligh geweest ware, dat sy haer vermaek genoomen souden gehadt hebben om de geusen met dreck te werpen. Andere deden daerby: sy souden se tot den laesten man uytroeyen. Ja, nogh geen twee dagen geleeden heeft den paep Bruno noghmale op syn sermoen uit Godes woort tot onsen voordeele lieten bybrengen scheldende daertoe nogh de predicanten van Rotterdam en andere voor misdraghten en wanschepsels (27)."

Misschien zullen deze zware beschuldigingen een weinig overdreven zijn, maar het geheel moet toch op een kern van waarheid berusten. De dominee kan dit niet uit zijn duim gezogen hebben!

Naast de gewelddadigheden van de katholieken had de dominee nog andere problemen aan het hoofd, die zich stelden binnen zijn eigen "ledematen", zoals hij zijn volgelingen noemde.

In 1677 deed zich een zeer delicate geschiedenis voor, die de presidentschepen Van der Burcht zeer aan het hart ging (28). Twee "paepsche jonckmannen" probeerden namelijk de twee dochters van de gereformeerde schepen te verleiden en het ergste was, dat zij geholpen werden door Van der Burchts schoonmoeder, Cornelia Borghmans. Volgens de kerkeraad was het reeds zo ver gekomen "dat de outste doghter door haer toedoen tot Hilverenbeeck voor de wet in ondertrouw, tegen wil en danck van de vader onder wien sy ter oorsaek van hare onmondigheyt staen, opgenoomen was, blyvende onderwyle de dochters met de paepsche jonckmans, waermede sy doorgaen zyn soo ongetrouwt en als in hoerderye selffs hier in 't dorp sitten huyshouden tot groot hertseer van den vader" (29).

Toen Paulus Scholt (ouderling, chirurgijn en president-schepen) en de dominee de kinderen probeerden te vermanen, kregen ze tot antwoord "dat se sigh wel tot des Heeren tafel begeeven souden byaldien haer vader in haer houwelyck wilde condescendeeren (toegeven), waarover naer behooren aengesproocken ende naer de vreesse in 't geloove voor oogen gestelt zynde gaven byde tot antwoord dat se sigh in 't toekomende naerder beraden wilden" (30)

Tot grote vreugde van vader Van der Burcht liep het pijnlijke geval met een sisser af, maar Cornelia Borghmans, de "aanstichtster van de misdaad.", heeft zich van het "Avontmael des Heeren" moeten onthouden (31)

Wat niet met een sisser afliep was de doopaffaire van de kinderen van Dirck Otterinck en Johannes Ophuysen, twee vooraanstaande gereformeerde ingezetenen. In september 1677 werden "visites" afgelegd; de ouderlingen bezochten namelijk voor het "Avontmael des Heeren", dat eens per jaar gevierd werd, de voornaamste lidmaten, die in aanmerking kwamen deze dienst bij te wonen. Zij bezochten nu ook "'Johannes Ophuysen ende Dirck Otteringer, byde ledematen deser gemeynte, yder tegens belofte in hare belydenisse gedaen een doghter van 't pausdom tot hare vrouwen genomen hebben, waervan die van Johan Ophuysen swanger is"(32).

Ophuysen en Otterinck beloofden bij de bezoeken alle goeds en dat hun kinderen gereformeerd gedoopt en opgevoed zouden worden (33). Wanneer we echter het doopboek van de pastoor openslaan, vinden we Anna Maria Ophuysen, gedoopt op 12 februari 1678, en Theodorus Otterinx, gedoopt op 4 mei 1680 (34-35)!

Als laatste grief van de gereformeerden een merkwaardig voorval dat plaatsvond op de kermis van 1677 (die volgens B. Dijksterhuis op het laatst van augustus gevierd werd (36)). We lezen hieromtrent in de Acta op 19 september 1677 (37): "Item alsoo ter ooren des edelen kerkenraets door pastoren loci gekomen is dat die van 't pausdom op den kermis maendagh voorleden in 't Nieuwe Lant een theatrum opgerecht, ende hare kinderen eene publike commedie van het lyden Christi (dingen die tot noghtoe alhier niet gehoort noch gesien zyn!) laten vertoonen en alwaer de cloppen den wyn publicq schonken etc." Dit feit raakte de dominee zo zeer dat hij aan de drossaard "versoght in sonderheyt soodanighe licentien (losbandigheden) en growelen in 't toekomende met expres verbodt te weeren tenynde deselve op andere hooghtyden niet meer mogen gepleeght werden opdat Godt almaghtigh geen meerdere plagen aen Tilborgh en ons lant toesende (38)".

De drossaard Verschuieren verklaarde dat hij niets van dat al gehoord zou hebben, maar dat hij wel een oogje in het zeil zou houden. Daar moest Van Beveren het maar mee doen. De drossaard was echter zelf herbergier in het dorpshuis (39) en het lijkt mij onwaarschijnlijk dat hij in de kermisdagen niets van spektakelstuk gehoord zou hebben! Ondanks het feit dat niemand direct tegen de katholieken optrad, veranderde de situatie niet in hun voordeel. Nogmaals, toen Bernagie drossaard werd, werden de touwtjes nog strakker getrokken en was het katholieke verzet uitgeblust (zie het onderzoek in 1689, vorige hoofdstuk). Het heeft nog bijna 150 jaar moeten duren eer de katholieken hun kerk weer terugkregen.

III. FINANCIËEL EN HUISHOUDKUNDIG

De strijd in Brabant begon pas goed toen, na het in werking stellen van de Hollandse Waterlinie (juni 1672), het Franse leger in Holland niets meer kon uitrichten. De Fransen hadden wel zin in de Generaliteitslanden, omdat zij vandaaruit (in de winter over ijs) de Republiek in zijn kern konden aantasten en, wat belangrijker was, om als uitvalsbasis te gebruiken naar de Zuidelijke Nederlanden. De Zuidelijke Nederlanden die in die tijd nog Spaans waren, waren namelijk de meest geschikte gebiedsuitbreiding voor Frankrijks militaire expansiedrang van die dagen. De Spanjaarden hadden deze dreiging gezien en hadden, in samenwerking met het Staatse leger, troepen gelegerd in Breda en Bergen op Zoom.

De zuidelijke verdedigingslinie van de Republiek bestond uit een reeks vestingen: Grave, Crèvecoeur, Cranendonk, Zaltbommel, Heusden en Woudrichem aan de Maas, Geertruidenberg, De Klundert en Willemstad aan de Biesbosch en het Hollandsch Diep. Ook Den Bosch maakte deel uit van de linie, daar de fortificaties zich uitstrekten tot aan de Maas bij Zaltbommel. Alle vestingen, op Breda en Bergen op Zoom na, lagen dus in het noorden van Brabant, zodat Kempenland, Maasland, Peelland en het Kwartier van Oisterwijk blootlagen aan plunderingen, brandschattingen en doortochten van legers. Vooral die doortochten en daarmee gepaard gaande overnachtingen kostten Tilburg handenvol geld.

De brandschattingen bestonden uit het moeten betalen van oorlogscontributies aan de Franse koning. Bij de opmars naar de Republiek hadden de Fransen namelijk Maastricht (een afgelegen vesting in een uithoek van de Republiek) aanvankelijk onbelegerd gelaten, maar slechts bewaakt met een leger van 9000 man (5000 infanteristen, 4000 cavaleristen) onder leiding van de markies van Chamilly. Deze had daartoe twee kampen opgeslagen, te Tongeren en te Maaseyk. Dit laatste fungeerde ook als uitvalsbasis om Oost- en Midden-Brabant onveilig te maken. Onder dwang van voornoemde Franse troepen moesten de Brabantse dorpen en gehuchten contributie betalen. Hiermede is men in mei 1672 begonnen en geëindigd in september 1678, vier maanden na het sluiten van de Vrede van Nijmegen op 10 mei 1678 (40). Tijdens de onderhandelingen moest men doorbetalen! Men kreeg echter in mei 1679 nog aanmaningen per resolutie van de Raad van State om de achterstallige Franse contributie te gaan voldoen in Aken (41). Dit geld

moest worden bijeengekregen door middel van extra verpondingen op tienden en molens. De oorlogslasten, die overigens ook voor het Staatse leger aan de Republiek betaald moesten worden in de vorm van verpondingen en buitengewone bedezettingen, werden bij gebrek aan geld in de gemeentelijke schatkist verzameld door leningen en het uitgeven van obligaties. Tot 1674 werden de contributies afgedragen te Maaseyk en soms in Grave (in het prille begin ook te Cranendonk) (42). Vanaf december 1673 moesten de Tilburgers hun verplichte bijdragen naar Maastricht brengen, naar een koopman aldaar, Goddin geheten (43).

In 1672 bedroegen de contributies in totaal 19.320 gulden, 10 stuivers en 2 oortjes (een stuiver is vier oortjes) (44). De gemeentelijke administratie was nogal eens in de war; in de dorpsrekening van 1672 werd 19.767 gulden, 3 stuivers en 8 penningen (een oortje is vier penningen) opgegeven (45), terwijl een narekening van 1680 de correctie gaf (46)! De contributie werd gespecificeerd in drie delen (47):

- a. DE GELDELIJKE CONTRIBUTIE, "ieder twee maenden twee duysent tweehondert vyffentwintich guldens";
- b. VEE, "alle twee maenden vierendertich beesten (koeien), daervooren betaelt sevenhondert vyffentsestich guldens" (voor 34 koebeesten!);
- c. RANTSOENEN, "ses duysent seshondert vyffentseventich rations by syne Maeisteyt ten lasten van Tilborch gelecht in gelt voldaan synde".

Of elk jaar de contributies dezelfde samenstelling hadden, heb ik niet kunnen vinden; de bedragen verschilden in ieder geval: in 1673 werd door "borgemeester" (toen alleen administratief ambtenaar) Antony Soffaerts 25.107 gulden, 16 stuivers betaald, in 1674 door Adriaen van Eeten 18.063 gulden, 4 stuivers, 8 penningen, in 1675 door Johan Keyzers 19.240 gulden, 13 stuivers, in 1676 door Hendrick de Roy 16.888 gulden, 6 stuivers, 8 penningen en in 1677 door Johan van de Sande 10.854 gulden, 16 stuivers, 8 penningen. In 1678 werd door Peter Beerens (of Beris) een belangrijk deel geweigerd; waarschijnlijk met het oog op de Vrede van Nijmegen (48).

Hij werd hierop door de Fransen ontvoerd en te Maastricht gevangengezet. We vinden hieromtrent een duidelijke aantekening in de kerkeradsnotulen (49): "alsoo den heere drossaert neffens de schepen Johan van de Sande ende eenen borgemeester, met namen Peeter Beerens,

van de Francen in represalie syn genoomen ende eenen geruymen tyt tot Maastricht gevangengeseeten hebben".

Waarschijnlijk - de dorpsrekeningen zitten hiermee ook in de knoei! - werd voor 1678 nog 6773 gulden en 8 stuivers betaald (50).

Ook de allereerste betaling in juni 1672 werd geweigerd (op advies van de Staten-Generaal!) (51), wat resulteerde in de grote plundering die reeds eerder, in het eerste hoofdstuk, ter sprake kwam. De Fransen kwamen toen hun geld zelf halen en namen tot overmaat van ramp ook nog de oorlogsbijdragen aan de Republiek mee, zoals blijkt uit een brief die de toenmalige secretaris, Laurens van Gils, schreef aan de edelmogende heren (52): "... 't Is nu sulcx dat op den 24ste juny lestleden door een troupe ruyters, eenige duysende sterck, in den nacht de voorschreven heerlycheyt Tilborch soodanich is uytgeplondert, ende voornamentlyck ontrent den Heuvel ende Kerck aldaer, dat niet alleen de luyden aldaer genomen is gelt, silver, linnen ende wollen, maer oock tot het hemd toe soo mannen als vrouwen ontbloot, ende wel voornamentlyck den supplianten (smekeling), denwelcken syluyden niet alleen hebben affgenomen 'tgene hy in syn huysinge hadde, maer oock de registers ende documenten respecterende tot de secretary weghgesmeten ende bovendien hem suppliant gevanckelyck medegenomen hebben. Ende gemerckt dat daeronder mede syn geweest den voorschreven veertichsten penninck die hy suppliant in qualite voorschreven voor 't landt hadde ontfangen..."

Van Gils vroeg of de heren dit bedrag niet wilden kwijtschelden (53), maar kon aanvankelijk niet meer dan een uitstel van zes weken bekomen (54)! Herhaaldelijk stuurden de Tilburgse bestuurders verzoeken tot kwijtschelding, maar ze kregen slechts uitstel - eerst drie jaar en dan nog twee jaar (55) - en men moest in Tilburg maar zorgen dat men het bedrag bij elkaar kreeg, door middel van een extra verponding op de "impost van het gemaal en geslacht" en de "kleyne speciën". Dit betekende onder andere dubbele belasting op tienden, molens en het slachtgeld van dieren (56). Deze diefstal had dus nog een zeer vervelende nasleep.

De uiteindelijke uitwerking van smeebeden en aanmaningen heb ik jammer genoeg niet gevonden. In het Tilburgs oud-administratief archief ontbreken blijkbaar vele resoluties en slechts een uitgebreid onderzoek in Den Haag zou misschien uitsluitsel kunnen geven. Wel is mij bekend dat de

Tilburgs e gemeenteschuld ten gevolge van de oorlog aan de Staten-Generaal in 1683 inmiddels, tot 400.000 gulden was. opgelopen (57).

Buiten deze geldelijke bijdragen aan de Staten en aan de Fransen moesten de inwoners van de heerlijkheid ook helpen met het slechten van forten te 's-Hertogenbosch (Pettelaere-schans, Isabellaschans), te Orthen, Crèvecoeur, Heusden en Hedikhuizen, aan het opwerpen van barricaden, wallen en het aanbrengen van palissaden (58). Hiervoor moesten karren en wagens uit Tilburg en andere Brabantse plaatsen gras, draaibomen, palen, brood, kaas, bier, haver, hooi en andere produkten uit eigen huis leveren (59). Deze karren werden vaak door de gouverneur te Den Bosch vastgehouden om te laden in de Langstraat of andere plaatsen waar veel voedsel of gras en dergelijke vandaan kwam. Voor het slechten van de Pettelaereschans in 1673 moesten 20 mannen ongeveer vijf weken lang werken in Den Bosch, behoudens de arbeid die men in Tilburg moest spenderen aan de palissaden en draaibomen die in Tilburg gekapt en getimmerd werden (60). Zo moesten in 1672 ook 60 karren en wagens met gras naar Vught, wat de gemeente 180 gulden kostte (61). In het oud-administratief archief vinden we diverse staten, die door de gemeente werden bijgehouden over zulk soort kosten. Zo vinden we in een specificatie van geleden schade en kosten door Tilburg de volgende aantekening, die illustratief is voor de besognes die de Tilburgse mannen moesten ondergaan tijdens hun gedwongen voertochten: "I tem den vierden juny van denselven jaere door aenschryvens van de heer De Ruyter, hooftschouteth van Oisterwyck, hebben wy gesonden elff karren naer 's-Hertogenbosch, om aldaer te laden broot, kaes, bier ende haver etcetera omme 't selve te brengen tot Oisterwyck ten behoeve van twee duysent Spaense ruyteren die aldaer soude komen liggen. En syn alsdoen maer vier karren met broot etcetera geladen. Syn de resterende seven tot 's Hertogenbosch door den heere gouverneur geprest, die deselve heeft doen laden met alderhande bogasie (vracht), eetwaren ende andersints om met het leger naar Nimmegen ende andere plaetsen te verbrengen, en hebben aen ieder drie guldens, comt alsoo tesaemen te bedragen ter somme van tweehondert ende eenendertich gulden ende de ander vier karren die de vivres (levensmiddelen) van Den Bosch naer Oisterwyck brachten syn vuytgeweest vier dagen, vermits eenige dagen te 's-Hertogenbosch geladen synde hebben moeten blyven liggen, hebben betaelt aen ider drie gulden

daeghs, belooft achtenveertich gulden, bedragen dese twee voorschreven sommen ter omme van 279 - O - O

Ende alsoo de karre met het peert van Jan Cornelis van Gorp, een der voorschreven seven voerluyden die de vivres ende bagagien naer Nimwegen hadden gevoert, is achtergebleven vermits de Fransche de ruyterye van desen staet overvielen; pretendeert den voorschreven Van Gorp, tot vergoedinge van deselve kar ende peert de somme van 160 - O - O" (62).

De Tilburgse bevolking had echter wel de meeste materiële last van de doortrekkende troepen, die dan nog dikwijls één of meer nachten in Tilburg doorbrachten. Dit geschiedde niet alleen in de oorlog, al gebeurde het in oorlogstijd veel frequenter en waren de soldaten dan talrijker. Zo was bijvoorbeeld het aantal soldaten dat in de nacht van 28 op 29 december 1672 te Tilburg verbleef ruim 1000 (63). Het waren Staatse troepen, waaronder enkele kapiteins, luitenants, ritmeesters, kwartiermeesters, een luitenant van de Rijngraaf met zijn knechten en enkele vrouwen. Verder bracht dit leger rond de 1100 paarden mee. Zij brachten de nacht door bij de Tilburgse bevolking, verspreid over alle herdgangen. Door de schepenen werd hiervoor 1 gulden per persoon betaald en 5 stuivers per paard, wat in totaal de gemeente ongeveer 1375 gulden kostte. De inwoners van Tilburg, en vooral die in Kerk en Heuvel, werden gedwongen plaats te maken voor de soldaten en hun paarden. Sommige krijgslieden werden zelfs ondergebracht bij alleenstaande vrouwen en weduwen... (64).

Enkele andere voorbeelden:

2 april 1672: de graaf van Flodorp met 100 man te paard;

24 april 1672: de prins van Oranje met 300 ruiters, die overnachtten en 's anderendaags bezoek kregen van 400 à 500 ruiters uit Breda, die ook "gevoederd" moesten worden;

30 maart 1673: 400 man onder leiding van prins Frits;

2 juli 1675: de graaf van Merode met zeven compagnieën ruiters;

11 juli 1673: de prins van Avesnes met 700 ruiters;

9 september 1673: de baron du Feu met 250 ruiters;

14 oktober 1673: kolonel Horenbeeck met 500 ruiters;

8 december 1673: ritmeester Schap met 100 ruiters, enzoorts (65)

De drukste nacht van de gehele oorlog was ongetwijfeld die van 4 op 5 april 1673. Volgt de beschrijving hiervan uit de specificatie van schade, eerder genoemd (66)

"Item in den jaere seshienhondert dryentseventich op den vierden april syn hier comen inlogeren ontrent de dry duysent soo dragonders als andere ruyterye onder het commando van den grave van Nassauw, dewelcke alhier gelegen hebben tot des anderendaeghs tot ontrent middach ende hebben deselve. getaxeert op sesendertich stuyvers ieder man met syn peert, in eeten, drincken, haver ende hoy als ander servies (diensten), hoewel de gemeynte daerdoor wel honderden meer last ende schaeden heeft geleeden, comt te bedragen t'samen ter somme van 5400 - O - O" .

Van januari 1672 tot januari 1675 werd voor doortochten, voertochten en leveringen van goederen door de gemeente aan de inwoners van Tilburg ongeveer 80.000 gulden betaald (67)! Aan dit geld hadden de ingezetenen niets; ze hadden het immers toch zelf aan de borgemeester moeten betalen! Het is duidelijk dat de Tilburgers de soldaten niet graag zagen komen, maar toch moesten ze heel vriendelijk en zelfs vleiend zijn: toen de prins van Avesnes in Tilburg logeerde, werden "16 brooden weegende 138 pont" en "4 coppelen gemeste hoenderen" verorberd (68) en op 26, 27 en 28 mei 1674 logeerde hier de kolonel Palstercam met 29 personen, die alle dagen drie maaltijden kregen, 293 potten bier en 24 potten wijn dronken, terwijl de kok drie dagen lang boter, brood, olie, azijn, "lywaet" (tafellinnen), witbrood en suiker kreeg om de gasten te voorzien. Voor het gezelschap werd "nacht en dach gestoockt tot vyff plaetsen" (69) en het bier, dat de soldaten geschonken werd, was uitstekend Diesters bier (70). Deze proviand en ander nodig onderhoud, zoals "sout, zeep, olie, traen", werd uit vaste steden gehaald, voornamelijk Breda (71).

Jammer genoeg zijn de stukken met schaderekeningen niet geheel volledig en geven de dorpsrekeningen met hun narekeningen een onduidelijk en onvolledig beeld van de totale opgelopen schade, maar wat betreft de Franse contributies, doortochten, voertochten, arbeid en goederen die tijdens de oorlog betaald en geleverd moesten worden, zal de schade van 1672 tot eind 1678 toch zeker ver boven het miljoen uitkomen. Om een nog vollediger beeld te krijgen van de totale schadepost moeten daar nog bijgerekend worden de bijdragen aan de staat, zoals extra verpondingen en zettingen, zowel personeel als reëel (dit wil zeggen: zowel op personen als op goederen) en op

gronden. Het zou echter te ver voeren deze hierbij aan te geven, daar de dorpsrekeningen, verpondingsboeken enzovoorts een studie apart eisen.

In ieder geval hoop ik de economische terugslag die Tilburg door deze oorlog moest ontvangen duidelijk te hebben aangetoond.

Voor de enorme verarming van Tilburg in de laatste helft van de 17de eeuw heb ik bij dit onderzoek zes redenen gevonden, welke factoren zich voordeden in een periode van ongeveer twintig jaar, van ±1660 tot ±1680:

a. de enorme financiële schade, direct geleden door en tijdens de oorlog van 1672-1678;

b. de schade (die niet in geldelijke bedragen te omschrijven is), die de Tilburgse (textiel)industrie geleden heeft, door het bemoeilijken van het verkeer met de andere gewesten tijdens de oorlog 1672-1678 en door het verzwakken van eigen vraag en aanbod ("Alsoo door verscheyde sware oorlogen ende besmettelycke sieckte de weeckmarckt alhier verswackt geworden ende bynae t' eenenmael achtergebleven (72));

c. de schade die de landbouw heeft geleden doordat vele boeren tijdelijk elders moesten werken (onder andere aan fortificaties), doordat de boeren veel produkten (voornamelijk gras, hooi, haver en brandstof) moesten afstaan ten behoeve van oorlogsdoeleinden en doordat vele extra verpondingen betaald moesten worden aan de staat, door tiendpachters, molenaars, geestelijkheid en grondbezitters in het algemeen;

d. er vonden minstens drie pestepidemieën plaats, namelijk in 1666, 1669 en 1671 (73) en in 1676 vinden we een vermelding van de rode loop (dysenterie) (74);

e. in de zomers van 1663 en 1664 vonden overstromingen plaats, die de dood van veel vee, de vernietiging van de oogst en het opgeslagen hooi tot gevolg hadden (75);

f. in 1674 leed Tilburg onder een zware storm: "Door het tempeest (storm) van wint alhier binnen dese heerlyckheyt twee wintcorenmolens omverregeweydt alsmede niet één huys vry geweest van pannen ofte dack ende met mennichte omverre gevallen" en: "Ende 's anderendaeghs naer het tempeest van windt soo is nogh soodanigen hagelslach gevallen, dat op verschyde plaetsen den boeckweyt, garst ende haver is affgeslagen geweest ende den rogh op veel plaetsen uyt^{!!} (76).

Daarbij was dit niet de enige oorlog die Tilburg moest doorstaan en het doortrekken van legers ging ook in vredestryd door. De geest van dit tijdvak kan dan ook getypeerd worden door onsekerheid, ontevredenheid en onrust.

De Tilburgers konden hun schuld erg moeilijk aflossen; bij het achterstallige bedrag kwamen elk jaar weer bedragen bij van nieuwe belastingen.

Hoe Tilburg uiteindelijk zijn schuld heeft kunnen kwijten, heb ik niet kunnen achterhalen. Het administratief archief van de schepenen is nog bijna ongeordend en vertoont nogal wat hiaten (bijvoorbeeld in de bijlagen bij de dorpsrekeningen). Een studie in de archieven van de Raad van State en de Staten-Generaal in Den Haag zou wellicht de oplossing kunnen brengen. De tijd hiervoor ontbreekt mij echter.

Toch hoop ik met dit artikel wat meer licht geworpen te hebben op het laatst van de 17de eeuw, waarover met betrekking tot Tilburg nog weinig geschreven is.

Tilburg 1973

Broekhovense weg 22

GERAADPLEEGDE LITERATUUR EN BRONNEN

V.A.M. BEERMANN, Stad en Meiry van 's-Hertogenbosch, van 1648 tot 1672, 1946.
B. DIJKSTERHUIS, Bijdragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle, 1899.

R. FRUIN, Geschiedenis der staatsinstellingen in Nederland, 1922.

R. FRUIN, De oorlog van 1672, 1972. .

J. WAGENAAR, Vaderlandse historie, deel XIV, beginnende met den oorlog des jaars 1672 en eindigende met de Nieuwmeegsche Vrede in 't jaar 1678, 1794.

P.C. BOEREN, Het hart van Brabant, 1942.

GEBRUIKTE AFKORTINGEN IN DE BRONVERMELDINGEN

DIJKSTERHUIS	= B. DIJKSTERHUIS, Bedragen tot de geschiedenis der heerlijkheid Tilburg en Goirle, 1899.
G.A.T.	= Gemeentearchief Tilburg.
VI SVLIET	= M. VAN VI SVLIET, Inventaris van het oud-administratief archief van Tilburg.
DORPSREK.	= DORPSREKENINGEN van Tilburg uit de inventaris van het oud-administratief archief van Tilburg.
KRUIJFF	= L. KRUIJFF, Beschrijving van de doop-, trouw- en begraafboeken enz. in de provincie Noord-Brabant, 1965.

BRONNEN

(1) DIJKSTERHUIS, blz. 171; (2) G.A.T., dossier Magistraat; (3) DIJKSTERHUIS, blz. 156; (4) G.A.T., Varia (ongesorteerde stukken), Interrogatorium vanwege drossaard Adriaen Bernagie, d.d. 15-3-1689; (5) DIJKSTERHUIS, blz. 46; (6) G.A.T., dossier Magistraat; (7) VI SVLIET, 637, d.d. 12 t/m 17-1-1695, en G.A.T., Rechterlijk Archief, 625, d.d. 24-6-1672; (8) VI SVLIET, 620, ongedat., "Specificatie ende declaratie voor de regeerders ende ingezetenen der vryheyd van Oisterwyck van geleden schade, soo door 't inlogeren van de troupen ende parthyen van desen staet..."; (9) VI SVLIET, 637, d.d. 12 t/m 17-1-1695; (10) VI SVLIET, 58, d.d. 13-5-1673; (11) DIJKSTERHUIS, blz. 46, (12) KRUIJFF, r.-k. doopboek Tilburg, 3a, blz. 69• Henricus, zoon van Peter Jochems en Mayken. Volgens een aantekening van de klapper over dit doopboek in G.A.T. wordt hier bedoeld Peter Jochemsz. Verschuieren, gehuwd met Marie Hendricksdr. Andries Van Orten; (13) DIJKSTERHUIS, blz. 171; (14) G.A.T., Kerkerads-notulen, inv., 1, blz. 1 en 20; (15) idem, blz. 27; (16) DIJKSTERHUIS, blz. 169; (17) G.A.T., Kerkeradsnotulen, inv., 1, blz. 6; (18) idem,

blz. 5 en 36; (19) idem, blz. 15 en 16; (20) idem, blz. 15; (21) idem, blz. 53 t/m 56. Dit stuk is in zijn geheel opgenomen in DIJKSTERHUIS, bijlage O, blz. 229 e.v.; (22) KRUIJFF, hervormd doop- en trouwboek Tilburg, 13, blz. 82; (23) G.A.T., Kerkeradsnotulen, inv., 1, blz. 26; (24) idem, blz. 6; (25) Zie (21); (26) DIJKSTERHUIS, blz. 169. Verkeerde interpretatie van de tekst in de kerkeradsnotulen: "... blijkbaar den drost en de protestantsche schepenen net den dood dreigende..." (citaat DIJKSTERHUIS); (27) zie (21); (28) G.A.T., Kerkeradsnotulen, inv., 1, blz. 20; (29) idem, blz. 21; (30) idem, blz. 29; (31) idem, blz. 29; (32) idem, blz. 27; (33) idem, blz. 28 en 33; (34) KRUIJFF, r.-k. doopboek Tilburg, 5, blz. 321; (35) idem, blz. 337; (36) DIJKSTERHUIS, blz. 167, noot 1; (37) G.A.T., Kerkeradsnotulen, inv., 1, blz. 27; (38) idem, blz. 28 en 30 (39) DIJKSTERHUIS, blz. 38; (40) VI SVLIET, 35, d.d. 10-8-1678; (41) idem, d.d. 17-5-1679; (42) VI SVLIET, 620, ongedat., "Staetien van extra-ordinaire lasten ende onkosten, geleden by dese gemeynthe gedurende desen oorlogh, ende begonnen met den jaere 1672..."; (43) idem, ongedat., "Lyst van de Franse contributien, by die van Tilborch betaelt van den jaere 1672 tot 1678 incluijs"; (45) DORPSREK., 467 van 1672; (46) idem, narekening, gesloten 28-11-1680; (47) DORPSREK., 467 van 1672; (48) Zie (43); (49) G.A.T., Kerkeradsnotulen inv., 1, blz. 39, d.d. 24-4-1678; (50) DORPSREK., 473; (51) VI SVLIET, 35, d.d. 18-12-1677; (52) VI SVLIET, 620, ongedat., "Requeste voor Lourens van Gils, secretaris van Tilborgh ende Goirle 1672"; (53) idem; (54) VI SVLIET 35, d.d. jan./feb. 1673; (55) idem, d.d. 2-12-1675 en 17-5-1679; (56) idem d.d. 9-9-1676; (57) idem, d.d. 9-6-1683; (58) Zie (42); (59) zie (8); (60) idem; (61) idem; (62) idem; (63) VI SVLIET, 620, ongedat., "Taxatie gedaen door de heeren drossaert Jacobus van der Burcht, Richard Versteegh, Charles de Roy en Jan Cornelis Somers, burgemr..."; (64) idem; (65) VI SVLIET, 620 "Lijst van geinquantier-de troepen binnen Tilborgh gedurende den Fransen oorlogh 1672-1673"; (66) Zie (8); (67) Zie (42); (68) DORPSREK., 466, van 1671, narekening, gesloten in 1677; (69) idem; (70) idem; (71) VI SVLIET, 35, d.d. 8-11-1672; (72) VI SVLIET, 1, "Extraordinaire vergaderinge den 6e december 1686"; (73) DORPSREK., 461, 464, 466; (74) G.A.T., Kerkeradsnotulen, inv. 1 blz 53 t/m 56; (75) VI SVLIET, 35, d.d. 27-12-1667; (76) Zie (42).

KRINGACTIVITEITEN

door INEKE DE BRUIJN

GETUIGEN VAN HET VERLEDEN

Ongeveer honderd belangstellenden - leden en niet-leden - kwamen op donderdagavond 4 oktober in de Postelse Hoef bijeen om getuige te zijn van de première van de diaserie "Getuigen van het verleden", die vervaardigd was door Jan Brieffies met medewerking van Ronald Peeters en Ineke de Bruijn, allen leden van onze kring. Vooraf kon men genieten van de dia's die gemaakt waren door de heer Brieffies tijdens de excursie van 9 september naar Catharinadal in Oosterhout. Vergezeld van het geluid tijdens de excursie, opgenomen door mevrouw Brieffies, gaven de dia's goed de sfeer weer van die zonnige zaterdagmiddag. Van deze opnamen wordt een rondzendband gemaakt, die men ter beluistering kan lenen bij de heer Brieffies, Stevenzandse straat 114, Tilburg, telefoon (013) 435268. De klank-kleurdiaserie "Getuigen van het verleden" handelt over de pre-historie van Midden-Brabant. Doordat de dia's met vondsten als afbeelding steeds worden afgewisseld met dia's die vanuit heemkundig oogpunt interessant zijn, zoals kapellen, boerderijen, grafheuvels en een pestkerkhof, konden ook de niet-archeologen van deze serie genieten.

Na afloop van de serie kregen de medewerkers van de heer Brieffies, Ronald Peeters en ondergetekende, van hem een attentie aangeboden, die door hen zeer werd gewaardeerd. Er konden ook nog vragen worden gesteld en er was een tentoonstellinkje ingericht met oude ansichten en prenten van Tilburg, archeologische vondsten en publikaties van en over onze kring. Er kwamen veel nensen, ook niet-leden, kijken.

DE MODE VANAF DE FRANSE REVOLUTIE TOT AAN DE CHARLESTON

Het was de eerste keer dat er op een bijeenkomst van de heemkundekring een modeshow werd gehouden. Het kan zijn dat deze de heren heeft afgeschrikt, want van de ± 30 belangstellenden waren de meeste dames. Het kan ook zijn dat er veel voetballiefhebbers onder onze leden zijn, die vanwege een wedstrijd op de televisie waren weggebleven. Daar kunnen ze spijt van hebben, want de heren onder ons gezelschap hebben even veel genoten als de dames.

De show werd op woensdagavond 7 november 1973 gehouden in de Jachtzaal van de Postelse Hoeve door de heer Jean Bergé en zijn dochter Marie-Claire uit Breda. De kostuums die zij showden, waren bijna allemaal authentiek. Onder het showen vertelden zij over de kleding die ze droegen en kon iedereen zien hoe degelijk de vrouwen vroeger ingepakt waren; eerst een hele rij haakjes en daaronder dan nog eens een hele ry knoopjes. De heer en mejuffrouw Berge moesten zich telkens opnieuw omkleden in een geïmproviseerde kleedruimte, en dat zegt wat als men weet hoeveel verschillende boordjes, strikjes, sieraden, hoeden en andere kleinigheden die onmisbaar zijn ze hadden meegebracht.

Het was dan ook al over twaalf, toen de heer en mejuffrouw Berge hun koffers konden inpakken. En toen hadden de - nog - aanwezigen niet eens de boeken en platen bekeken die bij de lezing hoorden en die vader en dochter Berge hadden meegebracht ter inzage.

Tijdens de lezing werden 'er ook' nog foto's gemaakt door de fotograaf van Vrijuit, in welk blad op 22 november 1973 een artikel met foto verscheen. Jammer genoeg was het bestuur niet voltallig aanwezig.

SINTERKLAAS EN ZIJN SCHIMMEL

Van een heel andere aard was de voordracht van drs. W.H.Th. Knippenberg uit 's-Hertogenbosch. In de tijd van Sinterklaas is het leuk als je iets meer te weten komt over het Sinterklaasfeest zelf. Heel boeiend liet de heer Knippenberg de aanwezigen op 27 november zien, aan de hand van dia's, waar de goedheiligman vandaan komt en hoe hij aan zijn knechten en paard gekomen is. Veel symboliek blijkt nog van heidense oorsprong te zijn. Ook de attributen waar de Sint mee afgebeeld wordt, zoals de stola, het evangelieboek, drie bollen en later mijter en staf, werden deskundig toegelicht. Ook de legenden die zich rond de heilige uit Kyra in Klein-Azië hebben gevormd, waarvan die met de geslachte studenten - later werd er van kinderen gesproken - wel de bekendste is. Typisch is ook dat het feest door de hervormde predikanten niet onderdrukt kon worden, hoewel het als een "paapse stoutigheid" werd beschouwd.

Het was jammer dat er voor de interessante lezing van de heer Knippenberg maar ongeveer 25 personen waren gekomen. Zij moesten daarvoor wel sneeuw en gladheid trotseren.

We willen hierbij een beroep doen op onze abonnees om lid te worden en op onze leden om eens wat meer naar de door de kring georganiseerde bijeenkomsten te komen. Het is voor de sprekers veel prettiger een flink gehoor te hebben en het geeft het bestuur voor zijn organisatie een grotere voldoening. Dat het voor de aanwezigen prettig is, weten we uit de reacties van onze bijna vaste kern van bezoeker(st)ers. Tot ziens op onze jaarvergadering!

I N M E M O R I A M P I E T V A N I E R L A N T
door DE REDACTIE

Onlangs bereikte ons het bericht van het overlijden van de heer Piet van Ierland, onder andere ex-wethouder van Tilburg. Met hem is een markante Tilburgse figuur heengegaan, die op vele terreinen zijn sporen heeft verdiend. Ook voor onze kring is de heer Van Ierland van betekenis geweest. Zijn lezing over Tilburg van vroeger trok een volle zaal met een uiterst aandachtig publiek. De geschiedenis van de Tilburgse wielersport, die hij de redactie van dit blad had aangeboden ter publikatie, was bij zijn overlijden nog niet helemaal gepubliceerd. Wij zullen dit vanzelfsprekend alsnog postuum doen.

"Actum Tilliburgis", heemkundekring "TILBORGH" 1973-37 na blz. 98